

COURSE GUIDE

IGB 113 MKPOLITE AKUKO ALA NDI IGBO

Course Team Dkt. Gerald O. Nweya (Ode Ihe Omumu) -
Mahadum Ibadan, Ibadan
Profeso B. M. Onyemaechi Mbah (Onye Odezi Ihe
Omumu) - Mahadum Naijiria, Nsuka.
Profeso Herbert Igboanusi (Onye Nchikwa Ihe
Omumu) - Mahadum Ibadan, Ibadan

NATIONAL OPEN UNIVERSITY OF NIGERIA

© 2023 by NOUN Press
National Open University of Nigeria
Headquarters
University Village
Plot 91, Cadastral Zone
Nnamdi Azikiwe Expressway
Jabi, Abuja

Lagos Office
14/16 Ahmadu Bello Way
Victoria Island, Lagos

e-mail: centralinfo@nou.edu.ng

URL: www.nou.edu.ng

All rights reserved. No part of this book may be reproduced, in any form or by any means, without permission in writing from the publisher.

Printed 2023

ISBN:978-978-058-867-0

CONTENTS	PAGE
Mkpolate.....	iv
Mbunuche Izugbe	iv
Mbunuche Kpom Kwem	iv
Nkwa Ihe Omumu	v
Ngwa Ihe Omumu	v
Yunit Ihe Omumu.....	v
Akwukwo Ogugu Na Nrutuaka	vi
Nnwale.....	vi
Ihe Omume	vi
Ule Na Enyemmaaki.....	vii
Ka I Ga-Esi Ritekaricha Uru Ihe Omumu A	viii
Ndi Nkuzi Na Nkuzi	viii
Nchikota.....	ix
Nkwa Okwu Ufodu N'ime Akwukwo A.....	ix

MKPOLITE

IGB 113 Mkpólite Akụkọ ala ndị Igbo bụ amụmamụ nwere kredit yunit 2, nke a ga-eme n'otu agba agumakwukwo simesta, ma buru nke ndi no n'afọ nke mbu. O bu ndi ji asusu Igbo mere isi amumamu ha Kpom kwem ka a haziiri ihe omumu a. E nwere yunit 14 n'ihe omumu a, nke chikotara ihe niile nwata akwukwo kwesiiri ima banyere akukọ ala ndi Igbo di ka o si metuta ka ndi Igbo si bia n'ebe ha bi ugbu a. Ebe a kporo aha n'akwukwo omumu a bucha na Najiria ka ha di; ha bu maka umu akwukwo ndi Igbo bi n'ala Najiria.

Akwukwo ihe omumu a ga-akowa ihe mmuta a na-ekwu maka ya, ngwa nkuzi a ga-iji muo ya na uru ya. O nyere oge ole e nwere iji muo yunit o bu. Akwukwo ihe omumu a nyekwara ndumodu etu a ga-esi mee ihe omume n'ulo nke ndi nkuzi ga-amaaki. A na-adu gi odu ka i na-esonye na nkuzi a na-akuzi na klaasi ka gi na ndi nkuzi wee kpakorita ihe ndi nahia gi ahụ.

MBUNUCHE IZUGBE

A haziri ihe omumu a ka o nweeike kuziere gi akukọ ala ndi Igbo nakwa etu ndi Igbo si bia ebe ha nbi ugbu a. N'ih i nke a, mbunuche ihe omumu a bu:

- a. Ikwowa ndi bu ndi Igbo; ebe ha bi, asusu ha.
- b. Imata onodu akukọ ala Igbo
 - ch. Imata ebe ndi Igbo si bia n'ebe ha no ugbu a.
- d. Etu ufodu obodo n'ala Igbo si malite
- e. Ihe ndi nchocha, okammuta nakwa ndi mmadu kwurula banyere akukọ ala Igbo

MBUNUCHE KPOM KWEM

E nwere mbunuche ndi a turu anya imejuputa na yunit o bu n'ihe omumu a. I kwesiri igu mbunuche ndi a tupu i muwa yunit nke o bu. A turu anya na mgbe i muchara ihe omumu a, i ga-enwe ike ikowa:

- Ndi bu ndi Igbo
- Onodu akukọ ala Igbo
- Nsogbu akukọ ala Igbo nwere
- Nkwenye ndi Igbo banyere etu uwa si malite.
- Uma okwu di iche iche na-akowa ebe ndi Igbo si.
- Akukọ ala di iche iche na-akowa ebe ndi Igbo si bia.
- Etu ufodu obodo di n'ala Igbo si malite.

NKỌWA IHE ỌMỤMỤ

Iji hụ na i mechara ihe ọmụmụ a, ọdụ a na-adụ gị bụ ka ị kaba ahụ gụọ yunit ihe ọmụmụ niile, guọ akwụkwọ niile a hoputara nakwa ngwa ihe ọmụmụ ndị ọzọ ndị NOUN nyere. yunit ọ bụla nwere ihe omume. N'oge di iche iche n'ihe ọmụmụ, a na-atụ anya na ị ga-enyefe onye nkuzi gị ihe omume e nyere gị maka inye gị akara mmetadebe. Na ngwucha ihe ọmụmụ a, ị ga-ele ule. Ihe ọmụmụ a ga-ewe ihe di ka izu uka iri abuo. E deputara ndina ihe ọmụmụ a na ndida ebe a. I kwesiri itukwasị yunit ọ bụla obi ka i nwee ike mechaa ya n'oge.

NGWA IHE ỌMỤMỤ

Ihe ndi bu isi ihe ọmụmụ a gunyere:

1. Ihe ndu ihe ọmụmụ a
2. Yunit ọmụmụ ihe
3. Akwụkwọ ọgụgụ
4. Faịlụ ihe omume n'ulo
5. Etu e siri hazie ihe ngosi

YUNIT IHE ỌMỤMỤ

E nwere yunit ihe ọmụmụ iri na anọ n'ihe ọmụmụ a; ha gunyere

MODUL 1 NDỊ IGBO

- Yunit 1 Kedu ndi bu ndi Igbo?
- Yunit 2 Ala Igbo na Naijiria
- Yunit 3 Etu uwa si malite n'echere ndi Igbo I
- Yunit 4 Etu uwa si malite n'echere ndi Igbo II

MODUL 2 ỌNỌDỤ AKỤKỌ ALA NDỊ IGBO

- Yunit 1 Onodu akuko ala Igbo
- Yunit 2 Nsogbu akuko ala Igbo nwere

MODUL 3 EBE NDỊ IGBO SI

- Yunit 1 Ighota ebe ndi Igbo si
- Yunit 2 Uma okwu na-ekwu na ndi Igbo si mba ofesi
- Yunit 3 Nnyocha akuko Aguleri na Nri nakwa ntulekorita omenala ndi Igbo na nke ndi Juu
- Yunit 4 Echiche na-ekwu na ndi Igbo si n'ala Ijipt

Yunit 5 Ụma okwu na-ekwu na ndị Igbo si na steeti ndị dị na Naijiria
na Ụma okwu na ekwu na o nweghi ebe ndị Igbo si
bịa

MODUL 4 ETU ỤFỌDỤ OBODO N’ALA IGBO SI MALITE

Yunit 1 Akụkọ ala Ọnicha na Nri
Yunit 2 Akụkọ ala ndị Ẹhụgbo, Ọka na Ọhafia
Yunit 3 Akụkọ ala ndị Ọwèrè na Ngwà

Modul nke mbụ kpolitere ndị bụ ndị Igbo, asụsụ ha, ebe ha bi na nkwenye ha banyere etu ụwa si malite. Modul nke abụọ kọwara ọnọdụ akụkọ ala ndị Igbo, nsogbu akụkọ ala Igbo nwere nakwa ihe ndị kpatara e ji eleda akụkọ ala Igbo anya. Modul nke atọ gbadoziri ụkwụ n’uma okwu dị iche iche na-akọwa ebe ndị Igbo si. Modul nke anọ lebara anya n’echiche dị iche iche na-ekwu etu ụfọdụ obodo n’ala Igbo si malite.

AKWUKWỌ ỌGỤGỤ NA NRỤTUAKA

Akwukwọ ọgụgụ a bụ ihe kacha mkpa ị ga-agụ maka ihe ọmụmụ a mana ị nwekwaziri ike ịgụ akwukwọ ndị ọzọ e depụtara n’edensibia iji ghọta ihe ọmụmụ a nke ọma.

NNWALE

E kewara nnwale ihe ọmụmụ a ụzọ abụọ: nnwale na ule. N’irụ ọrụ ndị a, a tụtụ anya na ị ga-eji ihe ndị ị mụtara n’ihe ọmụmụ a mee ha. Mgbe ị mechara ọrụ ndị a e nyere, a tụtụ anya na ị ga-enyefe ha ndị nkuzi ka ha tūlee ma nye gị akara maakị n’oge e nyere iji mezuo ihe ọmụmụ a. Ọrụ nnwale maka ihe ọmụmụ a ga-enye pasent 30% n’ihe ọmụmụ a.

IHE OMUME

E nwere Ihe omume onye nkuzi ga-amaakị na njedebe yunit nke ọ bụla. A tụtụ anya na ị ga-eme ọrụ ndị a niile. A ga-anwale gị n’azịza ị nyere na ha niile mana ọ bụ n’atọ ndị ị kacha mee nke ọma ka a ga-eji mee nnwale nganihu (C.A.) gị. Ihe omume ọ bụla nwere akara pasent iri (10%).

Mgbe ị mechara Ihe omume ọ bụla, zigara ya onye nkuzi gị na fọm (Ihe omume onye nkuzi ga-amaakị). Kaba ahụ hụ na ọrụ e nyere gị ruru onye nkuzi gị aka n’oge ma ọ bụ tupu oge e nyere maka ya agafee. O nwee ihe mere na ị nweghi ike mechanwuo ọrụ e nyere gị n’oge, kpọturu onye

nkuzi gi tupu oge e nyere maka ya eruo iji kpaama maka inyetukwu gi obere oge.

A gaghị enyetukwu gi oge ozo ma o buru na oge e nyere zuo belu so n'onodu puru iche.

ULE NA ENYEMMAAKI

Ule ikpeazu maka IGB 113 ga-ewe awa 2, nke ga-abu 70% n'ihe omumu a. Ule a ga-edede n'ihe omumu a ga-eyite ajuju ndi di n'Ihe omume i meburu. A ga-anwale gi n'ihe niile i mere n'ihe omumu a. Were ohere di n'agbata yunit ikpeazu na ule iji gugharia akwukwo ihe omumu niile. O ga-abara gi uru ma i gugharia ihe omume nnwale onwe niile nakwa Ihe omume onye nkuzi lelere tupu i dee ule.

Usoro Enyemmakị

E depụtara usoro a ga-esi nye maakị n'ihe omumu a na tebulu a di n'okpuru

Nnwale	Maakị
Ihe omume 1-4 (ato ndi i kacha mee ofuma n'Ihe omume niile e nyere gi)	Ihe omume ato a maakiri n'ime Ihe omume 14 e nyere
70% nke ule ikpeazu na maakị ndi ozo a choro n'ihe omumu a	
Mgbako	100% maakị e nyere n'ihe omumu a

Ndina ihe omumu

s/n	Isi okwu yunit	Izu uka	Ihe omume
	Ihe ndu n'ihe omumu a	1	
	Modul 1		
1	Kedu ndi bu ndi Igbo?	2	
2	Ala Igbo na Najjiria	3	
3	Etu uwa si malite n'echiche ndi Igbo I	4	
4	Etu uwa si malite n'echiche ndi Igbo II	5	TMA 1
	Modul 2		
5	Onodu akuko ala Igbo	6	
6	Nsogbu akuko ala Igbo nwere	7	TMA 2
	Modul 3		
7	Ighota ebe ndi Igbo si	8	
8	Uma okwu na-ekwu na ndi Igbo si mba ofesi	9	

9	Nnyocha akuko Aguleri na Nri nakwa ntulekorita omenala ndi Igbo na nke ndi Juu	10	
10	Echiche na-ekwu na ndi Igbo si n'ala Ijipt	11	
11	Uma okwu na-ekwu na ndi Igbo si na steeti ndi di na Naijiria na Uma okwu na-ekwu na o nweghi ebe ndi Igbo si bia	12	TMA3
	Modul 4		
12	Akuko ala Onicha na Nri	13	
13	Akuko ala ndi Ehugbo, na Ohafia	14	
14	Akuko ala ndi Owere na Ngwa	15	TMA 4
	Mmeghari	16	
	Ule	17	
	Mgbakota	18	

KA I GA-ESI RITEKARICHA URU IHE OMUMU A

N'udi ihe omumu a, ebe umu akwukwo na ndi nkuzi nosara anosa, akwukwo ihe omumu di etu a na-anochite anya onye nkuzi. Uru di na ya bu na i nwere ike idi na-amu ihe omumu a n'oge di gi mma. Huta ihe omumu a di ka igu ihe nkuzi agu kariya ige ihe nkuzi ege. Di ka etu ndi nkuzi si aju ajuju na klaasi, e nwere ajuju di na yunit ihe omumu o bua ndi i kwesiri iza n'oge e nyere.

Yunit ihe omumu o bua nwere usoro o na-agbaso. Ihe mbu di na yunit o bua bu mkpolite ihe omumu yunit ahụ, ya na ihe jikoro yunit ahụ na yunit ndi ozo mebere ihe omumu ahụ. Ihe ozo na-esote bu ihe ndi e bu n'uche i ga-amuta na yunit ahụ. I kwesiri ibu mbunuche ndi a n'obi mgbe i na-amu ihe omumu a, maka na o ga-enyere gi aka imata ma i mutakwara ihe ndi a choro ka i muta na njedebe yunit o bua. O buru i na-eme nke a, i mara na i ga-eme nke oma n'ihe omumu o bua.

Ihe omume nnwale onwe di na yunit o bua n'ihe omumu o bua; usa ha dikwa n'ime ihe omumu o bua. Ile anya n'ihe omume ndi a ga-enyere gi aka imejuputa ebunobi ihe omumu o bua ma kwadokwa gi, n'otu aka ahụ, maka ule. Kaba ahụ mee ihe omume nnwale onwe o bua di na yunit o bua i rutere na ya.

NDI NKUZI NA NKUZI

E nwere awa asato e weputara maka ikuzi ihe omumu a. A ga-ezitere gi ozi iji gwa gi oge, ubochi, na ebe a ga-anọ kuzie ihe a. A ga-ezitekwaro gi aha na akara ekwentị onye ga-akuziri gi ihe ozigbo e tinyere gi n'otu klaasi ihe omumu gi. Onye nkuzi gi ga-amaaki Ihe omume gi ma na-elenyekwa anya n'etu omumu ihe gi si aga n'ihu nakwa ihe nhia ahụ i na-

enweta ma nyekwara gi aka n'ihe omumu a. I ga-ezigariri Ihe omume, nke onye nkuzi gi ga-amaaki, na 'e-mail' tupu ubochi a kara aka eruo. Onye nkuzi gi ga-amaaki ha ma zighachikwara gi ya n'egbughi oge o bula.

Egbula oge ikpoturu onye nkuzi gi n'ekwenti ma o bu na 'e-mail' ma o buru na i choo enyemaka. Kpoturu onye nkuzi gi ma o buru na:

- I ghotaghi akuku ihe omumu yunit ma o bu ihe ndi e nyere gi guo.
- Ihe omume nnwale onwe na-enye gi nsogbu.
- I nwere ajuju ma o bu na Ihe omume na-enye gi nsogbu; ihe onye nkuzi gi kwuru banyere Ihe omume ma o bu banyere maaki e nyere gi n'Ihe omume gi.

I ga-agba mbo ka i sonye n'ihe ndi a na-akuzi na klaasi. Nke a bu naani ohere i nwere, gi na ndi nkuzi gi ino ihu na ihu. I ga-enwekwa ohere iju ajuju nke a ga-asa gi ozigbo. I nwere ike ikowata ya nsogbu i nwere mgbe i na-agu akwukwo ihe omumu a. I ji rite ezigbo uru na nkuzi a, kaba ahụ deputa ajuju ndi i nwere n'akwukwo tupu i bia n'ebe a ga-anokuzie ihe. I ga-amuta otutu ihe ma o buru na i sonye nke oma.

NCHIKOTA

IGB 113 bu ihe omumu e mebere iji kuziere gi maka akuko ala ndi Igbo site n'irutu aka n'ebe ndi Igbo si malite ndu nakwa ebe ha si bia n'ebe ha bi ta a. Na njedebe ihe omumu a, i ga-enwe ike mata echiche di iche iche nakwa uma okwu di iche iche na-akowa ebe ndi Igbo si nakwa ka ha si malite ndu. I kwesikwara imata akuko odinala di iche iche e ji akowa etu ufodu obodo di n'ala Igbo si malite.

Ekpere anyi bu na i ga-eme nke oma n'ihe omumu a. Jisi ike.

NKOWA OKWU UFODU N'IME AKWUKWO A

- Atutu – Theory
- Uma okwu – Hypothesis
- Owuwa anyanwu – East
- Odida anyanwu – North
- Ndida anyanwu – West
- Ur̄o - Clay
- Eke na egwugwu – Rainbow
- Akuko ala – History
- Nkomiriko – Myths

- Ihe ọmụmụ agbụrụ – Anthropology
- Ihe ọmụmụ ihe ọkpụ – Archeology

MODUL 1 NDỊ IGBO

- Yunit 1 Kedu ndị bụ ndị Igbo?
- Yunit 2 Ala Igbo na Naijiria
- Yunit 3 Etu ụwa si malite n'echere ndị Igbo I
- Yunit 4 Etu ụwa si malite n'echere ndị Igbo

YUNIT 1 KEDỤ NDỊ BỤ NDỊ IGBO?

Ndina

- 1.1 Mkpolite
- 1.2 Mbunuche
- 1.3 Ndina Kpọm kwem
 - 1.3.1 Olee ndị bụ ndị Igbo?
 - 1.3.2 Asụsụ Igbo
 - 1.3.3 Nkewa ala Igbo n'olu asụsụ
- 1.4 Mmechi
- 1.5 Nchikọta
- 1.6 Nrụtuaka/Ngumi
- 1.8 Ihe kwesiri ibụ ụsà nkwale e mere

1.1 Mkpolite

Dị ka ị na-abanye n'ihe ọmụmụ a, ọ bụ ihe doro anya na ị na-ajụ onwe gị ọtụtụ ajujụ. Ụfọdụ ajujụ ndị a bụ ndị gbadoro ụkwụ n'ihe ị chọrọ ịmụ n'ebe a, bụ ajujụ a ga-enye ụsà ha mgbe e mechara ihe ọmụmụ a. Ọtụtụ mgbe ka ndị mmadụ na-ajụ ajujụ si, kedu ndị bụ ndị Igbo? Kedu ebe ndị Igbo bi n'ala Naijiria? Olee etu ndị Igbo siri malite ndụ? Kedu asụsụ e jiri mara ndị Igbo? Kedu onye bụ nna ndị Igbo? Mgbe ndị Igbo na-ekwu maka ụwa, gini ka ha na-ekwu maka ya? Kedu ụdị ọrụ e ji mara ndị Igbo? Ajujụ ndị a niile bụ ihe a ga-aza n'ihe ọmụmụ a. Na yunit a, a ga-akọwa ndị bụ ndị Igbo. A ga-akọwakwa ọndụ asụsụ Igbo n'uzọ dị nke nke nakwa etu e si kewaa ala Igbo n'olu ndị ọ bụla na-asụ.

1.2 Mbunuche

Na njedebe ihe ọmụmụ, ị ga-enwe ike

- kọwaa ndị bụ ndị Igbo
- kọwaa ọndụ asụsụ Igbo
- kewaa ala Igbo dị ka olu dị iche iche mbà ọ bụla na-asụ

1.3 Ndina kpom kwem

Ihe omumu a ga-elenye anya na mbunuche kpomkwem e ji were na-eme ihe omumu a.

1.3.1 Olee ndi bu ndi Igbo?

Mgbe a juru, kedu ndi bu ndi Igbo? Ihe a na-achọ ichoputa bu etu ndi Igbo siri malite ndu ha, udi ndu ha na-ebi, uzọ amumamu ha, ekike ha, nri ha na etu ha si eche echiche. O bu ihe ndi a niile biakotara onu mebe ndi a na-akpo 'ndi Igbo' ma o bu 'onye Igbo'. Ufodu e nyeela nkowa banyere ihe ha chere aha a bu 'Igbo' putara. Iji maa atu, mmadu di ka M.D.W Jeffreys, na nkowa ya, siri na aha a bu 'Igbo' putara 'ndi bi n'oke ohia'.

Maazi Ojiaku, n'aka nke ya, kwuru na ufodu kwetakwara na aha a bu 'Igbo' putara 'ndi gboo' nke gosiri na ndi Igbo bu agburu a na-enweghi ike irugara aka mgbe ha malitere ndu di ka mba kwuru onwe ha. okammuta Onwuejeogwu kowara ndi Igbo di ka obodo ndi mmadu bikoro onu nke nwekoro otu omenala. Ka o sila di, okwu a bu "Igbo" bu nke chikotara ihe niile gbasara ndi Igbo di ka asusu, ekpemekpe, omenala na agumagu ha.

Ta a, mgbe a na-ekwu maka 'Igbo', ihe ato ka a na-arugara aka. Ihe mbu a na-arugara aka mgbe a nuru maka okwu a bu 'Igbo' bu ndi a ma ta a di ka 'Ndi Igbo'. Ihe ozọ okwu a bu 'Igbo' na-arugara aka bu ebe obibi ndi Igbo nke a na-akpo 'Ala Igbo'. Ihe ikpezu a na-arugara aka mgbe a na-ekwu maka 'Igbo' bu asusu nke ndi Igbo na-asu.

Ndi Igbo so n'otu agburu kacha n'onu ogo ma puta ihe na ndida anyanwu Afrika. A bia n'ala Naijiria, ndi Igbo so n'otu agburu ato ka n'onu ogo, ndi ozọ gunyere ndi Awusa na Yoruba. Ugbu a, ndi Igbo kariri nde mmadu iri abuo na ise n'onu ogo ma biri n'owuwa anyanwu Naijiria. Ala Igbo sara mbara site n'ihe sitere mbara 4° 40' rue mbara 7° 20' n'odida anyawu nakwa site na nsotu 6° 00' rue nsotu 8° 20' nke owuwa anyanwu. Obosara ala Igbo di ihe kariri mbawa onwe kilomita 50,641.

Steeti ndi Igbo bi di ka ala ha gunyere Anambra, Imo, Enugwu, Ebonyi na Abia. E wepu steeti ndi a, ndi Igbo bikwa n'ebe o di ukwu na steeti Delta, Legos, Abuja, Rivas, nakwa Edo. E wepu obodo ndi a n'ala Naijiria, ndi Igbo bikwazi n'ebe o ka n'onu-ogu n'ala di iche iche n'Afrika di ka n'ala Kemerun, Saut Afrika, otutu mba Afrika nakwa otutu mba uwa ndi ozọ. N'agbanyeghi ebe ndi Igbo nwetara onwe ha, ha na-echu uchu mere e jiri ahuta ha di ka ndi Igbo. O bu mmuo igba mbo a di n'ime ndi Igbo mere ha jiri gbasaa na mba uwa niile ebe ha na-achuta nta

akụ na ụba. Ndi Igbo nwere agbata-obi ndi bi gburu gburu ha di ka ndi Bini, Worị, Ijọ, Ogoni, Igala, Tiv, Yako na Ibibio.

Nnwale onwe 1

1. Dika e si kuzie ebe a, mgbe a na-ekwu maka ndi Igbo, gini ka a na-arugara aka?
2. Deputa Steeti na ebe ndi ozọ ndi Igbo bi.

1.3.2 Asusu Igbo

Asusu Igbo so n'asusu di n'agburu asusu Benue-Kongo nke di n'okpuru 'Kwa'. Asusu ndi Igbo na-asu ka a na-akpo "Asusu Igbo". Nke e ji ede ma na-eme mmemme n'ogbo ka a na-akpo "Igbo Izugbe". O bu asusu obodo niile di n'ala Igbo nwekoru onu bu nke ha niile nwere ike isu ma ghotakwa n'enweghi nsogbu o bu. Mana e wepu olu Igbo izugbe a, obodo niile di n'ala Igbo ma o bukwanu mpaghara ala Igbo niile nwere olu e jiri mara ha, bu nke a na-akpo 'olu mba' ma o bu 'olundi'. Olundi a na-asu na mpaghara ala Igbo di iche iche, bu ndi no na mpaghara ala Igbo ahụ na-asu ma na-aghota nke oma. Ufodu oge, o buru na onye Igbo no na mpaghara Owere su o lu ha, onye Nsuka nwere ike o ghara ighotacha ya. N'otu aka ahụ kwa, o buru na onye no na mpaghara Umuhia su o lu ha, onye Onicha nwere ike o gaghị aghotacha ya. O bu nke a mere e ji a kpo udi asusu Igbo a 'olundi' ma o bu 'olu mba'.

Asusu Igbo bu asusu udaolu nke na-egosi na udaolu so ngwa e ji akpota okwu Igbo di iche iche. Ihe nke a putara bu na o bu udaolu na-egosi ihe di iche n'etiti okwu abuo ma o bu ato nwere otu udi mkpuru edide, d.k. oké (okerekwu), oké (abughi nne), oké (njedebe) na oké (orubere). N'ih i udi onodu a, o di mkpa itinye akara udaolu n'ebe ndi kwesiri mgbe a na-edede Igbo ede. O dikwazi mkpa irutu aka ebe a na o bu naani mgbe a na-edede asusu Igbo ede ka a na-enwebe nsogbu udaolu a, o bughị mgbe a na-asu ya asu.

Nnwale onwe 2

3. Kedu ihe di iche n'etiti asusu Igbo izugbe na olundi?
4. Kedu ihe i ghotara mgbe a na-ekwu na asusu Igbo bu asusu udaolu?

1.3.3 Nkewa ala Igbo n'olu asusu

N'ihe omumu anyi banyere akuko ala ndi Igbo, o di mkpa na i ga-amata etu e siri kewasi ala Igbo. Nke a ga-nye aka ighota etu ndi Igbo siri mee njem ha nakwa ebe agburu nke o bu nwetara onwe ha. Agugu (2006) kwara na o bu olumba ma o bu olu asusu kewara ala Igbo n'uzo di iche iche nke na e nweziri ndi Igbo bi n'ugwu, ndida, owuwa anyanwu, odida

ugwu na ugwu ọwụwa anyanwụ. Ọ bughị naanị n'asụsụ Igbo ka e nwere olundị dị iche iche. Olundị bụ ihe dị n'asụsụ ọtụtụ mbà ụwa niile. Onunwa (1990) kọwara na a bịa n'asụsụ Bekee, iji maa atụ, ndị Scotland, Wales, na Ireland nwechara olundị nke ha. N. W. Thomas bụ onye ruru ọrụ n'ala Igbo ọtụtụ afọ na mmalite 1900 hà choputara na asụsụ Igbo nwere olundị kariri iri abuo. Mana D. Westerman, n'aka nke ozo, gbaghara ihe Thomas kwuru maka na o kwenyere na n'eleghị anya Thomas kponyefere nnu na mmanụ mgbe o kwuru na olundị e nwere n'asụsụ Igbo kariri iri abuo. N'uche Westerman, obere mgbanwe e nwere n'olu e ji akpọtuta okwu aputaghị na ihe niile ahụ bucha olundị kwuuru onwe ha. N'agbanyeghi olundị a niile nakwa nkewa a niile, ndi Igbo na-ahuta onwe ha di ka otu n'ebe o bula ha huru onwe ha nakwa n'ala ha.

Dị ka etu G. I. Nwaozuzu siri kowaa, e kewara ala Igbo na mpaghara na mpaghara di ka olu di iche iche ndi na-asu. E nwere ndi Igbo bi na

- i. Olu Odida Anyanwụ Naijā (West Niger group of Dialects),
- ii. Olu Ọwụwa anyanwụ Naijā (East Niger group of Dialects),
- iii. Olu Etiti Ọwụwa anyanwụ (East Central group of Dialects),
- iv. Olu Krọs Riva (Cross River group of Dialects),
- v. Olu Ndida Ọwụwa anyanwụ (South Eastern Group of Dialects),
- vi. Olu Odida anyanwụ-Ọwụwa anyanwụ (North Eastern Group of Dialects),
- vii. Olu Ndida Saütü (South West Group of Dialects) na
- viii. Olu Odida anyanwụ (Northern Group of Dialects).

Ufodu ndi bi na mpaghara Ndida Naija bu ndi bidebere osimiri Naija, di ka Agbo, Asaba, Ogwashiukwu, Isele Ukwu, Ukwuanị, Igboozo, Akoko, Kwale, wdg. Obodo ndi a niile na-asukorita otu olundi.

Ndi Igbo bi na mpaghara Ọwụwa anyanwụ Naija gunyere obodo di na ndi a: Ihiala, Ogbaru, Ekwusigo, Nnewi Nootu, Nnewi Saüt, Oyi, Anambra Iist, Anambara West, Ayamelum, Oka Noot, Oka Saüt, Aguata, Anaocha, Njikoka, Idemili Noot, Idemili Saüt, Orumba Noot na Orumba Saüt. Onicha, Ogidi, Alo, Obosi, Oka, Amobia, Abatete, Enugwu-ukwu, Nibo, Igbo-Ukwu, Nimo, Nri, Oba, dg.

Obodo ndi Igbo bi na mpaghara Etiti Ọwụwa anyanwụ gunyere obodo ndi di na steeti Imo na Abia. Mpaghara ala Igbo di ebe a bu obodo niile di n'okpuru ochichi Ngo-Okpaala, Ikeduru, Mbaitoli, Mbaano, Olu, dg. Ufodu obodo ndi no n'okpuru ochichi ime obodo ndi a gunyere Umuowa, Obingwa, Mbieri, Ogwa, Agbaja, Nzerem, Umuduru, Obodoukwu, Isiokpo, Awomamma, Oguta, Owere Nkwooji, dg.

Obodo ndi bi na mpaghara Krọs Riva ma na-asukoritakwa otu olu asusu gunyere Abiriba, Ohafia, Ehubo, Bende, Omasiri, Arochukwu, dg.

Obodo ndi di na mpaghara Odida Owuwa anyanwu ma na-asukoritakwa otu olu asusu gunyere Abankaliki, Izhi, Ezaa, Ikwo, Ohaozara, Ezaamgbo, Uburu, Okposi, dg.

Ufodu obodo di na mpaghara ndida Saut gunyere Ikwere, Ohaji, Egbema, Mgbirichi, Umugwo, dg.

Ufodu obodo di na mpaghara ndida owuwa anyanwu gunyere Azumili, Ngwa, Obo Ohia, Asa, Akwaete, Ohambele, dg.

Obodo ndi bi na mpaghara odida anyanwu ma na-asukoritakwa otu olu asusu gunyere Nsuka, Oba, Imirike, Enugwu Ezike, Udi, Ubolo Ahu, Ikem, Ngwo, Uzo Uwani dgz.

Nnwale onwe 3

5. Kedu ihe mere asusu Igbo ji nwee otutu olundi?

1.4 Nchikota

Na yunit a, i hula uche ufodu mmadu banyere ihe okwu a bu 'Igbo' putara. I hula n'ezie na okwu a bu 'Igbo' abughi okwu nkiti kama e ji ya anochite ihe ndi mejuputara otu agburu. A kuzikwara na yunit a na ala Igbo niile enweghi otu olu, n'agbanyeghi na o nwere asusu ndi Igbo niile na-aghota; obodo ma o bu mpaghara ala Igbo niile nwere olu e jiri mara ha. I hukwara etu e siri kewaa ala Igbo n'olundi na olundi. Nghota niile ndi a ga-enye aka ighota ihe ndi a ga-amu banyere akuko ala ndi Igbo nakwa etu ndi Igbo si bia biri n'ebe ha bi ta a.

1.5 Nruwaka/Ngumi

Agwu, M. O. (2006). *Ndi Igbo na Akukoala ha*. Nsukka: Eva-Unique

Onunwa, U. R. (2005). *Studies in Igbo Traditional Religion*. Obosi: Pacific Publishers.

Nwaozuzu, G. I. (2008). *Dialects of Igbo Language*. Revised Edition, Nsukka: University of Nigeria Press.

Thomas, N. W. (1913). *The Ibo-Speaking Peoples of Nigeria* Vol. 1, London: Harrison and Sons

Nwadike, I. N. (2012). *Igbo Language in Education: An Historical Study*, 2nd edition, Obosi: Pacific Publishers.

1.6 Ihe kwesiri ibu usa nkwale e mere

Usa nkwale nke mbu

1. Mgbe a na-ekwu maka ndi Igbo, ihe ndi a na-arugara aka bu etu ndi Igbo siri malite ndu ha, udi ndu ha na-ebi, uzọ amumamu ha, ekike ha, nri ha na etu ha si eche echiche. O bu ihe ndi a niile bjakotara onu mebe ndi a na-akpo 'ndi Igbo' ma o bu 'onye Igbo'. Ma ta a, mgbe a na-ekwu maka 'Igbo', ihe ato ka a na-arugara aka. Ihe mbu a na-arugara aka mgbe a nuru maka okwu a bu 'Igbo' bu ndi a ma ta a di ka 'Ndi Igbo'. Ihe ozo okwu a bu 'Igbo' na-arugara aka bu ebe obibi ndi Igbo nke a na-akpo 'Ala Igbo'. Ihe ikpezu a na-arugara aka mgbe a na-ekwu maka 'Igbo' bu asusu nke ndi Igbo na-asu.
2. Steeti ndi Igbo bi di ka ala ha gunyere Anambra, Imo, Enugwu, Ebonyi na Abia. E wepu steeti ndi a, ndi Igbo bikwa n'ebe o di ukwu na Steeti Delta, Legos, Abuja, Rivas, nakwa Edo. Ma, e wepu obodo ndi a n'ala Najirja, ndi Igbo bikwazi n'ebe o ka n'onu-ogu n'ala di iche iche n'Afrika di ka n'ala Kemerun, Saut Afrika, otutu mba Afrika nakwa otutu mba uwa ndi ozo.

Usa nkwale nke abuo

3. Asusu Igbo izugbe bu nke e ji ede ma na-eme mmemme n'ogbo. O bu asusu obodo niile di n'ala Igbo nwekoro onu ma buru nke ha niile nwere ike isu ma ghotakwa n'enweghi nsogbu o bu. Ma olu mba ma o bu olundi bu olu e jiri mara mpaghara ala Igbo niile. Olundi a di iche iche, ma buru ndi no na mpaghara ala Igbo ahụ na-asu ma na-aghota nke oma.
4. Mgbe a na-ekwu na asusu Igbo bu asusu udaolu, ihe o putara bu na o bu udaolu na-egosi ihe di iche n'etiti okwu abuo ma o bu ato nwere otu udi mkpuru edide, d.k. oké (okerekwu), óké (abughi nne), ókè (njedebe) na okè (orubere).

Usa nkwale nke ato

5. Ihe mere asusu Igbo ji nwee otutu olundi bu n'ih i nkewa e kewara ala Igbo na mpaghara na mpaghara di ka olu di iche iche ndi na-asu.

YUNIT 2 ALA IGBO N'ALA NAIJIRIA

Ndina

- 2.1 Mkpolite
- 2.2 Mbunuche
- 2.3 Ndina Kpom kwem
 - 2.3.1 Nkwa ala Igbo
 - 2.3.2 Ndi Igbo na omenala ha
 - 2.3.3 Ndi Igbo na agbata-obi ha
- 2.4 Nchikota
- 2.5 Nrutaaka/Ngumi
- 2.6 Ihe kwesiri ibu usa nnwale e mere

2.1 Mkpolite

A ga-echeta na n'ihe omumu gara aga, e weputara oge kwaa maka ndi bu ndi Igbo. N'ime nke a, anyi kwara ndi bu ndi Igbo ma rutu aka na steeti ndi e ji mara ndi Igbo nakwa ebe ndi ozo a na-ahugasidi ndi Igbo. A mukwara etu e siri kwaa ala Igbo di ka olu ndi di iche iche e nwere n'asusu Igbo.

N'ihe omumu nke yunit a, a ga-aga n'ihu kwaa maka ala Igbo na Naijiria. N'ime nke a, a ga-akwa etu ala Igbo di, omenala Igbo di iche iche, na ndi Igbo na agbata-obi ha.

2.2 Mbunuche

Na njedebe yunit a, i ga-enwe ike

- kwaa etu ala Igbo di
- mata ufodu omenala ndi Igbo na-eme
- mata ufodu obodo ha na ala Igbo gbara agbatobi

2.3 Ndina kpom kwem

Ihe omumu a ga-elenye anya na mbunuche kpomkwem e ji were na-eme ihe omumu a.

2.3.1 Ala Igbo

Ebe ndi Igbo bi na Naijiria n'oge gboo bu ala oke mmiri ozuzo na ala mmiri mmiri. N'oge gboo ahụ, otutu mpaghara ala Igbo bu ndi a ga-asị bu ebe oke mmiri ozuzo na-ezo, na gburu gburu oke oha; E nwere ala edu ebe ahia iruro tojuputara n'ebe ufodu. A gafee ebe ndi a, ya bu, ebe oke mmiri ozuzo na-ezo, a banye n'akuku ala Igbo ebe mmiri anaghi ezo. N'ebe a, e nwere ala ikpa, ebe bu ozara ozara. Ndi Igbo bi n'ebe ndi a bu Enugwu, Nsuka, Abankaliki, Ebugbo bu ndi a ga-asị bi n'ala ebe nnukwu mmiri ozuzo anaghi ezo ma o bu n'ala ugwu.

Ala Igbo di mma maka oru ubi na oru aka di iche iche. N'oge gboo, o bu oru ugbo, ichu nta na ikpu uzu ka e jiri mara ndi Igbo. Ha na-akoputakwa ji, ede, akpu, osikapa, na ihe ndi ozo. E nwere ike isi n'ihe oru ubi nweta ihe e ji aru ihe di iche iche, di ka ikpa nkata, ikpa akwa, itu udo, wdg. Ugbu a, e wepu oru ugbo, ichu nta na ikpu izu, otutu ndi Igbo na-azuzi ahia ma na-arukwa oru oyibo di iche iche. Ndi Igbo bu ndi e ji igba mbo mara na Naijiria. O nweghi obodo a ga-eje na mba uwa niile ta a ghara ihu onye Igbo ebe o na-agba mbo ileta onwe ya na ezi na ulo ya anya. Agbam-mbo ha mere ka ha bisaa n'ebe nakwa na mba ndi abughi ala Igbo.

Ugwu di n'ebe di iche iche n'ala Igbo bido n'Ogidi, Udi, Nsuka, Enugwu wee si Ogwu ruo Okigwe. Otutu ebe n'ala Igbo di larii, di ka n'Owere, Ngwa, Ohaji na Egbema. Odidi ala na-emetuta usoro obibi ndu ndi bi n'ala ahu. Nke a mere ka a na-ako ubi nke oma n'otutu ebe n'ala Igbo. A na-akoputa ezigbo nri na-akukwa azu n'ala Igbo. Iji maa atu, a na-akoputa osikapa, ji, azu n'obodo ndi a; Abankaliki, Ebugbo, Ohaji, Egbema, Achalla, Otuocha, Oguta na Aguleri. Ndi bi n'ala ugwu di ka Oka, Olu, Nnewi, Umuahia, Aba, Nsuka na Owere na-etinyekari anya n'azumahia. N'ebe ala uru di, di ka na Ebugbo, Ishiagu na Nrobo, ha na-akpu ite. Ndi obodo ufodu di ka Okigwe, Nkwere, Abiriba na Oka na-akpu uzu n'ihintu ayon ha na-enweta. Ebe e nwere oke oha osisi nkwa na ngwo, a na-enwetakarị mmanu nri, aku, akirika na mmanya di iche iche. Ima atu, Enugwu-Ezike na Udi bu ndi e ji ite nkwa elu mara. Ha sikwa n'osisi nkwa emeputa ihe ndi ozo e si na nkwa enweta.

N'ala Igbo, e nwere oge abuo putara ihe n'afu, nke bu udu mmiri na okochi mana e newkwaziri oge uguru. Ala Igbo bu ala ezi mmiri ozuzo. N'oge udu mmiri, mmiri na-ezo nke oma nke na-eme ka ihe ubi na-eto nke oma. N'ala Igbo, e newkwara osimiri ufodu, di ka osimiri Naija, Anyim, na otutu mmiri ndi ozo di ka Iyi Anambra na Imo. Mmiri ndi a na-ebudata aja ha n'ala Igbo. N'ihini nke a, mmiri na-ekwofe n'akuku ala Igbo niile. Nke a na-enye aka n'oru ubi n'obodo di iche iche. Ebe ndi ozo e nwere ezu bu na Nike na Agulu.

Nnwale onwe 1

1. Kọwaa etu ala Igbo dị n'oge ochie.
2. Deputa ụdị ọrụ ndị Igbo na-arụ n'oge ochie.
3. Kọwaa ihe mere e ji akọ ọrụ ubi n'ụfọdụ ebe n'ala Igbo mana a naghị akọ ubi n'ebe ụfọdụ.

2.3.2 Ndi igbo na omenala ha

Ihe kọwara ka ndị Igbo si hụta ụwa bụ 'omenala'. Ndu ndị Igbo niile, na ka ha si ebi ndụ ha bụ ka omenala ha si dị. Nke a putara ihè n'etu ndị Igbo si eso usoro omenala n'ikpere Chi, ilu nwaanyi, ike ekike, iwa oji wdg. O buru na o nwere onye na-esoghi ya bu usoro n'ime ihe ndia, a na-asị na o na-eme omenelu (nke putara na o naghị eso omenala). Usoro ahụ a choro ka onye ahụ soro bu usoro nkwenye, ofufe, agumakwukwo, ndoro ndoro ochichi, ichu nta aku na uba, dg.

Omenala Igbo di otutu. E nwere omenala ndi zuru Igbo onu; nke a putara na ndi Igbo niile na-eme ha. E nwere ike ikpo ndi aha di iche iche site n'obodo di iche iche mana ha na-egosiputa otu ihe. Ima atu, iti mmonwu bu otu ejije zuru Igbo onu. Obodo niile di n'ala Igbo na-eti mmonwu. Mmonwu ndi a nwere ike na-aza aha di iche iche n'obodo di iche iche n'ala Igbo, mana ha niile na-egosiputa nkwenye ndi Igbo nwere na ndi di ndu na ndi nwuru anwu na-enwe mmekorita n'uzo puru iche. E wepu iti mmonwu, e nwekwara emume Iri Ji Oheru, nke obodo niile di n'ala Igbo na-eme iji keele mmuo nwe ji bu Ahiajoku, Ifejioku, Njoku ma o bu Nshajoku maka etu o siri nye ha ji n'afu. Igba Ofala bukwa emume ozo otutu obodo di n'ala Igbo na-eme. Ufodu obodo ndi na-agba ofala n'odinala ha gunyere Onicha bu nke ha na ndi Ukpota na-akpo Emume Ofala. Aguleri na-akpo ya Emume Ovala. N'oge ugbo a, imirikiti ndi Igwe na Eze na-agbazi Ofala.

N'aka nke ozo, e wepu emume ndi a nke ndi Igbo niile na-eme, e nwekwara emume ndi ozo di iche iche diiri obodo o bula; emume ndi a ezughi Igbo niile onu. Nke a putara na a na-eme emume ndi a naani n'akuku ala Igbo ufodu. Iji maa atu, ndi Achala, nke di n'Okpuru Ochichi Oka Noot na-eme emume Oputo na Nzideani; ha na-eme Oputo n'onwa Maachi mgbe a na-amalite oru ugbo ma na-emekwa Nzideani n'onwa Oktoba. Ndi Nnewi na-eme emume Afiaoru. Ndi Oka na-eme emume Imo Oka. Ndi Ukpota na-eme emume Aju. Ndi Enugwu-ukwu na-eme emume Igu Aro, ndi Umahia na-eme emume Ekpe. Ndi Ikwueke Oboro, Ikwano na-eme emume Egbo. Ndi Asaba na-eme emume Ine. Ndi mpaghara Nsuka ufodu na-eme emume Onunu ebe ndi Nsuka na-eme emume Omabe.

Ekpemekpe odinala ndi Igbo bu ihe gazuru Igbo niile onu. O bu ihe e jiri mara omenala ndi Igbo. Tupu obibia ndi ocha n'ala Igbo, ndi Igbo kwenyere na Eke, Aka na Chi. Eke na-ahu maka okike, Aka na-ahu maka akara aka ebe Chi na-ahu maka odudu na ndu. Ha na-eme nke a site n'ihawe okwu arusi ndi nna nna anyi na ndi mmuo di iche iche; n'ebe a ka ha si agwa Chi ha okwu. Ka ndi ocha biara, ha webatara Chi ukwu (Chukwu), nke nwekwara alaka ato: Chukwu nna, Chukwu nwa na Chukwu Mmuo Nso. N'oge ugbu a, usoro abuo ndi a ka ndi Igbo na-agbaso na-ekpe ekpemekpe ha.

Nnwale onwe 2

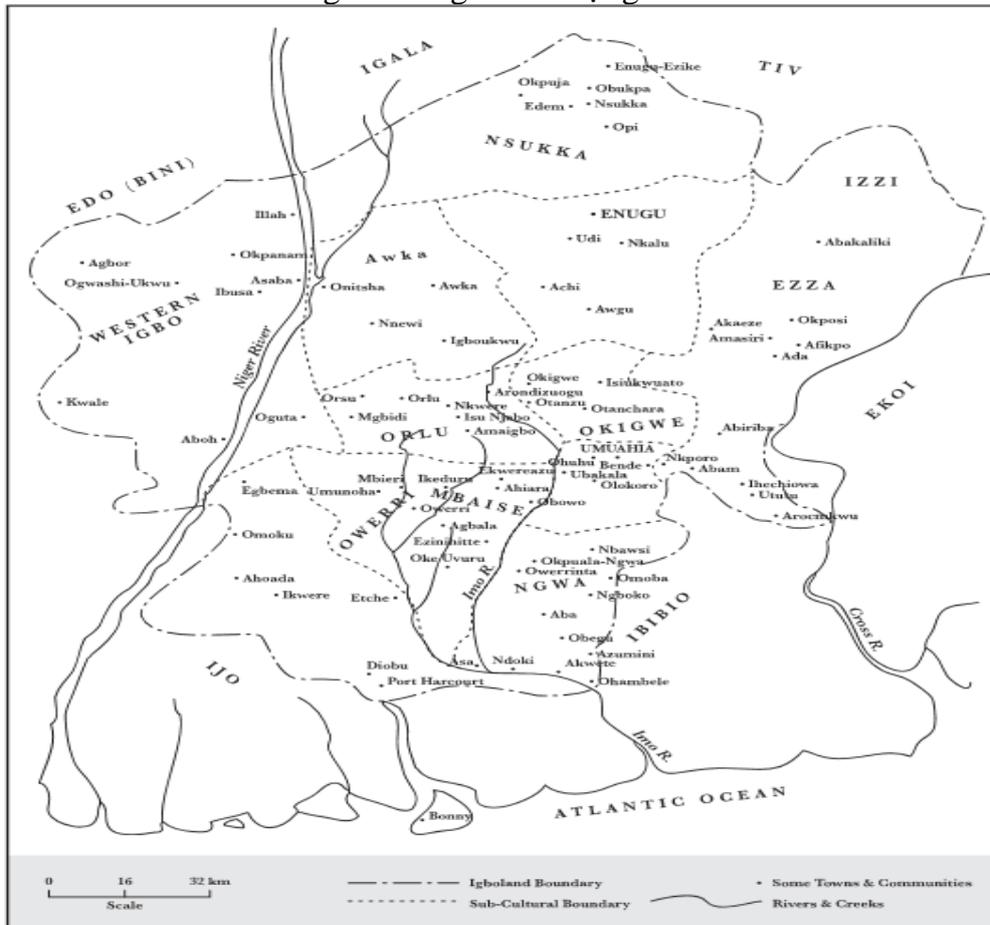
4. Kedu ihe i ghotara bu ndu ndi Igbo?
5. Kowaa nkewa omenala abuo ndi Igbo.
6. Kedu ekpemekpe ndi Igbo na-ekpe tupu obibia ndi ocha?
7. Gini kpatara ndi Igbo ji eme emume Iri Ji Ohuru?
8. Kedu mmuo a na-ehunyere emume Iri Ji Ohuru?

2.3.3 Ndi igbo na ndi agbata-obi ha

Ndi Igbo nwere ndi agbata-obi di iche iche na Najirija. Na mgbago ugwu, ha na ndi Tiv, Idoma na Igala gbara agbata-obi. N'owuwa anyanwu, o bu ha na ndi Yako, Ibibio na Umon gbara agbata-obi. N'odida anyanwu, ha na ndi Edo na Urobo gbara agbata-obi ebe ha na ndi Ogoni na Ijo gbara agbata-obi na ndida ugwu. N'ihwe mbikorita ha na ndi agburu ozu di ka Awusa, Efik na Yoruba, ha mutara asusu na omenala ndi mba ozu nke mere ka e nwee mgbanwe n'echiche na n'uzu ha si ahuta uwa tumadi na omenala na asusu ha. Ndi Igbo bitara okwu ole na ole n'agburu ndi a. Nke a aputaghi na ndi Igbo etufuola omenala ha. Agburu bikwara omenala ndi Igbo ufodu; mba niile na-ebiri omenala na asusu. Ka o di ta a, ha na ndi agburu ozu na-ebiko, na-aruko oru, na-azukorita ahia ma na-alukorita di na nwunye. Mmekorita ha na ndi ozu na-adiwanye mma mgbe dum site n'ezi na ulu ruo n'ochichi obodo. Nke a bu n'ihwe na o nweghi agburu ihe niile zuuru oke. Agburu o bu na-achio ihe ha na-enweghi. Nke a aputaghi na agburu di iche iche anaghi enwe esemokwu nke agburu banyere oke ala, ochichi na ofufe, maka na ha abughi ihe ohuu, kama na ihe na-ejiko ndi Igbo kariri ihe na-ekewa ha.

Ime njem dzi mfe ugbu a; nke a mere ka o di mfe isi otu ebe gaa ebe ozu maka otu ihe ma o bu ozu di ka agumakwukwo, achomoru, azumahia, ofufe, ochichi obodo, wdg. Nke a na-akwalite mmekorita n'etiti ndi Igbo na agburu ndi ozu. Ebe mmekorita kachasi aputa ihu bu na nnukorita asusu n'etiti ndi Igbo na agburu ndi ozu nakwa mba ndi ozu, okachasi n'Afrika. Otutu ndi Igbo na-asu asusu ozu na-abughi asusu Igbo di ka Yoruba, Awusa, French na asusu Bekee. Nke a bu iji kwalite mmekorita ha na agburu ma o bu mba ndi a.

Eserese a na-esote na-egosi ala Igbo na ndi agbata-obi ha.

Eserese a si n'akwukwo Orji (2011:3)

Nnwale onwe 3

9. Deputa obodo niile ha na ndi Igbo gbara agbataobi.

2.4 Nchikota

Ihe omumumu na yunit a emeela ka i mata etu ala Igbo siri di tupu mmepe abata n'ala Igbo. A kuzikwara oru di iche iche ndi Igbo na-aru n'oge ochie. Ihe omumumu na yunit a emeela ka i ghota na omenala Igbo di uzọ abuo. A bjakwa n'ihe banyere ekpemekpe ndi Igbo, anyi kuzikwara na o bu ekpemekpe odinala ka ndi Igbo ji agwa Chi ha okwu n'oge gboo. Ozọ di ka ibe ya bu na a hukwara na n'ih i etu ala Igbo siri di, ndi Igbo nwere obodo di iche iche ha na ha gbara agbata-obi. Ha na ndi agbata-obi ha na-emekorita.

2.5 Nruṭuaka/Ngumi

Agugu, M. O. (2006). *Ndị Igbo na Akukọala ha*. Nsukka: Eva-Unique.

Ogbalu, F. C. (1981). *Ndu ndi Igbo*. Onitsha: University Publishing Co.

Orji, J. N. (2011). *Political Organization in Nigeria Since the Last Stone Age: A History of the Igbo People*. New York: Palgrave Macmillan.

Oraegbunam, C. U. (2018). *LII 112: Igbo Institutions, Life and Custom: Ka Uwa Si Malite n'Echiche Ndị Igbo* [unpublished Class handout, 2017/2018 session]. Department of Linguistics and African Languages, University of Ibadan.

2.6 The kwesiri ibu usa nnwale e mere

Usa nnwale nke mbu

1. Ebe ndi Igbo bi na Naijiria n'oge gboo bu ala oke mmiri ozuzo na ala mmiri mmiri. N'oge ahụ, otutu mpaghara ala Igbo bu ndi a gasi bu ebe oke mmiri ozuzo na-ezo, na gburu gburu oke ohia; E nwere ala ebe ahia iruro tojuputara n'ebe ufodu. A gafee ebe ndi a, ya bu, ebe oke mmiri ozuzo na-ezo, a banye n'akuku ala Igbo ebe mmiri anaghi ezo. N'ebe a, e nwere ala ikpa, ebe bu ozara ozara. Ala Igbo di mma maka oru ubi na oru aka di iche iche. N'oge gboo, o bu oru ugbo, ichu nta na ikpu uzu ka e jiri mara ndi Igbo.
2. Oru ndi Igbo na-aru n'oge ochie bu oru ubi na oru aka di iche iche. N'oge gboo, o bu oru ugbo, ichu nta na ikpu uzu ka e jiri mara ndi Igbo. Ha na-akoputakwa ji, ede, akpu, osikapa, na ihe ndi ozo. na oru aka ndi Igbo gunyere ndi a: ikpa nkata, ikpa akwa, itu udo, wdg.
3. Ihe mere e ji ako oru ubi n'ufodu ebe n'ala Igbo mana a naghị ako ubi n'ebe ufodu bu naani na e nwere akuku ebe mmiri na-ezonari karia ibe ya ma o putaghi na ha anaghi ako ihe ma ncha.

Usa nnwale nke abuo

4. Ndu ndi Igbo bu omenala ha. Nke a putara ihe n'etu ndi Igbo si eso usoro omenala n'ikpere Chi, ilu nwaanyi, ike ekike, iwa oji wdg.
5. E nwere nkewa omenala abuo ndi Igbo. Ha gunyere omenala nke zuru Igbo nile onu na nke eji mara otu agburu ndi Igbo. Omenala zuru Igbo niile onu. Nke a putara na ndi Igbo niile na-eme ha. E nwere ike ikpo ndi a aha di iche iche site n'obodo di iche iche mana ha na-egosiputa otu ihe. Ima atu, iti mmonwu bu otu ejije zuru Igbo onu. N'aka nke ozo, omenala nke ezughi Igbo niile onu di iche iche diiri obodo o bua. Emume ndi a ezughi Igbo niile onu. Nke a putara na a na-eme emume ndi a naani n'akuku ala Igbo ufodu. Iji maa atu, ndi Achala, nke di n'Okpuru Ochichi Oka Noot na-eme emume Oputoo na Nzideani; ha na-eme Oputoo n'onwa Maachi mgbe a na-amalite oru ugbo ma na-emekwa Nzideani n'onwa Oktoba.
6. Ekpemekpe odinala ndi Igbo na-ekpe tupu obibia ndi ocha bu ikpere Eke. Tupu obibia ndi ocha n'ala Igbo, ndi Igbo kwenyere

na Eke, Aka na Chi. Eke na-ahụ maka okike, Aka na-ahụ maka akara aka ebe Chi na-ahụ maka odudu na ndụ. Ha na-eme nke a site n'ihwe okwu arụsị ndị nna nna anyị na ndị mmụọ dị iche iche; n'ebe a ka ha si agwa Chi ha okwu.

7. Ihe kpatara ndị Igbo ji eme emume Iri Ji Ọhụrụ bụ iji keele mmụọ nwe ji bụ Ahịajiọkụ, Ifejiọkụ, Njọkụ ma ọ bụ Nshuajiọkụ maka etu o siri nye ha ji n'afọ.
8. Mmụọ a na-ehunyere emume Iri Ji Ọhụrụ bụ Ahịajiọkụ, Ifejiọkụ, Njọkụ ma ọ bụ Nshuajiọkụ

Ụsa nnwale nke atọ

9. Obodo niile ha na ndị Igbo gbara agbataobi gụnyere Edo (Bini), Igala, Tiv, Ekoi, na Ijo.

YUNIT 3 ETU UWA SIRI MALITE N'ECHICHE NDI IGBO I

Ndina

- 3.1 Mkpelite
- 3.2 Mbunuche
- 3.3 Ndina Kpom kwem
 - 3.3.1 Akuko Ifenta
 - 3.3.2 Akuko Ogwumagana
- 3.4 Nchikota
- 3.4 Nrutaaka/Ngumi
- 3.6 Ihe kwesiri ibu usa nswale e mere

3.1 Mkpelite

O buru na i ga-aghota akuko ala ndi Igbo okachasi etu o si gbasara ebe ndi Igbo si bia n'ebe ha bi ugbo a, o ga-abu ihe magburu onwe ya ma o buru na i ghotchaa ndi bu ndi Igbo a a na-ekwu maka ha nakwa uzọ ndu ha. O bu nke a mere anyi jiri weputa oge n'ihe omumu gara aga wee kwaa ndi bu ndi Igbo, asusu ha, na ebe ha bi na Naijiria. Ihe ozọ dizi mkpa ugbo a bu ighota echiche ndi Igbo banyere etu uwa anyi no n'ime ya siri malite. O bu nke a ga-enyere gi aka imata ma o nwere ihe jikoro echiche ndi Igbo na etu ha siri bia biri n'ebe ha no ugbo a ma o bu etu ha siri malite ndu.

Tupu ndi ocha abia n'ala Igbo, a ga-echeta na o bu akuko ka ndi Igbo ji ahafe omenala, akuko ala, agumagu, na uzọ ndu ha niile n'aka umu aka na-etolite etolite. Umu aka ahụ, mgbe ha tolitere, na-enyefekwa ihe niile ha nuru n'onu ndi nna nna ha n'aka umu ha na umu umu ha. Nke a kpatara na ndi Igbo enweghi akwukwo puru iche e dere maka nkwenye na omenala ndi Igbo n'ime ya tupu ndi ocha awuchie n'ala Igbo. Akuko odinala baara ndi Igbo nnukwu uru n'oge ahụ maka na o bu na ya ka ndi Igbo ji amata ihe ndi megasiri na ndu ha. A bia n'akuko niile ndi a, ndi Igbo nwere nkwenye di iche iche banyere etu uwa anyi bi n'ime ya siri wee malite. Mgbe anyi na-ekwu etu uwa siri malite n'echiche ndi Igbo, ihe anyi na-arugara aka n'ihe omumu a bu uwa ndi Igbo.

Nkwa ndi Igbo gbasara etu uwa siri malite gbadoro ukwu n'akuko odinala di iche iche ndi na-arugara echiche ma o bu akuko ihe na-agaghi emenwu eme aka. Nke a mere na echiche ndi Igbo gbasara etu uwa si malite di n'iche n'iche site n'otu ebe ruo ebe ozọ. Otutu n'ime akuko ndi a malitere na Nri. O bu nke ndi dibia no na Nri n'oge ochie ji na-akwa otutu ihe gbara ndi mmadu gharị banyere uwa anyi bi n'ime ya. N'ihe

omumu a, i ga-eleba anya n'echiche ndi kacha puta ihe banyere nghota ndi Igbo gbasara etu uwa siri malite.

3.2 Mbunuche

Na njedebe ihe omumu a, i ga-enwe ike mata

- Akuko di iche iche ndi Igbo ji akowa etu uwa anyi bi n'ime ya si malite tupu obibia ndi ocha.
- Etu ufofu akuko ndi a si nye aka n'imata akuko ala ndi Igbo.

3.3 Ndina kpom kwem

Ihe omumu a ga-elenye anya na mbunuche kpomkwem e ji were na-eme ihe omumu a.

3.3.1 Akuko ifenta

Akuko ifo a kwuru na Chukwu (Chineke) kere uwa nke ihe mejuputara ya gunyere elu igwe, elu uwa, ndi mmuo, mmadu, anumanu, na ihe ndi ozo di na ya. Di ka akuko a siri kowaa, nwoke mbu Chukwu kere bu 'Ifenta', ebe nwaanyi mbu o kere bu Obomonanya. Ihe nochitere anya Chukwu bu Anyanwu. O bu anyanwu bu ihe kachasi ike, ma na-enye ihe niile ndi ozo ihe. Ifenta kwuru na o bu Anyanwu na-esote Chukwu tupu ihe ndi ozo o kere esotewe; nke a mere Chukwu jiri guo ya Ifenta (obere ihe).

Akuko a mere ka a mata na mkpuru okwu mbu mmadu mutara n'aka Chukwu bu 'mma-mma', nke buzi ekele n'ala Igbo ugbu a. Akuko a gara n'ihu kwuo na Chukwu hanyere uwa n'aka mmadu site n'igwa nne na nna izizi bu Ifenta na Obomonaya si, "nke a bu ulo unu, ihe niile di ebe a bu maka odi-mma unu. O bu maka unu ka m ji mebe ha".

N'oge mbu ahụ, mmadu na ihe ndi ozo Chukwu kere na-ebi ka umu nne. Ihe ndi ozo ahụ bu umu anumanu, ma ndi na-emeru mmadu ahụ ma ndi na-anaghi emeru mmadu ahụ; agu, agwo, odum, nnunu elu na ala. Mgbe ahụ, mmadu na ndi mmuo na-agbarita mgba ma na-emekoritakwa. N'akuko a, Chukwu nyere mmadu nri site n'inye ya akuku abuo, "nkoru na akpa" (ihe ndi a bu udidi agwa na-edozi ahụ) mana o hapuziri mmadu ka o jiri aka ya choputazie nri ndi ozo. Chukwu hapuru mmadu ka o were aka ya choputazie ihe ndi ozo. Chukwu nyere mmadu ohere ime ihe o bu la, mana o tiiri ya obere iwu; o gwara ha na ha agaghi akpa anu. Mgbe mbu ahụ, igwe na ala nokotara onu mana igwe mechara rigoro elu n'ih i esemokwu umu nwaanyi na-ese mgbe o bu la, nke mere ha ji na-ebuhari

aka odo n'ụdị na-adighi mma. Ha ji odu nri ahụ choo igwe okwu, o wee rigoro elu. Chukwu soro igwe rigoro elu.

O buri na e lee anya n'usoro akuko a, a ga-achoputa echiche di iche iche sere elu na ya. Oraegbunam (2018) chikotara echiche ndi Igbo sere elu n'akuko a mgbe o kwuru na akuko a yitebere akuko banyere etu uwa siri malite di ka o di n'Akwukwo Nso Baijul. Oraegbunam (2018) gakwaziri n'ihu kowaa na ihe ozo di mkpa ibu n'obi n'akuko a gunyere, nke mbu, akuko a gosiri na ndi Igbo kwenyere na o bu Chukwu kere uwa, o bu ya mere ha ji ahuta Chukwu di ka Chukwu Okike. Ihe ozo akuko a gosiri bu na ihe niile Chukwu kere abughi maka onwe ya kama o bu maka odi-mma mmadu ka o jiri kee ha. Ebumnobi Chukwu oge o kere uwa, mmadu na ihe niile di n'uwa bu ka mmadu wee kporiwe ndu. O keghi mmadu ka o tawa ahuhu. O bu ya mere o jiri were aka ya nye mmadu nri mbu. Ihe ozo akuko a rugara aka mgbe e kwuru na n'oge mbu ihe niile Chukwu kere ma mmadu ma anumanu ma mmuo na-ebi n'udo bu na udo bu ihe Chukwu choro n'uwa. Chukwu choro ka ihe niile o kere eke na-emekorita di ka umu nne, nke gosiri na o naghị adị Chukwu mma n'obi mgbe mmadu na ibe ya na-alu ogu, na-egburita ibe ha ma na-ese okwu di anaa. Akuko a rugakwara aka na mkpa o di na mmadu ga na-enye Chukwu ekele n'ihe niile oge niile ma o di mma ma o di njo. O bu ya mere na okwu mbu mmadu mutara n'aka Chukwu bu "mma-mma".

Di ka a choputarari na akuko a gbadoro ukwu n'akuko ifo wee na-akowa etu uwa siri malite n'echiche ndi Igbo. O bughị naani otu akuko ndi Igbo ji akowa etu uwa siri malite n'echiche ha. Ka e lebakwaa anya n'echiche nke abuo na-akowa ka uwa siri malite n'echiche ndi Igbo.

Nnwale onwe 1

1. Weputa uzo niile akuko a siri rie mperi nke mere na e nweghi ike iwere ya di ka etu uwa siri malite.
2. N'akuko a, kedu udi uwa a na-arugara aka?
3. Kedu okpurukpu ihe akuko a ziputara banyere ndi Igbo

3.3.2 Akuko Ogwumagana

Akuko nke a gbasara etu ndi ome-nka Odunke si koo ya n'ejije *Ojaadili*. Ogwumagana n'onwe ya bu otu n'ime agwa di n'ejije *Ojaadili*. N'akuko a, Ogwumagana koro oha na eze na o bu Ebinu Ukpabi (Chukwu) kere uwa. O si na ya na Ebinu Ukpabi no mgbe o kere uwa. O si na oge ahụ na Okpoko no ha abuo n'aka nri.

Ebinu Ukpabi bidoro ike uwa site n'iji eke na egwurugwu kewaa igwe abuo, mmiri wee ju ebe niile. Okpoko chere ka ala mja mmiri mana nke a ekweghi eme; o si na okpu ite bu Ebinu Ukpabi amaghikwa ihe o na-

eme eme, wee riọ Ebinu Ụkpabị ka o jee leta ihe na-eme n'ụwa. Okpoko bu nne ya gaa ileta ka ụwa dị ma chọputa ma ala okpoo eselitala. Ka o ruru, mmiri ekweghi akọ akọ. Ya na nne ya bidoro feghariwa n'ụwa ganye na nne ya anwuọ. Ka nne Okpoko nwusiri, Okpoko liri nne ya n'imi ya wee bido bewa akwa oligholi nke o na-ebe wee rue ta a.

Ka Ebinu Ụkpabị huru na Okpoko echighataghi azu ka o kooro ya ka ụwa di, o zipuru Mbe nwa Anigga ka o jee leta ihe na-eme n'ụwa ma chọputakwa ihe mere na Okpoko aloghachighi azu. Ka Mbe rutere n'ụwa, o huru ero wee nuria onu bido riwe ero ahụ nke na o rifere oke afọ ya. Ka o risiri ero ahụ, ụra bufuru ya. Ero ahụ wee potoo Mbe afọ. Nke a mere na Mbe aloghachinwughizi gwa Ebinu Ụkpabị ihe na-eme.

Ebinu Ụkpabị zigara Ogwumagana bu onye nke ato. Ogwumagana siri na Chukwu gwara ya okwu ndi a:

O si m
Na ya chorọ imata ka olu okike
ya ji n'aka si aga
mu jee leta ka ka ala si kwuru
zighachiri ya ozi n'eluigwe
m wee zopu ije
(Ojaadili, ihu 3-5)

Ka Ogwumagana ruru n'ụwa, o huru na ụwa bu mmiri mmiri. O wee tikue Ebinu Ụkpabị si ya na oru ya erutela ebe o hira ahụ. Chukwu nwere obi anuri wee were eke na egwurugwu sebie igwe abuo. Ogwumagana lere anya n'aka ekpe hu Ekeogba n'ubochi Afọ. Nke a mere Ogwumagana ji were eke na egwurugwu tuo agwa. Ekeogba na Ebinu Ụkpabị kewara ihe di n'ime ụwa na anyanwu ano Eke, Ori, Afọ Nkwọ. O bu n'ubochi Ori ka ha kere mmadu ka o ribe ihe di n'ime ụwa. Ogwumagana sikwara na o bu site n'oge ahụ ka ya na Chukwu Okike jiri buru aka nri na aka ekpe.

O kwara ariri na o bu ha na-aruputa ihe mmadu na-emebisị (Ojaadili, ihu 1-6)

N'akuko a di ka anyi siri hu n'akwukwo Ojaadili yitekwaro akuko nke mbu gbadoro ukwu n'akuko ifo nke na-akowa etu ụwa siri malite n'echiche ndi Igbo. O bughị akuko otutu ndi Igbo nabatara nke na-akowa kpom kwem etu ụwa mmadu bi n'ime ya siri malite. Di ka akuko nke mbu a muru banyere etu ụwa siri malite, a ga-ahu na akuko abuo ndi a narugara Chukwu aka di ka onye ndi Igbo kwetara na o bu ya kere elu igwe na ụwa. Ihe ozo putakwa ihe n'akuko a bu na Chukwu kere mmadu n'ubochi ikpeazu mgbe o kechaalara ihe dum. Ihe o bu n'obi mee nke a di ka o di n'akuko a nakwa n'akuko Ifenta bu na o choghi ka mmadu taa ahuhu kama ka mmadu kporiwe ndu.

Anyị hụkwara ụdị Chukwu, nke ndị Igbo na-arugara aka n'akụkọ a; ọ bụ Chukwu na-agbaghara mmehie mmadụ mere. Ọ bụ ya mere o jiri leghara Mbe nwa Anịga anya oge ọ hapuru ihe e ziri ya mewe ihe ọzọ. Ọzọ kwa, n'agbanyeghi mkparị Okpoko nyere Chukwu, o kweghi ka iwe ya di oku n'ebe Okpoko no, nke na-egosi na Chukwu ndi Igbo adighi ewe iwe osijiso; ọ bara ụba n'ebere. N'iga n'ihu, akuko a gosiri nkwenye ndi Igbo na onye gbaa boolu ọ rachaa oroma (onye mee ihe oma, e tube ya ugo). Echiche a putara ihè n'etu Chukwu Okike siri hu Ogwumagana n'anya oge o mere ihe ọ gwara ya mee.

Nghota niile a ga-enye aka ighota ihe mere ufodu mmadu jiri kweta na ndi Igbo bu otu n'ime agburu ndi Juu kpafuru akpafu. Ka anyi lebakwazie anya n'akuko nke ato na-akowa ka uwa siri malite n'echiche ndi Igbo.

Nnwale onwe 2

4. Olee ka akuko siri dabaa adaba iji kowaa etu uwa siri malite?
5. Kedu ebe akuko a di iche n'akuko Ifenta?
6. Kedu uzọ akuko a siri yite nke Ifenta?
7. Kedu ihe i chere mere ndi Igbo ji ewere akuko ndi a na-akowa etu uwa siri malite?

3.4 Nchikota

Akuko abuo a koru na yunit a bucha nke a turu anya na ha ga-atupenye gi azu banyere nkwenye ndi Igbo ufodu tupu obibia ndi ocha nakwa mmepe n'ala Igbo. N'oge gboo, ọ bụ ndi Nri bu ndi na-echekwa otutu akuko odinala ndi a. N'ihu na mmepe abjabeghi n'oge gboo ahụ, akuko ka abụ naani ihe ndi Igbo ji akuzi ufodu ihe, otutu mmadu amabeghi ihe ọ bula banyere akuko ndi a. Ugbu a, anyi ahula na ebe akuko abuo ndi a siri rie mperi bu nke mere na nwata akwukwo ọ bula na-amu maka akuko ala Igbo anaghi ewe ha ka ihe mere eme.

3.5 Nrutuaka/Ngumi

Odunke, A. (1977). *Ojaadili*, Ibadan: Oxford University Press.

Nwala, T. U. (1985). *Igbo Philosophy*, Ikeja: Lantern Books. ihu 28-29.

Oraegbunam, C. U. (2018). *LII 112: Igbo Institutions, Life and Custom: Ka Uwa Si Malite n'Echiche Ndi Igbo* [unpublished Class handout, 2017/2018 session]. Department of Linguistics and African Languages, University of Ibadan.

3.6 Ihe kwesiri ibu usa nkwale e mere

Usa nkwale nke mbu

1. Akuko Ifenta riri mperi nke mere na e nweghi ike iwere ya di ka etu uwa siri malite n'ebe ndi di otu a; ka Chukwu kechara uwa, o choputara n'ezie na o nweghi ihe tosiri ibu onye enyemaka tosiri mmadu, o bu ya mere o jiri keputa Eve. Onweghi ka Chukwu siri kee mmadu ka ya na ihe ndi ozo di ka umu anumanu, ma ndi na-emeru mmadu ahụ ma ndi na-anaghi emeru mmadu ahụ; agụ, agwo, odum, nnunu elu na ala na-ebi ka umu nne.

O nweghi ka mmadu na ndi mmuo na-agbarita mgba. O nweghikwa ka Chukwu nyere mmadu nri site n'inye ya akuku abuo, "nkoru na akpa". o nweghi kwa ka Chukwu ji tie iwu ka mmadu ghara ikpa anu. Ozokwa, onweghi mgbe igwe na ala nokotara onu. O nweghi kwa oge igwe rigoro elu n'ihie esemokwu umu nwaanyi na-ese mgbe o bu la, nke mere ha ji na-ebughari aka odo n'udi na-adighi mma. O nweghi kwa oge ha ji odu nri choo igwe okwu, o wee rigoro elu, nke mere Chukwu soro igwe rigoro elu.

2. Udi uwa a na-arugara aka di ka Oraegbunam (2018) si chikota akuko a yitebere akuko banyere etu uwa siri malite di ka o di n'Akwukwo Nso Baibul.
3. Di ka a choputarari na akuko a, okpurukpu ihe akuko a ziputara banyere ndi Igbo gbadoro ukwu n'akuko ifo wee na-akowa etu uwa siri malite n'echiche ndi Igbo.

Usa nkwale nke abuo

4. Ka akuko siri dabaa adaba iji kowaa etu uwa siri malite bucha ihe ndi e nwere ike ikweta ghara ime ya mgbagha. Na mbu, ka Ogwumagana ruru n'uwa, o huru na uwa bu mmiri mmiri. O wee tikue Ebinu Ukpabi si ya na oru ya erutela ebe o hira ahụ. Chukwu nwere obi anuri wee were eke na egwurugwu sebie igwe abuo. Ogwumagana lere anya n'aka ekpe hu Ekeogba n'ubochi Afu. Nke a mere Ogwumagana ji were eke na egwurugwu tuo agwa. Ekeogba na Ebinu Ukpabi kewara ihe di n'ime uwa na anyanwu ano Eke, Ori, Afu Nkwu. O bu n'ubochi Ori ka ha kere mmadu ka o ribe ihe di n'ime uwa. N'uwa ndi Igbo, e nwere ahia ano mebere ubochi ndu ha. Nke a putara na e nwere ike isite n'akuko

- etu e siri kewaputa ahia anọ e nwere n'ala Igbo kwete ndaba mmalite etu uwa siri malite.
5. Akuko a gbadoro ukwu n'akuko ifo nke na-akowa etu uwa siri malite n'echiche ndi Igbo ma ndi iche putara ihe n'etu e si were me ihe okike. Iji ma atu, akuko Ifenta kwuru na Chukwu (Chineke) kere uwa nke ihe mejuputara ya gunyere elu igwe, elu uwa, ndi mmuo, mmadu, anumanu, na ihe ndi ozo di na ya ma okwughi etu o si kee ihe ndi ahụ. Di ka akuko a siri kowaa, nwoke mbu Chukwu kere bu 'Ifenta', ebe nwaanyi mbu o kere bu Obomonanya. ya bu, Ifenta' na-ekwu etu uwa siri malite. Ma Akuko Ogwumagana bu nkoputa ka a koputara ya n'ime akuko ifo etu Chukwu si kee uwa. N'ebe a, Ebinu Ukpabi bidoro ike uwa site n'iji eke na egwurugwu kewaa igwe abuo, mmiri wee ju ebe niile.
 6. N'akuko a di ka a hu n'akwukwo *Ojaadili* yitekwaru akuko nke mbu gbadoro ukwu n'akuko ifo nke na-akowa etu uwa siri malite n'echiche ndi Igbo. Di ka akuko Ifenta, a koru banyere etu uwa siri malite, a ga-ahu na akuko abuo ndi a na-arugara Chukwu aka di ka onye ndi Igbo kwetara na o bu ya kere elu igwe na uwa. Ihe ozo putakwara ihe n'akuko a bu na Chukwu kere mmadu n'ubochi ikpeazu mgbe o kechaalara ihe dum.
 7. Ihe mere m ji chee mere ndi Igbo ji ewere akuko ndi a na-akowa etu uwa siri malite bu na o buru na a bia na ndu ndi Igbo, ha nwere uzo ebe di iche iche ha na-esite wee na-eziputa echiche ha, iji were kowaa ihe obula ha choru ikowa. O nwere ike bu site n'uwa mmadu, mmuo ma o bu anumanu. Ya bu, okoro roro ihe ndi ha ji ko akuko a iji were ziputa echiche ha site na mmasi ha.

YUNIT 4 ETU UWA SIRI MALITE N'ECHICHE NDI IGBO II

Ndina

- 4.1 Mkpqlite
- 4.2 Mbunuche
- 4.3 Ndina Kpom kwem
- 4.3.1 Akuko Eze Nri
- 4.3.2 Akuko Eri
- 4.3.3 Akuko Ngidi
- 4.4 Nchikota
- 4.5 Nrutuaka/Ngumi
- 4.6 Ihe kwesiri ibu usa nnwale e mere

4.1 Mkpqlite

Na yunit i muburu, a malitere ikuziri gi maka echiche ndi Igbo banyere etu uwa siri malite. Anyi muru maka akuko Ifenta na nke Ogwumagana. Anyi mukwara maka ufodu ebe akuko ndi ahụ siri rie mperi. Na yunit a, i ga-aga n'ihu imu maka echiche ndi Igbo ndi ozọ bu nke ha ji akowa etu uwa ndi Igbo si malite. Na yunit a, i ga-eleba anya n'akuko Eze Nri, Eri nna Ngidi di ka enyo i ga-eji hutopu echiche ndi Igbo ufodu n'oge ochie iji ghotakwuo akuko ala ndi Igbo.

4.2 Mbunuche

Na njedebe ihe omumu a, i ga-enwe ike mata:

- Akuko di iche iche ndi Igbo ji akowa ka uwa siri malite
- Ebe ufodu akuko ndi a siri rie mperi
- Etu akuko ndi a siri nye aka n'ighota akuko ala ndi Igbo

4.3 Ndina kpom kwem

Ihe omumu a ga-elenye anya na mbunuche kpomkwem e ji were na-eme ihe omumu a.

4.3.1 Ala Igbo

Ebe ndi Igbo bi na Naijiria n'oge gboo bu ala oke mmiri ozuzo na ala mmiri mmiri. N'oge gboo ahụ, otutu mpaghara ala Igbo bu ndi a ga-asị bu ebe oke mmiri ozuzo na-ezo, na gburu gburu oke ohia; E nwere ala

edu ebe ahịhia iruro tojuputara n'ebe ufodu. A gafee ebe ndi a, ya bu, ebe oke mmiri ozuzo na-ezo, a banye n'akuku ala Igbo ebe mmiri anaghi ezo. N'ebe a, e nwere ala ikpa, ebe bu ozara ozara. Ndi Igbo bi n'ebe ndi a bu Enugwu, Nsuka, Abankaliki, Ehubo bu ndi a ga-asị bi n'ala ebe nnukwu mmiri ozuzo anaghi ezo ma o bu n'ala ugwu.

Ala Igbo di mma maka oru ubi na oru aka di iche iche. N'oge gboo, o bu oru ugbo, ichu nta na ikpu uzu ka e jiri mara ndi Igbo. Ha na-akoputakwa ji, ede, akpu, osikapa, na ihe ndi ozo. E nwere ike isi n'ihe oru ubi nweta ihe e ji aru ihe di iche iche, di ka ikpa nkata, ikpa akwa, itu udo, wdg. Ugwu a, e wepu oru ugbo, ichu nta na ikpu izu, otutu ndi Igbo na-azuzi ahia ma na-arukwa oru oyibo di iche iche. Ndi Igbo bu ndi e ji igba mbo mara na Naijiria. O nweghi obodo a ga-eje na mba uwa niile ta a ghara ihu onye Igbo ebe o na-agba mbo ileta onwe ya na ezi na ulo ya anya.

Agbam-mbo ha mere ka ha bisaa n'ebe nakwa na mba ndi abughi ala Igbo. Ugwu di n'ebe di iche iche n'ala Igbo bido n'Ogidi, Udi, Nsuka, Enugwu wee si Ogwu ruo Okigwe. Otutu ebe n'ala Igbo di larii, di ka n'Owere, Ngwa, Ohaji na Egbema. Odidi ala na-emetuta usoro obibi ndu ndi bi n'ala ahụ. Nke a mere ka a na-ako ubi nke oma n'otutu ebe n'ala Igbo. A na-akoputa ezigbo nri na-akukwa azu n'ala Igbo. Iji maa atụ, a na-akoputa osikapa, ji, azu n'obodo ndi a; Abankaliki, Ehubo, Ohaji, Egbema, Achalla, Otuocha, Oguta na Aguleri. Ndi bi n'ala ugwu di ka Oka, Olu, Nnewi, Umuhia, Aba, Nsuka na Owere na-etinyekari anya n'azumahia. N'ebe ala uru di, di ka na Ehubo, Ishiagu na Nrobo, ha na-akpu ite. Ndi obodo ufodu di ka Okigwe, Nkwere, Abiriba na Oka na-akpu uzu n'ihu ntu ayon ha na-enweta. Ebe e nwere oke ohia osisi nkwu na ngwo, a na-enwetakarị mmanu nri, aku, akirika na mmanya di iche iche. Ima atụ, Enugwu-Ezike na Udi bu ndi e ji ite nkwu elu mara. Ha sikwa n'osisi nkwu emeputa ihe ndi ozo e si na nkwu enweta.

N'ala Igbo, e nwere oge abuo putara ihe n'afu, nke bu udu mmiri na okochi mana e nwekwaziri oge uguru. Ala Igbo bu ala ezi mmiri ozuzo. N'oge udu mmiri, mmiri na-ezo nke oma nke na-eme ka ihe ubi na-eto nke oma. N'ala Igbo, e nwekwara osimiri ufodu, di ka osimiri Najja, Anyim, na otutu mmiri ndi ozo di ka Iyi Anambra na Imo. Mmiri ndi a na-ebudata aja ha n'ala Igbo. N'ihu nke a, mmiri na-ekwofe n'akuku ala Igbo niile. Nke a na-enye aka n'oru ubi n'obodo di iche iche. Ebe ndi ozo e nwere ezū bu na Nike na Agulu.

Akuko Eze Nri

Akuko Eze Nri a bu akuko otutu ndi oko akuko ala nakwa ufodu ndi okammuta ndi Igbo kwenyere na ebe ndi Igbo bi ugwu a, bu ebe Chukwu dobere ha kamgbe uwa. Di ka i ga-emecha choputa n'ihe omumu a, e nwere usoro akuko ala di iche iche na-akowa ebe ndi Igbo siri bia ebe ha

bi ugbo a. Ufodu n'ime echiche ndi a na-ekwu na ndi Igbo so n'agburu ndi Juu kpafuru akpafu. Ndi ozọ kwenyere na o bu n'ala Ijipt ka Eri (nna ndi Igbo) na ndi be ya siri malite ndu ha wee bia ebe ha bi ugbo a. Ufodu ndi okammuta na-ekwukwa na o bu na mpaghara ala Najjiria ka ndi Igbo siri bia n'ebe ha bi ugbo a ebe ndi ozọ na-akowa na e nweghi ebe ndi Igbo siri bia n'ala Igbo; ha kwenyere na ebe a ndi Igbo bi ugbo a bu ebe ha no kemgbe okike uwa. Ndi na-akwado echiche a nabatara akuko Eze Nri di ka etu uwa ndi Igbo siri malite.

Akuko Eze Nri a bu otu n'ime akuko nkomiiko ndi Igbo ji akowa etu uwa siri malite. Di ka akuko a siri kwuo, na mmalite uwa, mmiri juputara ebe niile. O rue otu ubochi, Chukwu wee kee ezi na ulo mbu nke ihe mebere ya bu Eze Nri, nwunye ya, nnwa ya nwoke na nnwa ya nwaanyi. Mgbe Chukwu kechara ha, Eze Nri na ezi na ulo ya wee guzo n'elu otu mkpu hu uwa; aguu ji ha ma ha enweghi ike igaghari agaghari maka na ebe niile bu mmiri mmiri. Chukwu ledara anya n'awa wee hu onodu Eze Nri na ezi na ulo ya no n'ime ya wee meere ha ebere. Nke a mere Chukwu jiri nye Eze Nri na ndi be ya ji ka ha rie. Ka Eze Nri na ndi be ya richara ji ahụ, o toro ha utu nke ukwu. Ka chi foro echi ya, Eze Nri rikwara Chukwu ka o nyekwa ya ji ozọ ka ya na ndi be ya rie. Chukwu gere ya nti, wee nye Eze Nri mkpuru ji ka o koo n'ala. Chukwu gwara Eze Nri na o buru na o koo ji ahụ na o ga-enweta otutu ji. Eze Nri kelere Chukwu nke oma, wee nara ya ji ahụ mana Eri choputara na e nweghi ka o ga-esi wee koo ji ahụ maka na mmiri sachiri ebe niile. Nke a mere Eze Nri jiri chetakwara Chukwu na uwa niile ka abụ so mmiri mmiri nke mere na o gaghi enwe ike ikọ ji ahụ.

Chukwu gwara Eze Nri ka o kpota ndi okpu uzu si Oka ka ha nyere ya aka. Eze Nri mere ka Chukwu siri gwa ya. Ndi okpu uzu ahụ were ekò misisia mmiri niile ahụ, ala wee kpoko. Chukwu gwara Eze Nri ka o were umu ya choro ya aja. O gwakwara Eze Nri ka o koo ji ahụ n'ili umu ya. Eze Nri mere ka Chukwu siri gwa ya nke mere o jiri lie nwa ya nwoke na nwa ya nwaanyi na ndu. O teghi aka ka o mechara nke a, ji pulitere ebe o liri nwa ya nwoke ebe ede pulitere ebe o liri nwa ya nwaanyi. Eze Nri wekotara ji na ede ahụ wee kesaara ya ndi Igbo.

N'akuko a, a ga-achoputa na o yitere akuko abuo a kuziburu ndi na-akowa etu uwa siri malite. A ga-achoputakwa na echiche ndi Igbo banyere etu Chukwu siri hu mmadu sere elu n'akuko a. Akuko a kpugheere nkowa ndi Oka na ha bu ndi mbu no n'awa tupu ndi Igbo ndi ozọ abia. Nke a putara ihè n'akuko a n'uzo puru iche. A choputakwa na e wepu na e nwere ike isi na ndi Oka bucha uzọ wee nodu n'awa di ka o si puta ihè n'akuko a, ikpu uzu bukwazi aka oru e jiri mara ndi Oka site n'okike uwa. A ga-eleba ihe ndi a anya nke oma mgbe n'ihe omumu a.

Ka o sila di, a choputakwara na di ka akuko a siri di, ihe o na-arugara aka bu na ndi Nri nwere ike ibu ndi nke abuo biara n'ala Igbo ma e wepu ndi Oka. Mana ndi Aguleri na-akowakwazi na ha bu ndi Nri uzọ bia n'ala Igbo. Ndi Aguleri kwenyesiri ike na o bu ha bu ndi mbu Chukwu kere n'ala Igbo ma o bu ndi mbu bu uzọ bia. Ha nwere usoro akuko yitere nke a, nke ha no kowaa na o bu n'Aguleri ka Chukwu dobere mmadu mbu.

N'aka nke ozọ, mgbe a ga-amu maka ebe ndi Igbo siri bia, anyi ga-ahukwa akuko ozọ ndi Aguleri nwere, nke na-akowa na ndi Igbo si na mba ofesi wuchie n'ebe ha no ugbo a. Ha kwetakwara na o bu n'Aguleri ka nna ndi Igbo kwusiri oge o biara n'ala Igbo. Ka e nyonye anya n'akuko nsiripuzọ nke na-akowa etu uwa siri malite n'echiche ndi Aguleri.

Nnwale onwe 1

1. Kowaa ihe i choputara akuko a gosiputara banyere Eze Nri
2. Di ka onye ghotara ihe omumu a, kedu ebe obodo bu isi ala Igbo?
3. Gini ka i chere mere otutu ndi Igbo jiri nabata akuko a kari ndi ozọ.

4.3.2 Akuko Eri

Di ka akuko a siri kwuo, Chukwu kere nwoke na nwaanyi mbu bu Eri na nwunye ya. O si n'elu igwe zidata ha n'elu uwa mana oge ha biara, ebe niile bu so mmiri n'Aguleri. Eri rioro Chukwu enyemaka maka na o nweghi ike igaghari agaghari. Chukwu gere ya nti wee kpota ndi okpu uzu si n'Oka bia misisia mmiri ahụ doro n'Aguleri. Ka Eri choputara na mmiri di n'uwa ataala, ya na nwunye ya chighara azu gaa biri. Ha mutara umu aka ma bawanye uba, wee buru ndi a na-akpo ndi Igbo ta a.

E lee anya n'akuko a, anyi ga-ahu na e nwekabeghi ihe di iche n'akuko a na akuko Eze Nri ma e wepu na akuko a rugara aka na nwoke mbu Chukwu kere bu Eri. Ozọ kwa, ebe Chukwu dobere Eri oge o kechara ya bu n'Aguleri. O bu nke a mere ufodu ji kwenye na Aguleri bu isi Igbo. Akuko a, di ka nke Eze Nri, kwadokwara echiche na-akowa na ndi Oka bu uzọ nodu n'uwa tupu agburu ndi ozọ awuchie. Ka o sila di, akuko ndi a niile na-arugara aka n'obodo ndi di na steeti Anambra. E nwere echiche ozọ na-ekwu na o bu n'akuko Imo ka uwa ndi Igbo no wee malite. Ka anyi kpotu ukwu n'akuko a.

Nnwale onwe 2

4. Kedu uzọ akuko Eri a siri di iche n'akuko Eze Nri?
5. Kedu obodo i chere akuko a kacha dabara?
6. Gini mere i jiri nye usa gi?

4.3.3 Akuko Ngidi

O nwekwaziri akuko odinala na-akowa na oge mbu, o nweghi ndi a ma di ka ndi Igbo ganye na mmadu abuo si n'agburu ndi Hibru agara wuchie. Akuko a kowara na aha mmadu abuo ndi ahụ bu Oduduwa na Ngidi. Ha gafere agu asaa, gafee ugu asaa wee rute n'ikpere mmiri nke a ma ta a di na steeti Imo. Ka ha rutere ebe ahụ, udi ahijia toro ebe ahụ masiri Ngidi nke ukwu o wee gwa enyi ya nwoke ya na ya so n'ije bu Oduduwa na o choziri ino ma birikwa n'ebe ahụ. Enyi ya hapuru ya gawakwa njem ya gbagowe ebe a ma ta a di ka Ife. Ngidi na nwunye ya nakwa ndi ozo so ya noturu ebe ahụ wee koo mkpuru osisi di iche iche. Aha ebe mbu ahụ Ngidi noro bu ebe a ma ta a di ka Umudike nke di n'Amaigbo ta a.

Nwunye Ngidi mutaara Ngidi umu nwoke ato ndi gunyere Igbo, Oke na Eshi, onye e mechaziri kpowa Eri. Ka Ngidi nwuru, okpara ya bu Igbo nochiri anya nna ya ma birikwa n'obi nna ya. Igbo mechara zawa Igbo Ngidi. Nwa Ngidi nke abuo aha bu Oke, puru jee biri n'ebe ozo, bu ebe o no wee muta ndi a ma ta a di ka ndi Aruchukwu. Nwa nke odudu bu Eshi (Eri) pukwara wee jebe n'akuko ebe anyi ma ta a di ka Anambra, ebe o no muta umu ndi a ma ta a di ka ndi Nri. Akuko a kowara na o bu ka Eshi ruru n'Anambra ka o gbanwere aha ya ka o buru Eri n'ihia olundi ndi ahụ. O doghi anya ma Ngidi amutara nwa nwaanyi. Igbo luru umu nwaanyi abuo wee muta umu ndi gbasara wee buru ndi Igbo ta a. Ebe a Igbo bi ka a ma di ka Amaigbo.

Nnwale onwe 3

7. I chere na akuko Ngidi a ka wee gosi n'uzo doro anya etu ndi Igbo siri malite ndu?
8. O buru na usa gi bu ee, kowaa ihe i jiri kweta nke ahụ.
9. O buru na i si mba, kowaa onwe gi?
10. Kedu ebe akuko a siri rie mperi?

4.4 Nchikota

Nchikota

O nweghi nke o bua n'ime uzo akuko ndi a bu otu n'agbanyeghi na ha nwere uzo ha siri yitetu onwe ha. Nke o bua n'ime ha nwere uzo o si di iche na ndi ozo. Nke o bua n'ime ha nwere ihe o tinyere etinye ma o bu wepu ewepu n'ebe ibe ya di. Ka o sila di, ha niile bu otu ihe ka ha narujere aka. Ihe ahụ bu na ndi Igbo kwetara na o bu Chukwu kere uwa mmadu na ihe niile di n'ime uwa.

Ọ bụ na ị lee anya n'akụkọ ọdinala ndị a niile nke e ji na-akọwa etu ụwa ndị Igbo siri malite, ị ga-achọputa na akụkọ niile a nwechara otu ebe ma ọ bụ abụọ o siri rie mperi. Ọ bụ ya mere na oge ụfọdụ ndị ọkọ akụkọ ala n'oge gboo ejikebeghi agụmagụ ọdinala ndị Igbo kpọrọ ihe. Ọ bụ ya mere nke a jiri soro na nsogbu e nwere n'akụkọ ala ndị Igbo ta a. Ọzọ, akụkọ niile a gosiri na n'echiche ndị Igbo, tupu ndị ọcha abịa n'ala Igbo ma rukwee ta a, ndị Igbo kwetara na ọ bụ Chukwu kere ụwa na ihe niile dị ya n'ime. Ọ bụ ya kpatara ndị Igbo ji enye Chukwu ugwu na nsọpuru ruuru ya n'ihe niile ha na-eme na ndụ.

4.5 Nrụtuaka/Ngumi

Ohadike, D. C. (1996). "Igbo Culture and History" in *Chinua Achebe Things Fall Apart: Classics in Context*.

Oraegbunam, C. U. (2018). *LII 112: Igbo Institutions, Life and Custom: Ka Ụwa Si Malite n'Echiche Ndị Igbo* [unpublished Class handout, 2017/2018 session]. Department of Linguistics and African Languages, University of Ibadan.

4.6 Ihe kwesiri ibu usa nkwale e mere

Usa nkwale nke mbu

1. Akuko a gosiputara ma na-arugara aka na nwoke mbu Chukwu kere bu Eri, tinyere na Eze Nri bu onye Chukwu si n'elu igwe zidata ya na nwunye ya n'elu uwa. Eri ji aka ya rjo maka ala okpo n'elu uwa ma Chukwu mere dika o rjoro ya, ma akuko ndi ozo bu Chukwu ji aka ya emee ka elu uwa di. o bu nke a mere na ka Eri choputara na mmiri di n'uwa ataala, ya na nwunye ya chighara azu gaa biri
2. Aguleri bu obodo bu isi ala Igbo.
3. Ihe mere m ji chee na ndi Igbo ka nabata akuko karja bu n'ih na akuko ka were doo anya, tinyere na aha akporo na ya bu akuku bu aha dp n'ala Igbo rue taa. E nwere ike ikwuputa na Aguleri nwere nwanne a na-akpo Umuleri. N'akuko, o bu Chukwu ji aka ya kpota ndi uzu si Oka were bia misisi a mmiri ndi di n'elu uwa tupu Eze Nri enwee ike ike ikporo nwunye ya bata n'ime ya bu obodo. Ya bu, akuko nwere ihe akaebe kawadoro ya.

Usa nkwale nke abuo

4. N'uzo akuko Eri a siri di iche n'akuko Eze Nri bu na ka mmiri tochiri n'Aguleri, Eri rjoro Chukwu enyemaka maka na o nweghi ike igaghari agaghari. Chukwu gere ya nti wee kpota ndi okpu uzu si n'Oka bia misisi mmiri ahu doro n'Aguleri. Ka Eri choputara na mmiri di n'uwa ataala, ya na nwunye ya chighara azu gaa biri. Ma akuko Eze Nri, kwadokwara echiche na-akowa na ndi Oka bu uzo nodu n'uwa tupu agburu ndi ozo awuchie.
5. Obodo m chere akuko a kacha dabara bu obodo ndi di na Steeti Anambra.
6. Ihe mere m jiri nye usa a bu na obodo ndi a kporo aha bu naani na Steeti Anambra ka ha di ruo n'uwa taa.

Usa nkwale nke ato

7. Mba, echeghi m ma oli na akuko Ngidi a ka wee gosi n'uzo doro anya etu ndi Igbo siri malite ndu. Na mbu, okowaghi onye kere Oduduwa na Ngidi si mba Hibru bia. Nke abuo bu n'akuko a akowaghi ebe ha si nweta maobu hu nwunye ha nuru. Nke ato bu na abia n'uche m, akuko a edochaghi anya dika akuka a koru tupu akuko nke a.
8. Ekwetaghi m
9. Mba. Na mbu, okowaghi onye kere Oduduwa na Ngidi si mba Hibru bia. Nke abuo bu n'akuko a akowaghi ebe ha si nweta maobu hu nwunye ha nuru. Nke ato bu na abia n'uche m, akuko a edochaghi m anya dika akuka a koru tupu akuko nke a.
10. Akuko a riri mperi n'ebe ndi m kpoputara aha n'echiche usa m nyere na n'usa nke itoolu (9)

MODULE 2 AKUKO ALA NDI IGBO

Yunit 1 Onodu akuko ala Igbo

Yunit 2 Nsogbu akuko ala Igbo nwere

YUNIT 1 ONODU AKUKO ALA IGBO

Ndina

- 1.1 Mkpolite
- 1.2 Mbunuche
- 1.3 Ndina Kpom kwem
 - 1.3.1 Onodu akuko ala Igbo huru onwe ya
 - 1.3.2 Ihe kpatara nleda anya e ledara akuko ala Igbo
- 1.4 Nchikota
- 1.5 Nrutuaka/Ngumi
- 1.6 Ihe kwesiri ibu usa nkwale e mere

1.1 Mkpolite

Site n'ihe omumu ndi gara aga, a turu anya na i mutala otutu ihe banyere ndi Igbo, ndu ha nakwa ala ha. I hukwara echiche ndi Igbo di iche iche banyere etu uwa siri malite. Ihe ndi a i muru bu ihe ndi a turu anya ga-enye aka n'ighotazu akuko ala ndi Igbo. N'otu aka ahụ, na yunit a, i gamuta onodu akuko ala Igbo no nakwa ihe kpatara nleda anya e ledara akuko ala Igbo.

1.2 Mbunuche

Na ngwucha ihe omumu a, i ga-enwe ike ghota

- Onodu akuko ala Igbo huru onwe ya n'awa taa
- Ihe ndi kpatara akuko ala Igbo jiri nodu n'onodu o no taa

2.3 Ndina kpom kwem

Ihe omumu a ga-elenye anya na mbunuche kpomkwem e ji were na-eme ihe omumu a.

1.3.1 Onodu akuko ala Igbo huru onwe ya

Akuko ala Igbo abughi ihe e meelara ezi nchocha na ya. Nsiripu ndi Igbo edochabeghi anya. Ihe gbasara mmalite ndi Igbo ma o bu ebe ndi Igbo si bia ebe ha bi ugbo a, oge ha biara, na ka ha si bia gbara ndi mmadu ghari. Ihe ndi ozoz enwebeghi ike kowaa ka ha si malite ma o bu bido bu omenala zuru mba onu, oru ugbo, nka n'uzu (di ka ikpu uzu na ikpa nkata dg) na ahia anoz ndi Igbo. Nke a mere e jiri werezie nkomiriko di iche iche na-akowazi ihe ndi a. Iji maa atu, Afigbo kowara na ndi Igbo echefuola ihe niile gbasara etu ha siri bia biri n'ebe ha bi ugbo a.

Ihe e nwere ike isi na o bu ya kpatara nke a bu na odide Igbo tupu ndi ocha abia akwudosighi nke oma; o bu naani ufodu mara maka ide na itapi Nsibidi. Ndi ahur mara maka ya ejighi ya detuo akuko gbasara nsiripu na akuko ndu ndi Igbo. Nke a mere na otutu ihe banyere ndu ndi Igbo na nhafe ha tupu obibia ndi ocha gbadoro ukwu akuko onu. O bu udi amumamu a ka a ma ugbo a di ka agumagu odinala.

Otu nsogbu putara ihe agumagu odinala nwere bu na, n'ihu na e deghe ya ede, o na-enwekari nhazi di iche iche mgbe otutu ndi mmadu na-ako ya. Mgbanwe nhazi ndi a na-abiakari mgbe mmadu choroz ime ka akuko o na-akoz toz uzoz, too ogologo, maa mma, ma o bukwanu gosiputa etu okoz akuko siri nwee nka ikoz akuko. Otutu oge, ufodu na-ewere out akuko, kogharia ya ka o gosiputa obodo ha n'ebe di mma karia obodo ndi ozoz. Ihe ndi a niile bu nsogbu a na-enwetagasi mgbe a na-edeghe ihe ede. O bukwa ya mere na otutu ndi chefurula akuko ala ha, jizi nkomiriko di iche iche na-atoz uzoz na-akowazi ka ha siri malite ndu ha. Mana ihe di mkpa iju bu ma nkomiriko ndi a, ha egosiputara n'ezie akuko ala ndi Igbo nakwa ebe ndi Igbo siri malite ndu ha.

Uta o bula adighiri ndi nna nna anyi ha maka etu ha siri jiri nkomiriko ndi a kowaa echiche ha banyere etu ndi Igbo siri bia n'ebe ha bi ugbo a ma o bu malite ndu. Nke a bu maka na ebe o bu ba e nweghi usoro ndeko ihe mere na ndu ha n'oge ochie, tupu obibia ndi ocha, o putaghi na ndi Igbo ekwesighi ichekwaba omenala na nkwenye ha ka ha ghara ifunahu ha.

Anyi ga-aja ndi Nri nke bi na odidia anyanwu ala Igbo ike maka na di ka Afigbo siri kowaa, ha haziri uzoz ekpemekpe odinala Igbo nakwa ihe gbasara ya n'udi nwere ezi usoro. O bukwa n'ihu nke a ka otutu odinala na nkomiriko ndi Igbo jiri buru ndi a ka na-anu rue ta a. Afigbo gakwara n'ihu kowaa na ndi Nri n'onwe ha, n'agbanyeghi nke a, echetaghi etu ha siri bia n'ebe ha no ugbo a, nke mere ha jiri were nkomiriko ha nochite anya akuko ala ha.

Ihe ozoz o ji di mkpa na a ga-eleba anya n'akuko ala Igbo nke ukwu bu na omenala anyi ugbo a puru iche n'udi ndu ndi gboo biri, nke bu

njirimara ndi Igbo n'oge ugbo a. Ihe ozo so mee ka akuko ala Igbo di oke mkpa bu ihe di iche iche a na-edede n'akwukwo mgbasaa ozi etu ndi Igbo si agba mbo ma o bu atachi obi n'oge ihe isi ike. Ihe ndi ozo gunyere ihe okpu e gwuputara n'Igbo-ukwu na senchuri nke iri na itoolu, azumahia ndi Igbo, usoro ochichi na ihe ndi ozo mere ka ndi Igbo puo iche n'agburu ndi ozo.

Ihe ndi a niile mere ka ndi mba na agburu ndi ozo na-atajiri ndi Igbo anya. Mana n'agbanyeghi ihe ndi a, e nyochabeghi akuko ala Igbo nke oma; otutu ndi mmadu akwaala ariri maka nleghara anya e leghara akko ala Igbo. Otu n'ime ha bu G.T. Basden, bu onye kowara n'afu 1910 na umu Igbo ma maka akuko ala Bekee kariha nke ha.

Nnwale onwe 1

1. Deputa ma kowaa ihe butere onodu amaghi kwuru n'akuko ala Igbo ta a?
2. Kedu ihe i chere butere nke a?

1.3.2 Ihe kpatara nleda anya e ledara akuko ala Igbo

Otutu ihe mere ndi Igbo na ndi agburu ndi ozo ji na-eleda akuko ala Igbo anya, n'agbanyeghi na ndi Igbo bu agburu bara oke uru na Naijiria. Ufodu ihe ndi a gunyere:

- a. Iji naani ihe e dere ede kporo ihe mgbe a na-enyocha ma o bu achiko akuko ala Igbo: Nke a mere ka e leghara agumagu onu ma o bu akuko ndi mmadu nuru anya. Ndi ocha biara na senchuri iri na itoolu; bido mgbe ahụ, ha dekwara ndu ndi Igbo n'akwukwo. Mana tupu mgbe ahụ, ndi Igbo ebiela otutu oge. N'ihia ya, akuko onu niile gbasara ndi Igbo efuchaala maka na ndi mara ya anwuchaala. Ndi ocha dere maka ndi Igbo gunyere G. T. Basden na E. D. Leonard. O bu n'afu 1956 ka K. O. Dike ji akuko mmadu kororo ya dee akuko ala Igbo.
 - b. Enweghi otu onye isi ochichi: E nweghi onye na-achi ala Igbo niile tupu obibia ndi ocha. Nke a mere na o hiara ndi na-akko akuko ala ahụ imata ebe a ga-ebido ebido n'iwekota ozi niile ga-enye aka n'ide akuko ala ndi Igbo. Onodu enweghi otu eze ma o bu okwa ochichi a butekwara ndoro ndoro a na-enwe ugbo a gbasara ebe a ga-asị bu isi ala Igbo. Ndi Nri na-ekwu na o bu na Nri ka isi ala ndi Igbo di, ebe ndi Aguleri, n'aka nke ozo, na-ekwu na ofo ndi Igbo bu na Aguleri ka o di. A maghizi akuko nke bu ezie. Nke a na-adoghachi akuko ala Igbo azu.
- ch. Ihe ozo e jiri lelie akuko ala Igbo anya bu na ndi eze ma o bu ndi isi agburu ndi ozo na-enwe onye na-akko akuko ala n'obi eze,

mana ndi Igbo enweghi ndi di etu a. Nke a nyere aka n'ime nchocha n'akuko ala ha.

Nnwale onwe 2

3. E wepu ihe ndi a muru n'ihe omumu a, kedu ihe ndi ozo i chere mere e ji eleda akuko ala Igbo anya?

2.4 Nchikota

Na yunit a, i hula mkpa o di ikwalite onodu akuko ala Igbo. Otutu ihe n'omenala Igbo ta a bu nke a na-enweghi ike irote etu ha siri malite. N'ihe omumu a, i hula oru nkomiriko di iche iche ndi nna nna anyi weputara ruru n'iji ha ko akuko ala ndi Igbo nakwa ebe o si eri mperi. I mukwara n'uju, ihe ndi kpatara nleda anya a e ledara akuko ala Igbo.

2.5 Nrutuaka/Ngumi

Jeffreys, M. D. W. (1956). 'The Umundri Traditions of Origin', *African Studies*, 15:3, 119-131, DOI: 10.1080/00020185608706990

Afigbo, A. (1981). *Ropes of Sand: Studies in Igbo History and Culture*. Nsukka: University of Nigeria Press.

Ogbalu, F. C. (1981). *Ndu ndi Igbo*. Onitsha: University Publishing Co.

2.6 Ihe kwesiri ibu usa nnwale e mere

Usa nnwale nke mbu

1. Ihe butere onodu amaghi kwuru n'akuko ala Igbo ta a bu n'akuko ala Igbo abughi ihe e meelara ezi nchocha na ya. Nsiripu ndi Igbo edochabeghi anya. Ihe gbasara mmalite ndi Igbo ma o bu ebe ndi Igbo si bia ebe ha bi ugbu a, oge ha biara, na ka ha si bia gbara ndi mmadu gharji.

2. Ihe e nwere ike isi na o bu ya kpatara nke a bu na odide Igbo tupu ndi ocha abia akwudosighi nke oma; o bu naani ufodu mara maka ide na itapi Nsibidi. Ndi ahụ mara maka ya ejighi ya detuo akuko gbasara nsiripu na akuko ndu ndi Igbo. Nke a mere na otutu ihe banyere ndu ndi Igbo na nhafe ha tupu obibia ndi ocha gbadoro ukwu akuko onu. O bu udi amumamu a ka a ma ugbu a di ka agumagu odinala.

Usa nnwale nke abuo

3. Ihe ndi ozo i chere mere e ji eleda akuko ala Igbo anya bu na ndi Igbo n'onwe ha ahughi asusu ha n'anya. N'ebe a, e nwere ike ikwuputa na q na-eme ufudu ndi Igbo ihere ikwuputa na ha n'agu asusu Igbo. Ndi Igbo adighi ekwe asu asusu ha iji were gosi na ha na-asu asusu Bekee. N;uche m, nleda anya asusu Igbo sitere n'aka ndi Igbo n'onwe ha

YUNIT 2 ỌNỌDỤ AKUKO ALA IGBO II

Ndina

- 2.1 Mkpolite
- 2.2 Mbunuche
- 2.3 Ndina Kpom kwem
 - 2.3.1 Nsogbu akuko ala Igbo nwere
 - 2.3.2 Uzọ e si enweta ihe e ji ede/dee akuko ala Igbo
- 2.4 Nchikota
- 2.5 Nrutuaka/Ngumi
- 2.6 Ihe kwesiri ibu usa nswale e mere

2.1 Mkpolite

I hula onodu akuko ala Igbo na yunit gara aga nakwa ihe ndi butere onodu nleda anya a na-eleda akuko ala Igbo. Na yunit a, i ga-eleba anya na nsogbu akuko ala Igbo nwere nakwa etu nsogbu ndi a siri kpata nleda akuko ala Igbo anya. I ga-akpotukwa ukwu n'etu e si enweta ihe ndi e ji ede ma o bu dee akuko ala Igbo.

2.2 Mbunuche

Na njedebe ihe omumu a, i ga-enwe ike mata

- Nsogbu di iche iche akuko ala Igbo nwere
- Etu nsogbu ndi a si metuta onodu akuko ala Igbo ugbo a
- Ebe e si enweta ihe ndi e ji dee ma o bu ede akuko ala Igbo

2.3 Ndina kpom kwem

Ihe omumu a ga-elenye anya na mbunuche kpomkwem e ji were na-eme ihe omumu a.

2.3.1 Nsogbu akuko ala igbo nwere

Akuko ala Igbo nwere nsogbu di iche iche. Nsogbu ndi ahụ gunyere:

1. Ufodu ndi dere akuko ala Igbo na mbu abughi ndi a zuru azu n'oru ide akuko ala: Otutu muru maka mmekorita mmadu na ibe ya, nchekwa, ihe okpu, ekpemekpe dg. Ha bu C.K. Meek, G.T. Basden, Northcoat Thomas, Onwuejeogwu M. Ihe nke a putara bu

- na ihe ndi a kwesiri ima di ka ndi na-edede akuko ala, nke ga-enyere ha aka n'ide akuko ala Igbo n'uzo kwesiri ekwesi abughi nke ha macha, nke meziri ka ufodu n'ime ha dee akuko ha n'udi o ga-akwalite ufodu obodo hapu ebe ndi ozo.
2. Ufodu ndi dere akuko ala Igbo na mbu abughi ndi mara omenala ndi Igbo: Otutu akuko di mma ka ha deghiere n'akuko ala Igbo. Ha ahutaghi igo mmuo di ka ikpere Chineke. Ufodu n'ime ha aghotachaghi omenala ufodu ndi Igbo na-eme nakwa uru ha bara na ndu ndi Igbo tinyere etu ha si akwalite idi n'otu.
 3. Ufodu ndi n'ime ndi dere akuko ala Igbo anaghi anu asusu Igbo: Nke a, eleghi anya, gbochiri ha ighota ufodu ihe ndi Igbo kororo ha n'akuko oge ha na-agba ndi mmadu ajuju onu nke kaara inyere ha aka n'ide akwukwo ha. O bu ezie na ufodu n'ime ha nwere ndi na-atapiri ha ihe e kwuru di ka G.T. Basden, M.D.W. Jeffreys, Meek, ufodu ihe ndi ntapi a tapiri egosiputaghi ihe ndi kwuru ya siri kwuo ya; ha amachaghi asu Bekee. Nke a mere na ufodu ihe e kwuru n'Igbo hira ha ahu itughari na Bekee. Nke a gunyere ilu na atumatu okwu ndi Igbo nke ndi a na-agba ajuju onu ji akowa ihe ha bu n'obi.
 4. N'ih na ufodu ndi dere akuko ala Igbo na mbu abughi ndi Igbo, ha nwere ike iji ntaji anya dee ma o bu hapu ide ihe ufodu a kororo ha. Ihe a na-ekwu bu na oge ufodu, ha agaghi anabata eziokwu n'ih iwe obi, ekworo na akpomasi.
 5. Ndi a zuru n'oru ide akuko ala bu umu afo Igbo dekariri akuko ala Igbo site n'igbado ukwu n'echiche ndi ocha. Idekari akuko ala site n'iwere ihe ndi ocha dere butere nleghara anya e leghara akuko ala Igbo.
 6. N'ih na ndi Igbo amaliteghi ide ihe na gboo, nke a mere na mgbe ndi Igbo mutaziri ka e si ede akwukwo, otutu ndi a kaara isi n'aka ha nweta ihe a ga-eji dee akuko ala Igbo alaala mmuo.
 7. Ndi ocha malitere ide akuko ala na mbu lebakariri anya n'akuko ala gbasara ochichi nke na-ekwukari gbasara ndi ukwu. Ha elebaghi anya n'ih gbasara ndi okenye.
 8. Otutu ihe gbasara akuko ala bu ihe ndi furu efu n'ih na ndi gboo kaara idetu ha anaghi agu ma o bu ede. Nke a gosiri na e nweghi akuko ala e dere ede tupu ndi ocha abia. Ndi e dere bu naani ndi ndi ocha kwadoro.
 9. A kowaghi otutu ihe nke oma. Akuko ala Igbo na-akwusidebe n'uzo mgbe o na-akowa ihe ufodu. Ihe di ka ebe ndi Igbo si bia abughi ihe a kowadaruru ala.
 10. Enweghi ndi na-ako akuko ala na-anu n'obi Eze ndi Igbo bukwa nnukwu nsogbu ozo: O bu ndi a ka onye o bu na-edede akuko ala kwesiri ijekwuru mgbe o bu a choro imata akuko ala ndi Igbo. Nke a mere na o nweghi ndi a na-esi n'umu aka azulite maka iko akuko ala n'ala Igbo, kama o bu naani ndi okenye ole na ole na-ako ya.

Nnwale onwe 1

1. Kowaa etu nsogbu ndi a akuko ala Igbo nwere si emetuta onodu akuko ala Igbo ugbu a.

2.3.2 Uzo e si nweta ihe e ji dee akuko ala Igbo

E nwere uzo di iche iche ndi dere akuko ala Igbo si nweta ihe nyeere ha aka n'ideko akuko ala Igbo; uzo ndi ahụ gūnyere:

- a. **Akomako Akuko ala banyere omenala ma o bu nsiripu:** Adiele Afigbo so na ndi ji nke a ruo oru. Ndi ozo bukwa M.D.W. Jeffreys na Talbot. Ihe nke a jiri di mkpa maka iwekota akuko ala ndi Igbo bu na otutu ndi mara akuko ala a bu ndi na-amaghi agumede. Ufodu akuko ala ndi a bu ndi e nwere n'akuko odinala ndi Igbo.
- b. **Ihe okpu e gwuputara n'ala:** Ihe Thursten Shaw gwuputara n'Igbo-ukwu n'agbata afọ 1956 were ruo 1959 bu ndi e si na ha choputa na ndi Igbo ji ola nturu ruo oru nka n'oge ochie. Ebe ndi ozo e nwetara ihe okpu e jigasi dee akuko ala ndi Igbo bu na Nsuka, Ugwuele nakwa n'Ehugbo. Ihe okpu ndi a nyere aka imata eziokwu di n'akuko ala e nwere maka na ihe a chi n'aka, e jighi uogbe ele ya.
- ch. **Ihe e dere ede:** Nke a bu akwukwo di iche iche ndi ocha dere oge ha biara na ndi e deturu na Nsibidi banyere uzo ndu ndi Igbo. Ufodu ndi dere ihe di etu a bu Olaudah Equiano, G.T. Basden, Dayrell nakwa otutu ndi ozo.

Nnwale onwe 2

2. Deputa uzo ndi ozo e nwere ike isi nweta ihe ndi e ji ede ma o bu dee akuko ala Igbo

2.4 Nchikota

A hula, n'ihe omumu a, na nsogbu di iche iche butere onodu akuko ala Igbo no ugbu a. Nsogbu ndi a bu ndi a kowarala n'ihe omumu a di n'udi n'udi. O buru na e lebara nsogbu niile a anya, a turu anya na onodu akuko ala Igbo ga-agbanwe.

2.5 Nrụtuaka/Ngumi

Jeffreys, M. D. W. (1956). 'The Umundri Traditions of Origin', *African Studies*, 15:3, 119-131, DOI: 10.1080/00020185608706990

Afigbo, A. (1981). *Ropes of Sand: Studies in Igbo History and Culture*. Nsukka: University of Nigeria Press.

2.6 Ihe kwesiri ibu usa nnwale e mere

Usa nnwale nke mbu

Nsogbu a metutara onodu akuko ala Igbo ugbu a n'ihi na otutu ndi Igbo tumadi ka o si metuta ndi ntorobia e nweghi ike ikowaputa nke oma nke kacha buru eziokwu n'ebe ndi Igbo si. Ozokwa, o mere ka ihe gbasara Igbo buru ihe dika ahazighi ya ahazi, nke bu na n'oge ugbua, enwghi otu akuko ndi Igbo ji aka dika akuko ebe ha si. Ya bu, o mere ka ndi na-amu maka asusu Igbo na-agba ala okirikiri mgba a na-ekwu ebe ndi Igbo si.

Usa nnwale nke abuo

E nwere ike inweta ihe ndi e nwere ike iji were mata maka obodo site n'iju ndi biri gboo ajuju gbasara akuko ala. E nwere ike inwetakwa site n'ime nchocha. E nwekwara ike inweta site n'iju ase.

MODUL 3 EBE NDI IGBO SI I

- Yunit 1 Ighota ebe ndi Igbo si
 Yunit 2 Uma okwu na-ekwu na ndi Igbo si mba ofesi
 Yunit 3 Nnyocha akuko Aguleri na Nri nakwa ntulekorita omenala ndi Igbo na nke ndi Juu
 Yunit 4 Echiche na-ekwu na ndi Igbo si n'ala Ijipt
 Yunit 5 Uma okwu na-ekwu na ndi Igbo si na steeti ndi no na Najirija na Uma okwu na-ekwu na o nweghi ebe ndi Igbo si bia

YUNIT 1 IGHOTA EBE NDI IGBO SI

Ndina

- 1.1 Mkpolite
 1.2 Mbunuche
 1.3 Ndina Kpom kwem
 1.3.1 Ighota ebe ndi Igbo si
 1.3.2 Uma okwu na-ekwu na ndi Igbo si mba ofesi wee bia
 1.3.3 Echiche na-ekwu na ndi Igbo si n'agburu ndi Juu
 1.4 Nchikota
 1.5 Nrutuaka/Ngumi
 1.6 Ihe kwesiri ibu usa nswale e mere

1.1 Mkpolite

Ajuju banyere ebe ndi Igbo si ma o bu etu ndi Igbo si malite ndu ha bu ihe e nwere mgbagha na ya. Ihe butere mgbagha a bu maka onodu akuko ala Igbo no na ya. Otutu oge o were tupu ndi Igbo amalite ide ederede mere na ndu ha n'akwukwo so mee ka e nwee nghotahie n'ihe banyere ebe ndi Igbo si wee bia n'ebe ha bi ugbu a. A ga-echetakwa na n'ihe omumu ndi gara aga, e lebara anya n'echiche ndi Igbo banyere etu uwa si malite. Echiche ndi ahụ niile anyi muru so n'ihe ndi gbakoro aka wube atutu e ji akowa ebe ndi Igbo si. Na yunit a, a ga-eleba anya n'ihe banyere ebe ndi Igbo si bia n'ebe ha bi ugbu a a nakwa atutu di iche iche na-akowa ebe ndi Igbo si.

1.2 Mbunuche

Na njedebe ihe omumu a, i ga-enwe ike kwaa

- Echere di iche iche na-akowa ebe ndi Igbo si bia
- Echiche di iche iche mebere uma okwu na-ekwu na ndi Igbo si mba ofesi

Ihe mere ụfọdụ ndị mmadụ ji eche na ndị Igbo si agburu ndị Juu

2.3 Ndịna kpom kwem

Ihe omumụ a ga-elenye anya na mbunuche kpomkwem e ji were na-eme ihe omumụ a.

2.3.1 Kedụ ebe ndị igbo si?

Akukọ ala ndị Igbo gbara otutu mmadụ ghari ighota nke bu eziokwu n'ime ha. Ihe kpatara nke a bu, di ka anyi sibu rutu aka, na otutu umu afo Igbo bu okammuta n'akukọ ala agbabeghi mbo etu kwesiri iji choputa ma deputakwa akukọ ala ndi Igbo etu o kwesiri. Otutu ndi Igbo agbalala nke ukwu ideputa akukọ ala ndi Igbo na etu ndi Igbo si malite ndu ha, nke ndi Igbo kwesiri inabata ka akukọ ala ha mana akwu agbabeghi mmanu.

E nwere otutu akukọ di iche iche na-akowa ebe nakwa etu ndi Igbo siri malite ndu ha, nke mere otutu jiri nodu na mgbagwoju anya n'amaghi nke a ga-eso eso. Otutu akukọ e nwere gbasara nsiripu ndi Igbo tumadi gbasara nke otu obodo na-agbagwoju ndi o na-agu agu imata etu ha siri malite ndu ha anya.

Di ka e siri kowaa n'elu, onodu ebidoghi dewe ihe na gboo bu ihe so wee bute onodu a ndi Igbo hutara onwe ha banyere akukọ ala ha. O bu nke a mere Inno. Uzoma Nwadike jiri kwuo na o nwee ihe oma ndi Igbo nwetara n'obibia ndi ocha biara n'Afrika, o bu n'ihe gbasara ide ihe ede. Ihe o jiri kwuo nke a bu na a naghị eji agbanwo ihe o bula e dere ede; otu nsogbu agumagu odinala kacha puta ihe bu na mgbe o na-esite n'onu otu onye fere n'onu onye ozọ, o na-enwe mgbanwe.

Ighota ebe ndi Igbo si bu ihe ka ga na-abu okwu akpu n'onu otutu afo ka na-abia abia. Ufodu ndi, mgbe a juru ha ebe ndi Igbo si bia, na-asị na ndi Igbo bu otu n'ime agburu ndi Juu kpafuru akpafu oge Moses duuru umu Izrel puta n'ala Ijpt gafee osimiri Naij. Ufodu si na o bu n'ala Ijpt ka ndi Igbo siri bia n'ebe ha bi ugbo a. Ndi ozọ na-ekwu na o bu n'aba osimiri Benue na Naija ka ndi Igbo siri malite ndu ha; sitekwa n'ebe ahụ kwa, ufodu n'ime ha si n'odida anyanwu fee Bini ma si Bini gafe osimiri Naija ma bawaputa n'owuwa anyanwu, d.k. n'Onicha na Oguta. E nwekwaziri ndi kwenyere na o nweghi ebe ndi Igbo siri bia n'ebe ha bi ugbo a.

Iji choputa etu ndi Igbo siri malite ndu ha, Okaa Adiele Afigbo bu ode akukọ ala ndi Igbo ji eme onu aruola otutu oru n'ihe gbasara ighota etu ndi Igbo siri malite ndu nakwa ebe ha si bia. Di ka Afigbo kowara, e nwere otutu nghota nakwa akukọ di iche iche banyere ebe ndi Igbo siri malite ndu ha. Afigbo chikotara akukọ niile ndi a ma kewaa ha uzọ ato. O bu

nkewa a, Afigbo nyere banyere akuko ala Igbo, ka a gbadoro ukwu n'ihe omumu a. Usoro akuko ndi a gunyere:

1. Uma okwu na-akowa na ndi Igbo si na mba ofesi wee wuchie n'ebe ha no ugbu a
 2. Uma okwu na-akowa na ndi Igbo si na steeti di iche iche na Najirija wuchie n'ebe ha no ugbu a
 3. Uma okwu na-akowa na e nweghi ebe ndi Igbo si bia
- A ga-elebazi anya n'akuko ndi a n'otu n'otu iji ghotazuo ha nke oma nakwa etu o ga-esi nyere aka n'imata akuko ala ndi Igbo.

Nwale onwe 1

1. Deputa nghota di iche iche a kporo aha ndi mmadu nwere banyere ebe ndi Igbo si
2. Kedu echiche n'ime ndi a nke i kwenyere na ya? Gini mere i ji kwenye n'echiche i na-akwado?

2.3.2 Uma okwu na-akowa na ndi Igbo si mba ofesi:

Ufodu ndi ode akuko ala na ndi okammuta na-akwado uma okwu a. Ha na-aru uka na ndi Igbo si n'agburu ndi Juu bia; ufodu na-akowa na ndi Igbo si n'ala Ijpt zolie ije tupu ha abia ebe ha no ugbu a n'owuwa anyanwu ala Najirija. O bu uma okwu a ka otutu ndi Igbo kacha nabata ma burukwa nke norola otutu afu ma ka na-agakwa n'ihu. Ozu kwa, otutu omenala Igbo nabatara usoro akuko ndi so uma okwu a nke oma ma nwekwazie akuko di iche iche ha na-akowaa na echiche a bu ezie.

Ebe mmiri siri gbaruo bu na a bia n'akuko odinala ndi Igbo, nke na-akwado uma okwu a, ebe ufodu na-ekwu na o bu n'agburu ndi Juu ka ndi Igbo si bia, ndi ozu na-akowa na o bu n'ala Ijpt ka ndi Igbo si bia. Keduzi nke a ga-ewe ewe? Ndi na-akowa na ndi Igbo si n'agburu ndi Juu ma o bu Hibru enweghikwa otu akuko kwu oto gbasara etu ndi Igbo siri mee njem ha site n'agburu ndi Juu bia n'ebe ha no ugbu a. N'aka nke ozu, ndi na-aru uka na o bu n'ala Ijpt ka ndi Igbo siri malite ndu ha enwekwaghi akuko kwu oto banyere etu ndi Igbo siri mee ya bu oke njem. O bu onodu a mere o ji di mkpa iju ajuju a di oke mkpa: O burugodi na ndi Igbo si n'agburu Juu ma o bu n'ala Ijpt bia ebe ha bi ugbu a, keduzi ebe bu ebe ndi Igbo jiri mere isi ala ha n'ala Izrel tupu ha ahapu ebe ahu? O buru n'ezie na ha si agburu ndi Juu, gini mere ha jiri hapu ala nna ha biawa n'ebe ha bi ugbu a? Kedu etu ha siri mee ya bu njem? Ha eji ugbo mmiri ka o bu n'ozara ka ha siri mee ya bu njem? Kedu uzu ha siri gaa? Ole ka ha di puo n'ala ha? Gini na-achu ha? Kedu ihe ndi mere ha ma o bu ihe ndi ha zutara n'uzu? Kedu ndi ma o bu onye duru ha n'ije a? Gini ka ha na-eri ka ha na-awa ohia (ma o buru na ha si n'ozara)? Ajuju ndi a na ndi

ozo e nweghi ike ide n'ebe a, bu ihe di oke mkpa iza ma o buru na a gaeji akuko a kporo ihe.

A ga-eleba anya n'akuko a nke oma iji ghotamie ya. A ga-elebakwa anya n'ihe ndi na-akwado echiche a ji aru uka a nakwa akuko odinala ndi Igbo di iche iche na-egosiputa echiche a. Iji mee nke a nke oma, a ga-ekewa akuko a uzọ abuo gbara okpurukpu; akuko na-ekwu na ndi Igbo si n'agburu ndi Juu (Izrel) n'otu akuku na akuko na-ekwu na ndi Igbo si n'ala Ijpt puta n'aka nke ozo.

1.3.3 Uma okwu na-ekwu na ndi Igbo si n'agburu ndi Juu

Ufodu ndi na-akwado akuko a na-ekwu na ndi Igbo malitere ndu ha n'owuwa anyanwu, n'agburu ndi Juu. Ha siri na o bu n'ebe ahụ ka ndi Igbo si zopu ije tupu ha erute n'ebe ha bi ugbo a n'ala Naijiria. Olauda Equiano bu nwa afọ Igbo a gbara ohu oge o di afọ iri na abuo. E regara ya mba ofesi. Ya bu onye Igbo mbu kwalitere echiche a. Oge a juru ya ebe ndi Igbo si, o kwuru na ndi Igbo ga-abu otu n'ime agburu Izrel kpafuru n'uri. Ihe o ji kwuo nke a bu na o lere anya na myiri di n'etiti omenala ndi Igbo na nke ndi Juu. O kwuru na etu ndi Igbo si ebe ugu, etu ha si ele omugwo, etu nwaanyi muru nwa si asacha ahụ iji puta na nsọ omugwo tinyere etu ha si aba aha yiri etu ndi Juu si eme nke ha. Ihe niile ndi a ka Olaudah Equiano dere n'akwukwo edendu ya o kporo *Interesting Narrative of the Life of Olaudah Equiano or Gustavus Vassa the African*. Onye ozo nkowa ya kwadoro nke Equiano na ndi Igbo si n'agburu ndi Juu bu G. T. Basden. Basden bu onye oru uka weputara oge dekoọ maka akuko ala ndi Igbo n'akwukwo ya o kporo *Among the Ibos of Nigeria*. O bu ezie na Basden ekwughi kpom kwem na ndi Igbo si n'agburu ndi Juu, mana uzọ o siri kowaa ya ga-eme ka onye o bua guru ihe o dere kwenye na Basden ji uzọ aghugho na-akwado na ndi Igbo si n'agburu ndi Juu. Basden kowara na ka o lelesiri ufodu omenala ndi Igbo na-eme, o choputara na o gosiri na uzọ ndu ndi Juu metutara nke ndi Igbo mana o kwughi na ndi Igbo si n'agburu ndi Juu. Di ka Equiano, n'uche Basden, ndi Igbo ji ekpemekpe odinala ha kporo ihe, nwee ufodu usoro okwu yitere nke ndi Juu nakwa omenala ibi ugu ndi Igbo na-eme nke na-egosi na ndu ndi Juu metutara nke ndi Igbo.

N'iga n'ihu, Afigbo dere na Ike Akwelumo, n'akwukwo ya o kporo *The Origin of the Ibo*, kwenyesiri ike na ndi Igbo si n'agburu ndi Juu. Di ka o siri kowaa, aha a bu 'Ibo' bu mkpojo "Hebrew". O mechakwara kowaa na otutu ndi nchinike kporo ya "Hebo". N'otu aka ahụ, Maazi Ojike Ojiaku kwuru na otutu mmadu kwetara na okwu a bu "Hebrew" na okwu Igbo bu "Uburu" yitere. Mana di ka ndi chorọ ichoputa ihe di n'akpa ekechiri onu, a ma na mkpuru okwu iyite ibe ya apughi ha bu otu. Ozo bu na, site na nkowa ndi a niile, e wepu mkpuru okwu na ntulekorita omenala ndi Igbo na ndi Juu bu nke a ga-emecha nyonye anya n'ihe omumu a, o

nweghi ezigbo ihe ozọ ha gbadoro ukwu na-akwado echiche ha di ka ihe okpu na nweko obara.

Onye ozọ weputara oge kowaa etu ndi Igbo si buru ndi Juu di ka o di n'akwukwo Afigbo bu onye Arọ aha ya bu E.K. Ijeomanta. Ijeomanta bu onye nkuzi ndi uka Presbiterian na Kalaba. O bu ka nwoke a na-etinye onu n'akuko ala ndi Arọ n'afọ 1926 ka o kowara na mgbe mbu, ndi Igbo bibu na ndida ugwu Naij ebe ha siri zopu ije site n'uzo Sudan rute n'ebe ha bi ugbu a. O gakwara n'ihu kwuo na o bu ka ndi Igbo na-agbasa, ebe ha na-achọ ala, ka ufodu n'ime ha zutere ndi Ibibio. Nzute a ha zutere ndi Ibibio mere agha jiri daa n'etiti ndi Igbo ahụ, bu ndi Arọ, na ndi Ibibio. Ndi Arọ noro meriri ndi Ibibio guzobe obodo Arọ.

E wepu ndi a kporo aha ha n'elu ebe a, otutu umuafọ Igbo kwenyere n'echiche a. Di ka a ruturu aka n'elu, nkowa a ndi a nyere n'ebe a na-akwado ma na-akwalite uma okwu na-ekwu na ndi Igbo bu otu n'ime agburu Juu kpafuru akpafu. Ha hutara na ufodu omenala ndi Igbo yitere nke ndi Juu, nke mere ha jiri kpebie na o nweghi ka ndi Igbo ga-esi na-eme omenala ndi ahụ ma o buru na ha esighi n'agburu Juu.

E nwekwara akuko ala di iche iche na-akwado echiche a, nke na-asị na o bu n'agburu ndi Juu ka ndi Igbo si malite ndu ha. Ufodu n'ime akuko ndi a kowara etu ndi Igbo jiri si n'ala Izrel jee Ijipt wee sikwa n'ebe ahụ bia ebe ha bi ugbu a. Ndi ozọ nwere nkowa puru iche na-aruga aka etu Eri, onye Juu, siri hapu ala Ijipt bia ebe ndi Igbo huru onwe ha ugbu a.

Nnwale onwe 2

3. Deputa nsogbu putara ihe n'uma okwu a na-ekwu na ndi Igbo si na mba ofesi
4. Deputa ma kowaa ihe i choputara mere ufodu ndi okammuta ji kweta na ndi Igbo si n'agburu ndi Juu.

1.4 Nchikota

Ihe omumu a egosiputala echiche di iche iche banyere ebe ndi Igbo si bia ma o bukwanu etu ha si malite ndu. Afigbo chikotara echiche ndi ode akuko ala nakwa ndi oka mmuta ma kewaa ha uzọ atọ. Di ka a huru na yunit a, uma okwu nke mbu bu uma okwu na-akowa na ndi Igbo si n'ala ozọ bia. I hukwara na uma okwu a bu nke otutu umu afọ Igbo kwadoro di ka eziokwu. Etu o sila di, ihe na-edochabeghi anya, bu nke a ga-emecha muo, bu inyocha akuko a iji mata ma o bu eziokwu.

1.5 Nruṭuaka/Ngumi

Afigbo, A. (1981). *Ropes of Sand: Studies in Igbo History and Culture*. Nsukka: University of Nigeria Press

Afigbo, A. E. (1983). 'Traditions of Igbo Origins: A Comment', *History in Africa*, Vol. 10. Pp. 1-11.

Basden, G. T. (1982) *Among the Ibos of Nigeria*. Lagos: University Publishing Co.

Equiano, O. (1974). *The Interesting Narrative of the Life of Olaudah Equiano or Gustavus Vassa the African*. Norwich

Ojiaku, O. (2015). *The Igbo People: Culture and Character*. Florida: BookLocker.com, Inc.

Iweadighi, S. (1997). 'Origin or Genealogy of the Igbo People of Nigeria', Austria: University of Viena. Available online at: https://nairametrics.com/wp-content/.../05/Origin_of_the_Igbo_people_of_Nigeria.pdf

1.6 Ihe kwesiri ibu usa nkwale e mere

Usa nkwale nke mbu

1. Nghota di iche iche a kporo aha ndi mmadu nwere banyere ebe ndi Igbo si gunyere ndi a:
 - Ndi Igbo si na mba ofesi wee wuchie n'ebe ha no ugbu a
 - Ndi Igbo si na steeti di iche iche na Naijiria wuchie n'ebe ha no ugbu a
 - E nweghi ebe ndi Igbo si bia

2. Echiche m kwenyere na ya bu nke na-ekwu na ndi Igbo si na mba ofesi wee wuchie n'ebe ha no ugbu a. Ee, n'ezikwu, akuko nke a kacha doo anya. O bu nke a mere otutu ndi Igbo ji na-arutu aka na ndi Igbo si n'agburu ndi Juu bia, ebe ufodu na-akowa na ndi Igbo si n'ala Ijpt zolie ije tupu ha abia ebe ha no ugbu a n'owuwa anyanwu ala Naijiria. Tumadi ka o si metuta ndi juu, o buru na I lee anya n'usoro ebim ndu ndi juu, i ga-achoputa na ha na ndi na-emeko otutu ihe onu, okachasi ka o si metuta ibi ugwu na mkpuru ubochi asato, igbasi mbo ike, ime njem wdg.

Usa nkwale nke abuo

3. Nsogbu putara ihe n'uma okwu a na-ekwu na ndi Igbo si na mba ofesi bu na a bia n'akuko odinala ndi Igbo, nke na-akwado uma okwu a, ebe ufodu na-ekwu na o bu n'agburu ndi Juu ka ndi Igbo si bia, ndi ozo na-akowa na o bu n'ala Ijpt ka ndi Igbo si bia. N'ihhi nke a, amaghizi akuko ala nke a ga-agbaso. N'ihhi na, ndi na-akowa na ndi Igbo si n'agburu ndi Juu ma o bu Hibru enweghikwa otu akuko kwu oto gbasara etu ndi Igbo siri mee njem ha site n'agburu ndi Juu bia n'ebe ha no ugbu a. N'aka nke ozo, ndi na-aru uka na o bu n'ala Ijpt ka ndi Igbo siri malite ndu ha enwekwaghi akuko kwu oto banyere etu ndi Igbo siri mee ya bu oke njem.

4. Ihe m choputara mere ufodu ndi okammuta ji kweta na ndi Igbo si n'agburu ndi Juu bu na e lee anya anya nke oma, a ga-ahuta myiri di n'etiti omenala ndi Igbo na nke ndi Juu. nke a bu n'ihhi na o bu etu ndi Igbo si ebe ugwu, etu ha si ele omugwo, etu nwaanyi muru nwa si asacha ahụ iji puta na nsọ omugwo tinyere etu ha si aba aha yiri etu ndi Juu si eme nke ha.
N'ka nke ozo, Basden kwadokwara na ndi Igbo si n'agburu ndi Juu. O kowara na ka o lelesiri ufodu omenala ndi Igbo na-eme, o choputara na o gosiri na uzọ ndu ndi Juu metutara nke ndi Igbo. Afigbo gbakwara akaebe n'eme akwukwo ya o dere na Ike

Akwelumo, ọ kpọrọ *The Origin of the Ibo*, nke ọ nọ na ya, kwenyesie ike na ndị Igbo si n'agburu ndị Juu. Dị ka o siri kọwaa, aha a bụ 'Ibo' bụ mkpọjọ "Hebrew". Ọ mechakwara kọwaa na ọtụtụ ndị nchịike kpọrọ ya "Hebo". N'otu aka ahụ, Maazi Ojike Ojiaku kwuru na ọtụtụ mmadụ kwetara na okwu a bụ "Hebrew" na okwu Igbo bụ "Uburu" yitere.

YUNIT 2 ỤMA OKWU NA-EKWU NA NDI IGBO SI MBA OFESI

Ndina

- 2.1 Mkpqlite
- 2.2 Mbunuche
- 2.3 Ndina Kpom kwem
 - 2.3.1 Ighota ebe ndi Igbo si
 - 2.3.2 Uma okwu na-ekwu na ndi Igbo si mba ofesi wee bia
 - 2.3.3 Echiche na-ekwu na ndi Igbo si n'agburu ndi Juu
- 2.4 Nchikota
- 2.5 Nrutuaka/Ngumi
- 2.6 Ihe kwesiri ibu usa nnwale e mere

2.1 Mkpqlite

Ajuju banyere ebe ndi Igbo si ma o bu etu ndi Igbo si malite ndu ha bu ihe e nwere mgbagha na ya. Ihe butere mgbagha a bu maka onodu akuko ala Igbo no na ya. Otutu oge o were tupu ndi Igbo amalite ide ederede mere na ndu ha n'akwukwo so mee ka e nwee nghotahie n'ihe banyere ebe ndi Igbo si wee bia n'ebe ha bi ugbu a. A ga-echetakwa na n'ihe omumu ndi gara aga, e lebara anya n'echiche ndi Igbo banyere etu uwa si malite. Echiche ndi ahụ niile anyi muru so n'ihe ndi gbakoro aka wube atutu e ji akowa ebe ndi Igbo si. Na yunit a, a ga-eleba anya n'ihe banyere ebe ndi Igbo si bia n'ebe ha bi ugbu a a nakwa atutu di iche iche na-akowa ebe ndi Igbo si.

2.2 Mbunuche

Na njedebe ihe omumu a, i ga-enwe ike kwaa

- Echere di iche iche na-akowa ebe ndi Igbo si bia
- Echiche di iche iche mebere uma okwu na-ekwu na ndi Igbo si mba ofesi
- Ihe mere ufodu ndi mmadu ji eche na ndi Igbo si agburu ndi Juu

2.3 Ndina kpom kwem

Ihe omumu a ga-elenye anya na mbunuche kpomkwem e ji were na-eme ihe omumu a.

2.3.1 Kedu ebe ndi Igbo si?

Akuko ala ndi Igbo gbara otutu mmadu ghari ighota nke bu eziokwu n'ime ha. Ihe kpatara nke a bu, di ka anyi sibu rutu aka, na otutu umu afo Igbo bu okammuta n'akuko ala agbabeghi mbo etu kwesiri iji choputa ma deputakwa akuko ala ndi Igbo etu o kwesiri. Otutu ndi Igbo agbalala nke ukwu ideputa akuko ala ndi Igbo na etu ndi Igbo si malite ndu ha, nke ndi Igbo kwesiri inabata ka akuko ala ha mana akwu agbabeghi mmanu. E nwere otutu akuko di iche iche na-akowa ebe nakwa etu ndi Igbo siri malite ndu ha, nke mere otutu jiri nodu na mgbagwoju anya n'amaghi nke a ga-eso eso. Otutu akuko e nwere gbasara nsiripu ndi Igbo tumadi gbasara nke otu obodo na-agbagwoju ndi o na-agu agu imata etu ha siri malite ndu ha anya.

Di ka e siri kowaa n'elu, onodu ebidoghi dewe ihe na gboo bu ihe so wee bute onodu a ndi Igbo hutara onwe ha banyere akuko ala ha. O bu nke a mere Inno. Uzoma Nwadike jiri kwuo na o nwee ihe oma ndi Igbo nwetara n'obibia ndi ocha biara n'Afrika, o bu n'ihe gbasara ide ihe ede. Ihe o jiri kwuo nke a bu na a naghị eji agbanwo ihe o bula e dere ede; otu nsogbu agumagu odinala kacha puta ihè bu na mgbe o na-esite n'onu otu onye fere n'onu onye ozo, o na-enwe mgbanwe.

Ighota ebe ndi Igbo si bu ihe ka ga na-abu okwu akpu n'onu otutu afo ka na-abia abia. Ufodu ndi, mgbe a juru ha ebe ndi Igbo si bia, na-asi na ndi Igbo bu otu n'ime agburu ndi Juu kpafuru akpafu oge Moses duuru umu Izrel puta n'ala Ijpt gafee osimiri Naii. Ufodu si na o bu n'ala Ijpt ka ndi Igbo siri bia n'ebe ha bi ugbo a. Ndi ozo na-ekwu na o bu n'aba osimiri Benue na Naija ka ndi Igbo siri malite ndu ha; sitekwa n'ebe ahụ kwa, ufodu n'ime ha si n'odida anyanwu fee Bini ma si Bini gafe osimiri Naija ma bawaputa n'owuwa anyanwu, d.k. n'Onicha na Oguta. E nwekwaziri ndi kwenyere na o nweghi ebe ndi Igbo siri bia n'ebe ha bi ugbo a.

Iji choputa etu ndi Igbo siri malite ndu ha, Okaa Adiele Afigbo bu ode akuko ala ndi Igbo ji eme onu aruola otutu oru n'ihe gbasara ighota etu ndi Igbo siri malite ndu nakwa ebe ha si bia. Di ka Afigbo kowara, e nwere otutu nghota nakwa akuko di iche iche banyere ebe ndi Igbo siri malite ndu ha. Afigbo chikotara akuko niile ndi a ma kewaa ha uzo ato. O bu nkewa a, Afigbo nyere banyere akuko ala Igbo, ka a gbadoro ukwu n'ihe omumu a. Usoro akuko ndi a gunyere:

1. Uma okwu na-akowa na ndi Igbo si na mba ofesi wee wuchie n'ebe ha no ugbo a Uma okwu na-akowa na ndi Igbo si na steeti di iche iche na Naijiria wuchie n'ebe ha no ugbo a
2. Uma okwu na-akowa na e nweghi ebe ndi Igbo si bia

A ga-elebazi anya n'akuko ndi a n'otu n'otu iji ghotazuo ha nke oma nakwa etu o ga-esi nyere aka n'imata akuko ala ndi Igbo.

Nnwale onwe 1

1. Deputa nghota di iche iche a kporo aha ndi mmadu nwere banyere ebe ndi Igbo si
2. Kedu echiche n'ime ndi a nke i kwenyere na ya? Gini mere i ji kwenye n'echiche i na-akwado?

2.3.2 Uma okwu na-akowa na ndi Igbo si mba ofesi

Ufodu ndi ode akuko ala na ndi okammuta na-akwado uma okwu a. Ha na-arụ ụka na ndi Igbo si n'agburu ndi Juu bia; ufodu na-akowa na ndi Igbo si n'ala Ijpt zolie ije tupu ha abia ebe ha no ugbo a n'owuwa anyanwu ala Naijiria. O bu uma okwu a ka otutu ndi Igbo kacha nabata ma burukwa nke norola otutu afoma ka na-agakwa n'ihu. Ozoma kwa, otutu omenala Igbo nabatara usoro akuko ndi so uma okwu a nke oma ma nwekwazie akuko di iche iche ha na-akoi iji kowaa na echiche a bu ezie.

Ebe mmiri siri gbaruo bu na a bia n'akuko odinala ndi Igbo, nke na-akwado uma okwu a, ebe ufodu na-ekwu na o bu n'agburu ndi Juu ka ndi Igbo si bia, ndi ozoma na-akowa na o bu n'ala Ijpt ka ndi Igbo si bia. Keduzi nke a ga-ewe ewe? Ndi na-akowa na ndi Igbo si n'agburu ndi Juu ma o bu Hibru enweghikwa otu akuko kwu oto gbasara etu ndi Igbo siri mee njem ha site n'agburu ndi Juu bia n'ebe ha no ugbo a. N'aka nke ozoma, ndi na-arụ ụka na o bu n'ala Ijpt ka ndi Igbo siri malite ndu ha enwekwaghi akuko kwu oto banyere etu ndi Igbo siri mee ya bu oke njem. O bu onodu a mere o ji di mkpa iju ajuju a di oke mkpa: O burugodi na ndi Igbo si n'agburu Juu ma o bu n'ala Ijpt bia ebe ha bi ugbo a, keduzi ebe bu ebe ndi Igbo jiri mere isi ala ha n'ala Izrel tupu ha ahapu ebe ahu? O buru n'ezie na ha si agburu ndi Juu, gini mere ha jiri hapu ala nna ha biawa n'ebe ha bi ugbo a? Kedu etu ha siri mee ya bu njem? Ha eji ugbo mmiri ka o bu n'ozara ka ha siri mee ya bu njem? Kedu uzoma ha siri gaa? Ole ka ha di puo n'ala ha? Gini na-achua ha? Kedu ihe ndi mere ha ma o bu ihe ndi ha zutara n'uzoma? Kedu ndi ma o bu onye duru ha n'ije a? Gini ka ha na-eri ka ha na-awa ohia (ma o buru na ha si n'ozara)? Ajuju ndi a na ndi ozoma e nweghi ike ide n'ebe a, bu ihe di oke mkpa izoma ma o buru na a ga-eji akuko a kporo ihe.

A ga-eleba anya n'akuko a nke oma iji ghotamie ya. A ga-elebakwa anya n'ihe ndi na-akwado echiche a ji aru ụka a nakwa akuko odinala ndi Igbo di iche iche na-egosiputa echiche a. Iji mee nke a nke oma, a ga-ekewa akuko a uzoma abuo gbara okpurukpu; akuko na-ekwu na ndi Igbo si n'agburu ndi Juu (Izrel) n'otu akuko na akuko na-ekwu na ndi Igbo si n'ala Ijpt puta n'aka nke ozoma.

2.3.3 Uma okwu na-ekwu na ndi Igbo si n'agburu ndi juu

Ufodu ndi na-akwado akuko a na-ekwu na ndi Igbo malitere ndu ha n'owuwa anyanwu, n'agburu ndi Juu. Ha siji na o bu n'ebe ahụ ka ndi Igbo si zopu ije tupu ha erute n'ebe ha bi ugbo a n'ala Naijiria. Olauda Equiano bu nwa afọ Igbo a gbara ohu oge o di afọ iri na abuo. E regara ya mba ofesi. Ya bu onye Igbo mbu kwalitere echiche a. Oge a juru ya ebe ndi Igbo si, o kwuru na ndi Igbo ga-abu otu n'ime agburu Izrel kpafuru n'uri. Ihe o ji kwuo nke a bu na o lere anya na myiri di n'etiti omenala ndi Igbo na nke ndi Juu. O kwuru na etu ndi Igbo si ebe ugwu, etu ha si ele omugwo, etu nwaanyi muru nwa si asacha ahụ iji puta na nsọ omugwo tinyere etu ha si aba aha yiri etu ndi Juu si eme nke ha. Ihe niile ndi a ka Olaudah Equiano dere n'akwukwo edendu ya o kporo *Interesting Narrative of the Life of Olaudah Equiano or Gustavus Vassa the African*. Onye ozọ nkowa ya kwadoro nke Equiano na ndi Igbo si n'agburu ndi Juu bu G. T. Basden. Basden bu onye oru uka weputara oge dekoọ maka akuko ala ndi Igbo n'akwukwo ya o kporo *Among the Ibos of Nigeria*. O bu ezie na Basden ekwughi kpom kwem na ndi Igbo si n'agburu ndi Juu, mana uzọ o siri kowaa ya ga-eme ka onye o bu la gurū ihe o dere kwenye na Basden ji uzọ aghugho na-akwado na ndi Igbo si n'agburu ndi Juu.

Basden kowara na ka o lelesiri ufodu omenala ndi Igbo na-eme, o choputara na o gosiri na uzọ ndu ndi Juu metutara nke ndi Igbo mana o kwughi na ndi Igbo si n'agburu ndi Juu. Di ka Equiano, n'uche Basden, ndi Igbo ji ekpemekpe odinala ha kporo ihe, nwee ufodu usoro okwu yitere nke ndi Juu nakwa omenala ibi ugwu ndi Igbo na-eme nke na-egosi na ndu ndi Juu metutara nke ndi Igbo.

N'iga n'ihu, Afigbo dere na Ike Akwelumo, n'akwukwo ya o kporo *The Origin of the Ibo*, kwenyesiri ike na ndi Igbo si n'agburu ndi Juu. Di ka o siri kowaa, aha a bu 'Ibo' bu mkpojo "Hebrew". O mechakwara kowaa na otutu ndi nchinike kporo ya "Hebo". N'otu aka ahụ, Maazi Ojike Ojiaku kwuru na otutu mmadu kwetara na okwu a bu "Hebrew" na okwu Igbo bu "Uburu" yitere. Mana di ka ndi chorọ ichoputa ihe di n'akpa ekechiri onu, a ma na mkpuru okwu iyite ibe ya apughi ha bu otu. Ozọ bu na, site na nkowa ndi a niile, e wepu mkpuru okwu na ntulekorita omenala ndi Igbo na ndi Juu bu nke a ga-emecha nyonye anya n'ihe omumu a, o nweghi ezigbo ihe ozọ ha gbadoro ukwu na-akwado echiche ha di ka ihe okpu na nneweko obara.

Onye ozọ weputara oge kowaa etu ndi Igbo si buru ndi Juu di ka o di n'akwukwo Afigbo bu onye Arọ aha ya bu E.K. Ijeomanta. Ijeomanta bu onye nkuzi ndi uka Presbyterian na Kalaba. O bu ka nwoke a na-etinye onu n'akuko ala ndi Arọ n'afọ 1926 ka o kowara na mgbe mbu, ndi Igbo bibu na ndida ugwu Naij ebe ha siri zopu ije site n'uzọ Sudan rute n'ebe ha bi ugbo a. O gakwara n'ihu kwuo na o bu ka ndi Igbo na-agbasa, ebe

ha na-achọ ala, ka ụfọdụ n'ime ha zutere ndị Ibibio. Nzute a ha zutere ndị Ibibio mere agha jiri daa n'etiti ndị Igbo ahụ, bụ ndị Aro, na ndị Ibibio. Ndi Aro noro meriri ndi Ibibio guzobe obodo Aro.

E wepu ndi a kporo aha ha n'elu ebe a, otutu umuafọ Igbo kwenyere n'echiche a. Di ka a ruturu aka n'elu, nkowa a ndi a nyere n'ebe a na-akwado ma na-akwalite uma okwu na-ekwu na ndi Igbo bu otu n'ime agburu Juu kpafuru akpafu. Ha hutara na ufodu omenala ndi Igbo yitere nke ndi Juu, nke mere ha jiri kpebie na o nweghi ka ndi Igbo ga-esi n-eme omenala ndi ahụ ma o buru na ha esighi n'agburu Juu.

E nwekwara akuko ala di iche iche na-akwado echiche a, nke na-asị na o bu n'agburu ndi Juu ka ndi Igbo si malite ndu ha. Ufodu n'ime akuko ndi a kowara etu ndi Igbo jiri si n'ala Izrel jee Ijpt wee sikwa n'ebe ahụ bia ebe ha bi ugbo a. Ndi ozọ nwere nkowa puru iche na-aruga aka etu Eri, onye Juu, siri hapu ala Ijpt bia ebe ndi Igbo huru onwe ha ugbo a.

Nnwale onwe 2

3.	Deputa nsogbu putara ihe n'uma okwu a na-ekwu na ndi Igbo si na mba ofesi
4.	Deputa ma kowaa ihe i choputara mere ufodu ndi okammuta ji kweta na ndi Igbo si n'agburu ndi Juu.

2.4 Nchikota

Ihe omumu a egosiputala echiche di iche iche banyere ebe ndi Igbo si bia ma o bukwanyu etu ha si malite ndu. Afigbo chikotara echiche ndi ode akuko ala nakwa ndi oka mmuta ma kewaa ha uzọ ato. Di ka a huru na yunit a, uma okwu nke mbu bu uma okwu na-akowa na ndi Igbo si n'ala ozọ bia. I hukwara na uma okwu a bu nke otutu umu afo Igbo kwadoro di ka eziokwu. Etu o sila di, ihe na-edochabeghi anya, bu nke a ga-emecha muo, bu inyocha akuko a iji mata ma o bu eziokwu.

2.5 Nrutuaka/Ngumi

Afigbo, A. (1981). *Ropes of Sand: Studies in Igbo History and Culture*. Nsukka: University of Nigeria Press

Afigbo, A. E. (1983). 'Traditions of Igbo Origins: A Comment', *History in Africa*, Vol. 10. Pp. 1-11.

Basden, G. T. (1982) *Among the Ibos of Nigeria*. Lagos: University Publishing Co.

Equiano, O. (1974). *The Interesting Narrative of the Life of Olaudah Equiano or Gustavus Vassa the African*. Norwich

Ojiaku, O. (2015). *The Igbo People: Culture and Character*. Florida: BookLocker.com, Inc.

Iweadighi, S. (1997). 'Origin or Genealogy of the Igbo People of Nigeria', Austria: University of Viena. Available online at: https://nairametrics.com/wp_content/.../05/Origin_of_the_Igbo_people_of_Nigeria.pdf

2.6 The kwesiri ibu usa nkwale e mere

Usa nkwale nke mbu

1. N'ebe a, akuko ndi a richara mperi n'ebe di iche iche. Na mbu, akuko nke Uma Okorie adabachaghi n'ih na i lee anya n'akuko ala ndi Onicha, i ga-ahu na ha si Bini were rute n'ebe ha no ugua. Ka ha rutere, ha enweghi ala, ma ha gara riota obodo ndi ya na ha gbara agabtaobi ugbua ala iji were biri nke mere na e nwere ufodu ala ndi obodo Obosi na azosa ndi Onicha. N'ih nsogbu a, e nwee okwu okpu di n'ala Igbo ugbua bu O gwara O, nke putara Onicha gwara Obosi. Ya bu, akuko a adabaghi, Onicha biakwutere ndi Igbo nobu na mbu.
A bia n'akuko Eri na Nri, i ga-achoputa na o nagh ekwu maka nsipuru ndi Igbo kpom kwem, kama, ka Nri si buru obodo kacha buru isi n'ala Igbo. Nri tochara obodo Igbo ndi ozọ dika e siri deputa, n'uche, okwu a bu ndoro ndoro onye bu isi. Akuko ndi a rie mperi n'agbanyeghi na ha si otu ebe ma di iche na onye bu isi.
2. Ihe akuko abuo a na-arugara aka di ka o si gbasa ufodu obodo di n'ala Igbo bu na e nwere obodo n'ala Igbo kacha buru isi dika kacha buru okenye n'agbanyeghi na ha abuo nwere akuko aroro arọ gbasara nje m ndi Igbo ruo ebe ha no ugbua
Echiche m gbasara okwu Okorie bu na ya bu ihe o dere adabachaghi m n'anya dika m kowaputara n'usa nke mbu. Nghota m bu na onye obula na-edede ihe guru ya ma na-agba mbo ihu ma a ga-ewere echiche ya kpom kwem ebe enweghi akuko ndi kwenyesiri ike na o bu ya bu ebe ndi Igb si were pur maobu malite.

Usa nnwale nke abuo

3. Akuko ndi a niile e nweghi nke a ga-asị na o bu ya ka were doo anya. ma ka o di, akuko ndi aguleri ka were yie ihe e nwere ike ikwenye na ya n'ihia na o nwere obere ihe mgbado ukwu n'me akwukwo nsọ, maka na ndi otuu Kraist ma n'kwukwo nsọ adighi asị asị. ma na nchikota, ihe ndi a niile bucha akuko a roro arọ iji were chekwaa akuko ala ndi Aguleri

YUNIT 3 NNYOCHA AKUKO AGULERI NA NRI NAKWA NTULEKORITA OMENALA NDI IGBO NA NKE NDI JUU

Ndina

- 3.1 Mkpolite
- 3.2 Mbunuche
- 3.3 Ndina Kpom kwem
- 3.3.1 Nnyocha akuko Aguleri na Nri di ka isi ala Igbo
- 3.3.2 Ntulekorita omenala ndi Igbo na omenala ndi Juu
- 3.4 Nchikota
- 3.5 Nrutuaka/Ngumi
- 3.6 Ihe kwesiri ibu usa nkwale e mere

3.1 Mkpolite

Na yunit a, i ga-eleba anya n'isi okwu abuo gbara okpuruoku. Nke mbu bu na a ga-enyocha akuko ndi Aguleri na nke ndi Nri banyere arumuha ha na-aru banyere ebe bu isi ala Igbo. Ozo kwa, i ga-atulekorita ufodu omenala ndi Juu na nke ndi Igbo iji hu ihe mere otutu ji kwenyesie ike na o bu n'agburu ndi Juu ka ndi Igbo si bia biri n'ebe ha no ta a.

3.2 Mbunuche

Na njedebe ihe omumu a, i ga-enwe ike ghotu:

- Ihe bu isi a huru kwaba okpu n'uma okwu ndi Nri na ndi Aguleri na-adu banyere ebe bu obi Igbo.
- Omenala ndi Igbo yitere nke ndi Juu.
- Ihe mere ndi ufodu jiri kwenyesie ike na e legi anya ndi Igbo bu agburu ndi Juu

3.3 Ndina kpom kwem

Ihe omumu a ga-elenye anya na mbunuche kpomkwem e ji were na-eme ihe omumu a.

3.3.1 Nnyocha akuko Aguleri na nri di ka isi ala Igbo

Mgbe e lere anya n'akuko ala ndi Igbo di ka ndi Aguleri na Nri siri koo ya, a ga-ahuta na e nwegasiri ebe di iche iche mmiri siri baa n'opi ugbuguru. Ihe e kwesiri iju bu, e wepu akuko Eri e dere na Baibul, nke

a na-ejighi n'aka na o bu Eri nke Igbo, kedu ihe ozoo ndi a ji akwado nkowa ha banyere ndoro ndoro ha na-adọ banyere ebe bu isi ala Igbo? Ozoo bu na omumu banyere agburu mmadu, akuko ala nakwa ihe okpu di iche iche anaghi akwado akuko ndi Nri na nke ndi Aguleri.

Mgbe e lere anya n'antorooloji di ka Nwaezeigwe siri kowaa, Aguleri nwere nkeji ato na-esighi otu ebe malite. A hazie ha n'usoro ha siri to onwe ha, e nwere Ivite, Ikenga, nke obodo ndi mebere ya gunyere Igbezunu, Umunkete, Ugwu na Adegbe; aha ozoo e ji mara ya bu Enugwu nakwa Ezi. Ndi okpu di na mpaghara Ivite bu ndi a huru di ka ndi mbu bu uzoo biri n'ala ahụ ebe ndi Ivite n'onwe ha na-ekwu na ha bi n'ala ha tupu Eri na ndi otu ya abia binyere ha. Nwaezeigwe kowara na Eri bu onye agha, nke a si na o bu ya guzobere obodo Igbezunu nke di na mpaghara Ikenga. Ndi na-eso onye agha Igala ozoo aha ya bu Onoja Oboni busoro Aguleri agha otutu afọ mgbe Eri bicharala; o bu ha guzobere Umunkete.

N'otu aka ahụ, ndi umu nna Umuezeora kwuru na ha si n'Idu-Ime nke di n'Ala-eze Bini ochie bia. N'ihazi mpaghara ndi a n'etu ha kwesiri isi di, o doola anya ugbo a na ndi e nwere ike isi na o bu ha nobu tupu ndi ozoo abia n'Aguleri bu ndi Okpu Ivite ebe umu nna ndi ozoo mebere mpaghara Ivite di ka Igbezunu na Umuezeora nke Enugwu n'Aguleri bu sonyeere ha ebe ndi Umunkete bichara ka ndi a bicharala.

Ajuju ugbo a bu, keduzi agburu Eri n'onwe ya si bia? Ihe ajuju a ji di mkpa bu na o buru na aka Eri di n'iguzobe obodo Igbezunu nke bu obodo a na-ahuta di ka nke di n'Igala na omenala ndi Aguleri, ihe o gosiri bu na o bughu n'Aguleri ka Eri biri ndu ya, kama o bu n'Igala. Otutu ndi oko akuko ala ma ndi si Aguleri ma ndi si ebe ozoo kwadoro echiche a. Iji maa atu, M.C.M. Idigo bu onye Aguleri ma burukwa oko akuko ala tinyere onu n'okwu ma kowaa na akuko ala ndi Aguleri o dere n'afọ 1955 si na n'otutu senchuri gara aga, ndi Aguleri bu n'Igala ka ha malitere ndu ha ma sikwa ebe ahụ bia n'ebe ha no ugbo a. Idigo gara n'ihu kowaa na Eri di ka onye agha nakwa onye ndu duuru ndi be ya gaa agha. Ka ha luhara otutu agha ma merikwaa otutu obodo ndi ha hugasiri ka ha na-eme njem ha, ha guzobere ebe obibi n'Eri-aka, nke di mmiri Odanduli nso, nke dikwa n'agbata Ifite na Igbezunu Aguleri. Idigo kowakwara na o bu ebe a ka Eri na ndi agha ya si na-eje obodo Uruada, Nnadi na obodo ndi ozoo gbara ya gburu gburu ilu agha. Ha merikwara obodo ndi a ma nwudekwa otutu ndi obodo ndi a di ka ohu. Ha luru otutu umu nwaanyi ha, wube obodo ha ma saba asusu ha bu asusu Igbo.

Di ka Idigo siri kowaa, J. S. Boston weputara oge dee akuko ala obodo digasi n'Anambra, Ala-eze Igala na Nsuka. Afọ ise ka akwukwo Idigo were ya. Na nkowa ya, obodo Umunri di n'ebe Odida Anyanwu kwuru na o bu Eri, onye si Igala bia guzobere obodo ha bu Aguleri. O kowakwara

na otu nwa Eri, aha ya bu Nri, hapuru ulo nna ya jee guzobe obodo a ma ta a di ka Nri na obodo Umunri ndi ozo.

N'aka nke ozo, Onwuejeogwu dere akuko ala Nri n'uzo puru iche iji kwalite Ala-eze Nri; o kwuru na o di nkomiriko na-akowa na mgbe Eri rutere Aguleri, o huru ndi bi n'Aguleri tupu o bia. Etu o sila di, ihe di iche bu na ndi Eri zutere n'Aguleri oge o biara enweghizi ike icheta etu ha si bia biri n'Aguleri ma ya foduzie ebe ha si bia. Ihe ozo nkowa Onwuejeogwu gosiri bu na ndi bibu n'Aguleri tupu Eri awuchie ebiela ebe ahụ otutu afo, nke mere na ha enweghizi ike icheta etu ha siri bia biri n'ala ahụ. Ka o sila di, ihe nke a putara bu na Onwuejeogwu agbaala akuko a niile n'anwu site n'igosi na Eri abughị ya guzobere Aguleri ma ya fodu Aguleri ma o bu Nri ibu isi ala Igbo di ka obodo abuo ndi a siri azo.

Nnwale onwe 1

1. Site n'ihe i ghotara n'ihe omumu a, kedu ihe i chere banyere ndoro ndoro ndi Nri na Aguleri gbasara ebe bu isi ala ndi Igbo?

3.3.2 Ntulekorita omenala ndi Igbo na omenala ndi Juu

Di ka i siri ghota n'ihe omumu gara aga, otutu mmadu kwenyere na ndi Igbo si n'agburu ndi Juu. Ufodu n'ime ndi kwenyere n'echiche a bu Olaudah Equiano, G.T. Basden, Talbot, Ojiaku, na otutu ndi ozo. Ha kwenyere na omenala ndi Igbo yitere nke ndi Juu gosiri na e nwere etu ndi Igbo na ndi Juu siri yite. O nweghi otu onye n'ime ha kowara etu ndi Igbo na ndi Juu siri yite n'udi obara; ha niile gbadoro ukwu n'omenala. Mgbe a tulere omenala ndi Juu ufodu di ka o si di na Baibul, bu akwukwo na-egosi akuko ala ndi Juu, a choputara na n'ezie, e nwere ufodu omenala ndi Igbo na-eme yitere nke ndi Juu. Ka a tulekorita omenala ndi Igbo na-eme yitere nke ndi Juu iji hu, n'eleghi anya, ihe mere ufodu ndi akuko ala jiri kweta na ndi Igbo si n'agburu ndi Juu. Omenala ndi ahụ gunyere:

Alumalu ikuchi nwaanyi

Otu n'ime alumalu e nwere n'omenala Igbo bu nkuchi nwaanyi. N'udi alumalu a, o buru na di nwaanyi anwu, nwa nne di nwaanyi ahụ ga-ekuchi nwaanyi ahụ. Nke a ga-emezi ka nwoke ahụ nwee ike na-elekotazi nwaanyi ahụ na umu ya anya di ka nna. Ndi Juu nwekwara udi omenala a. N'akwukwo nsọ, a huru ebe Chineke nyere ndi Juu iwu, nke mechara ghorọ omenala ndi Juu, si ha, "Mgbe umu nne ndi ikom ga-ebiko, otu n'ime ha anwu, ma o nweghi nwa nwoke, nwunye onye ahụ nwuru anwu agaghi anoro ebe ahụ buru nwunye nwoke ala ozo. Nwa nne di ya ga-ekuchi ya, luru ya n'onwe ya di ka nwunye, ruo oru kwesiri nwa nne di

n'ebe o no" (Dutronomi 25:5). Nke a gosiri na omenala alimalu nkuchi nwaanyi ndi Igbo na nke ndi Juu yitere rie nne.

Iga odibo

Ndi Igbo bu ndi e jiri igba mbo mara. Aka oru e jiri mara Igbo bu oru ugbo, ikpu uzu, iku azu, nakwa otutu oru aka ndi ozo. Ndi bi ebe adighi eme nri nke oma di ka ndi Oka na-akpu uzu. Ta a, mmepe ewerela otutu ndi Igbo ahụ. Ha na-azuzi ahia di ka ndi nna nna ha mere oge ha na ndi Potokiri na ndi agburu ndi ozo na-azuko ahia. N'oge gboo, e nweghi amumamu ulo akwukwo di ka o di ta a; umu aka na-amu aka oru di iche iche. Ha mechaa, ha na-esi na ya enweta ihe ha ga-eji enyeju ndi be ha afọ. O buru na mmadu na-eme nke oma n'oru ugbo, izu ahia, iku azu, ikpu uzu, na ihe ndi ozo, ndi nne na nna na-akponye ha umu ha ka ha fee ha afọ ole na ole. Nke a na-eme ka umu ha muta ihe ndi ahụ na-eme. O buru na afọ ole na ole e kwekoritara agachaa, a turu anya na ndi oga ga-edu umu aka ahụ ulo, umu ntakiri ahụ na-ebido nke ha. Nke a putara ihe nke oma n'akwukwo *Omenuko* nke Pita Nwana dere.

Ndi Juu, n'aka nke ha, nwekwara omenala di etu a. Nke a putara ihe n'Opupu 21:2, ebe Chukwu gwara ndi Juu si, "Mgbe i gbatara ohu bu onye Hibu, arọ isii ka o ga-abu ohu gi; n'arọ nke asaa ka o ga-apu nwere onwe ya n'efu."

Iri ji ohuru

Ji bu nri di ezigbo mkpa n'omenala Igbo. Ndi Igbo kwetara na o bu Chukwu nyere ha ji na ede ka ha were na-adi ndu di ka anyi gosiputara n'ihe omumu ndi gara aga banyere akuko Eze Nri nke ndi Igbo ji akowa etu uwa siri malite. Mmuo nwe ji Ahiajoku bu nwoke, ebe mmuo nwe ede bu nwaanyi. Ndi Igbo na-akọ ji na ede ebe o di ukwu. Ihe ndi ozo ndi Igbo na-akoputa bu akpu, osikapa, una na nri ndi ozo. Na nri niile ndi a, o bu ji kacha nke mere na ndi Igbo anaghi amalite iri ji ohuru n'afọ ma o buru na e bughi uzọ mee emume Iri Ji Ohuru. Nke a bu emume ndi Igbo ji ekele Chukwu maka onyinye o nyere ha ma rikwa ya ka o chekwaa ha ruo afọ ozo, mgbe ha ga-emekwa emume Iri Ji ozo. O bu n'onwa nke asato n'afọ o bula ka ndi Igbo ji eme emume iri ji ohuru. O bu oge a ka ha ji amalite igwuputa ji n'ala. Ndi Juu nwekwara omenala yitere nke ndi Igbo, di ka o di na (Dutronomi 16:9a & 10), ebe e dere si:

Izu asaa nke ubochi asaa ka i ga-aguru onwe gi: site na mgbe i na-amalite itinye mma iwe ihe ubi... I ga-emekwara Jehova bu Chineke gi emume nke izu asaa nke ubochi asaa, di ka otutu nke onyinye afọ ofufo, nke aka gi si di nke i ga-enye di ka Jehova bu Chineke gi na-agosi gi.

Ọ bụ ezie na nri ndị Igbo were dị ka nke kacha na nke ndị Juu were abụghị out; kama, ihe a hụrụ ebe a bụ na dị ka ndị Igbo si eme, ndị Juu na-emekwa emume iji malite iwe ihe ubi.

Ibe úgwù

Ọ bụrụ na a mụọ nwa n'ala Igbo, a na-ebe nwa ahụ úgwù n'ụbọchị nke asatọ e jiri mụọ ya. A ka na-eme nke a ruo ta a. Ndị Juu, n'aka nke ha, na-ebekwa nwa úgwù n'ụbọchị nke asatọ. E nyochapụtara nke a na Levitikus 12:3 ebe e dere si, “N'ụbọchị nke asatọ, a ga-ebi ya ugwu...”

Ile ọmụgwọ

N'ala Igbo, ọ bụrụ na nwaanyị mụọ nwa, a ga-ezi ndị mụrụ nwaanyị ahụ ozi. Nne ya ga-aga lee nwa ya ọmụgwọ. Ọ bụ n'oge ọmụgwọ ka nne nwaanyị ji akuziri nwa ya nwaanyị mụrụ nwa etu e si elekwata nwa ọhụrụ anya nakwa ihe ndị ọzọ dị mkpa banyere izu nwa. Nne nwaanyị ahụ mụrụ nwa bụ ya ga-eje ozi niile dị n'ụlọ ebe ọrụ nwa ya nwaanyị mụrụ nwa bụ irichi ahụ na izu ike. Ufọdu oge, ọmụgwọ na-anọ otu ọnwa ma ọ bụ karịa. N'oge dị etu a, nwaanyị mụrụ nwa agaghị na-esiri di ya nri ma ọ bụ na-emere ya ihe ndị ọzọ maka na a na-ewe ya na ọ dighị ọcha. N'omenala ndị Juu, n'otu aka ahụ, ọ bụrụ na nwaanyị mụọ nwa, di ya anaghị emetụ ya aka ma ọ bụ rie nri o siri ganye na ụbọchị iri atọ na atọ agafee, di ka ọ di na Levitikus 12:2 &4)

... Nwaanyị, mgbe ọ ga-atụ ime, mụa nwa nwoke, ọ ga-anọ na nsọ ụbọchị asaa, di ka ụbọchị idị na nsọ ka ụba ya si di, otu a ka ọ gaghị arụ ọrụ. O ru ụbọchị iri na atọ ka nwaanyị ahụ ga-anọgide n'ọbara ka ime ya di ọcha; ọ dighị ihe nsọ ọ bụla ọ ga-emetụ aka, ọ gaghị abakwa n'ebe nsọ ahụ, rue ụbọchị ime ya ka ọ di ọcha.

Ọ bụrụ na e lee anya na ntụlekorita omenala ndị Igbo na nke ndị Juu di ka anyị siri hụ ya n'ebe a, a choputa ihe mere ufodu ụmụafọ Igbo jiri kwenyesie ike na ndị Igbo si n'agburu ndị Juu.

Nnwale onwe 2

2. I chere na ihe ndị a niile a mụrụ n'ihe ọmụmụ a zuru iji si na ndị Igbo si n'agburu ndị Juu?

3.4 Nchikota

N'ihe omumụ a, a tūleela echiche dị iche iche n'ihe omumụ a banyere nghota ndi Nri na nke ndi Aguleri. I huru na akuko Eri bu ihe gbara otutu ghari ebe o si bia biri na Nri ma o bu n'Aguleri. I ga-echeta na oge a muru maka etu uwa siri malite n'echiche ndi Igbo, i huru na ufodu kwetara na o bu n'elu igwe ka Eri siri bia. N'ebe a, ma ndi Nri na ndi Aguleri kwetara na o bu n'agburu ndi Juu ka Eri si. Ha kwetakwara na o bibu n'ala Ijpt ebe o ruru Fero oru puru iche tupa o hapu ebe ahụ bia n'ala Igbo.

3.5 Nrutuaka/Ngumi

Nwaezeigwe, N. T. (2013:6). The Politics of Igbo Origin and Culture: The Igbo-Ukwu and Nri Factors Reconsidered. Di na <https://www.africaresource.com/rasta/sesostris-the-great-the-egyptian-hercules/the-politics-of-igbo-origin-and-culture-the-igbo-ukwu-and-nri-factors-reconsidered/>

Idigo, M.C.M (1955). *The History of Aguleri Yaba-Lagos*: Nicholas Printing and Publishing Co.

Boston, J.S. (1960:55). "Notes on Contact Between the Igala and the Ibo" Historical Society of Nigeria: *Journal of the Historical society of Nigeria*, vol.2, No.1, 1960, ihu. 52-58.

Onwuejeogwu, M.A. (1987). 'Trends in the History of the Development of the Igbo Civilization in the cultural Theatre of Igboland in Southern Nigerian Owere: Culture Division, Imo State Ministry of Information and Culture', ihu .2. *Ahiajoku Lecture: Evolutionary*

Ujumadu, V. (2014, August 10). Where did Igbo Originate from? *Vanguard Newspaper*, Onlineat: <https://www.vanguardngr.com/2014/08/igbo-originate/>

Alaezi, F. (1999). *Ibos: Hebrew Exiles*, Aba: Onzy Publications.

Basden, G. T. (1982). *Among the Ibos of Nigeria*. Lagos: University Publishing Co.

Afigbo, A. E. (1983). 'Traditions of Igbo Origins: A Comment', *History in Africa*, Vol.10. ihu. 1-11.

1.6 Ihe kwesiri ibu usa nkwale e mere

Usa nkwale nke mbu

Ihe m chere banyere ndoro ndoro ndi Nri na Aguleri gbasara ebe bu isi ala ndi Igbo bu na obodo abuo a na-achọ ibu ndi bu na mgbe a na-ekwu maka ala Igbo, ha buru okwu akpu n'onu. O bu ya mere ha abuo ji na-azo onye kacha buru okenye n'ala Igbo.

Usa nkwale nke abuo

Ee, ihe ndi e kwuputara gbasara myiri di n'etiti ndi Igbo na ndi Juu bu ihe atụ mmadu nwere ike ilekwasa anya kwuputa na ndi malitere na obodo ndi Juu. Asikeeli na obughị eziokwu, e nwere ike ikwuputa na onwelaari ka ndi Igbo na ndi Juu si nwee mmeko nke mere ha abuo ji na-ebi otu udi ndu.

YUNIT 4 ECHICHE NA-EKWU NA NDI IGBO SI N'ALA IJIPT

Ndina

- 4.1 Mkpqlite
- 4.2 Mbunuche
- 4.3 Ndina Kpom kwem
 - 4.3.1 Echiche na-ekwu na ndi Igbo si n'ala Ijipt
 - 4.3.2 Nnyocha atutu na-ekwu na ndi Igbo si na mba ofesi wee wuchie
- 4.4 Nchikota
- 4.5 Nrutuaka/Ngumi
- 4.6 Ihe kwesiri ibu usa nswale e mere

4.1 Mkpqlite

Na yunit a, i ga-eleba anya n'uma okwu nke abuo na-akowa na ndi Igbo si na mba ofesi. Ndi na-akwalite echiche a na-akowa na o bu n'ala Ijipt ka ndi Igbo si malite ndu ha ma sikwa ebe ahụ bịa n'ebe ha bi n'ala Igbo ta a. A tulesia echiche a na yunit a, a ga-eleba anya n'ihe ufodu ndi okammuta kwuru banyere uma okwu a na-ekwu na ndi Igbo si mba ofesi bia.

4.2 Mbunuche

Na njedebe ihe omumu a, i ga-enwe ike imata

- Echiche ufodu na-akowa na ndi Igbo si ala Ijipt
- Ihe mere ha ji nwee udi echiche a
- Echiche ndi oka mmuta ufodu na-ekwu na ndi Igbo si mba ofesi

4.3 Ndina kpom kwem

Ihe omumu a ga-elenye anya na mbunuche kpomkwem e ji were na-eme ihe omumu a.

4.3.1 Akụkọ na-ekwu na ndị Igbo si ala Ijpt

Ufọdu ndị nchọcha na ndị akụkọ ala kwenyere na ọ bụ n'ala Ijpt ka ndị Igbo siri malite ndụ ma sitekwa n'ebe ahụ zopu ije tutuu ha erute n'ebe ha bi ugbo a. Mana ebe nsogbu dị n'uma okwu a bụ na ndị kwenyere n'akụkọ a ejighi otu olu; ha na-arụ onwe ha ukà. Nke a mere ka o nyee nsogbu imatazi nke bu ezie. A ga-elebaa anya n'echiche ndị a n'otu n'otu iji mata nke bụ isi a hụrụ kwaba okpu n'ime ha.

M.D.W. Jeffreys, n'akụkọ ala ndị Igbo ọ dere, kowara na ndị Igbo bụ n'owuwa anyanwu Afrika (n'ala Ijpt) ka ndụ ndị Igbo malitere. Ihe mere o jiri kwuo nke a bụ na o lere anya n'etu e si kewaa ala Ijpt ụzọ abuo, ya bụ, ndị bi na mgbago na ndị bi na mgbada Ijpt; etu a ka ala Igbo siri di; ala Igbo nwere Owuwa Anyanwu na Odida Anyanwu n'ala Igbo. Ihe ozo Jeffreys gbadoro ukwu si na ndị Igbo si n'ala Ijpt malite ndụ bụ na o lere anya n'emume igbu ichi, nke a na-eme n'odida anyanwu ala Igbo ya na otutu ihe ndị Igbo na-eme n'ekpemekpe odinala. N'otu aka ahụ, Afigbo dere na otu onye oko akukọ ala, nke si ma birikwa n'Aruchukwu korọ na ọ chọputara ihe gosiri na omenala ndị Aruchukwu bụ n'ala Ijpt ka o malitere. Dị ka anyị rụtulara aka n'ihe omumu gara aga, aha nwoke a bụ E.K. Ijeomanta, onye kowara na ọ bụ na ndida ugwu Naij nke di n'ala Ijpt ka ndị Igbo malitere ndụ ha ma sikwa n'ebe ahụ zopu ije site n'uzo Sudan kwafeta n'ebe ha no ugbo a. Jeffreys akowaghị ihe mere ndị Igbo ji si n'ebe ha bibu puo.

E wepu obere ihe ndi oko akukọ ala ndi a gbadoro ukwu, ya bụ na ndi Igbo si ala Ijpt puta, e nweghi ihe okpu o bula ha ji akwado echiche ha. Nke a mere na echiche ha akwudochasighi ike; o bughị akukọ ala ndi Igbo ga-anabata di ka akukọ ala ha. Ihe ozo dikwa mkpa irutu aka n'ebe a bụ na mmadu abuo ndi a enweghi oge ha kwuputara ndi Igbo si hapu ala Ijpt bia n'ebe ha bi ugbo a ma o bu etu ha siri mee njem a.

N'aka nke ozo, onye ozo kwadoro echiche a bu odee akukọ ala, Amaury Talbot. O jiri akukọ ozo kwado nkowa ya. Talbot n'akwukwo ya o kporo *The Peoples of Southern Nigeria* dere na o bu n'afọ 1870 TK ka ndi Igbo siri n'Ijpt zopu ije. O kowara na ihe mere ndi Igbo jiri si n'ala Ijpt puo bu maka agha Nubia nke *Amenemhat* na mmeri ndi *Hisos* meriri ndi Ijpt n'agha. Di ka Talbot siri kowaa, o bu onodu agha a mere ufodu ndi Ijpt jiri si n'ala Ijpt gbapu oso ndu gbalata n'ala ndi Yoruba nke anyi ma ugbo a di ka Oyo nakwa n'ufodu ebe ndi Igbo bi ugbo a. Sabinus Iweadighi dekwara na onye ozo kwadoro echiche Talbot bu Niven, otu onye ofisa ndi nchinike; o dere na ndi Igbo si n'owuwa anyanwu Meka nakwa n'Ijpt.

Nnwale onwe 1

1. Chikota ihe i ghotara n'echiche a na-ekwu na ndi Igbo si n'ala Ijpt kwata n'ala Igbo.

4.3.2 Nnyocha atutu na-ekwu na ndi Igbo si na mba ofesi bia

Di ka otu n'ime atutu na-akowa ebe ndi Igbo siri bia, uma okwu a na-akwado na ndi Igbo si n'agburu ndi Juu bia. Uma okwu enwetala ezi nkwado ma n'aka ndi Igbo ma n'aka ndi na-abughi ndi Igbo, ndi na-atunyere ya mmegbu a na-emegbu ndi Igbo na ndoro ndoro ochichi Najirja. Aha ozọ e jiri mara atutu a, di ka Afigbo siri kowaa, bu atutu Uma okwu Nsina Owuwa Anyanwu. O bu ezie na otutu umu afo Igbo, ndi na-ako akuko ala, kwenyere n'akuko a; etu o sila di, ha kwesiri ibu uzọ nyochaa ya nke oma. Otutu n'ime ha jikwazi ihe e dere na Baibul na-akwado nkowa ha.

Nke a mere a ga-eji juo ma echiche a o malitere n'aka ndi Igbo? O bu oru aka ndi nchinike mere ka ufodu ndi Igbo, ndi guru akwukwo, nabata ya n'ike? Nke bu eziokwu bu na mgbe e lere anya n'etu echiche a, nke mechara buru atutu siri malite buru isi okwu a kpu n'onu, a choputara na o bu n'aka ndi ocha nakwa ndi nchinike ka o malitere. A ga-echeta na e kwuburu n'ihe omumu gara aga na onye Igbo mbu bu uzọ malite echiche a bu Olaudah Equiano. O bu echiche Equiano onye e rere n'ohu rega mba ofesi na senchuri iri na asato kwenyesiri ike na ya. Afigbo kowara na echiche uma nsina owuwa anyanwu a gbara mborogwu n'otutu obodo di n'etiti Sudan. Tupu senchuri iri na asato a gara aga, ndi Igbo na ndi Sudan azukolari ahia ihe di ka o peka mpe senchuri asaa ma o bu asato.

Izukorita ahia na-eme ka ndi na-azukorita ahia na-atukorita echiche; nke a na-emekwa ka nkwenye ndi ahia ndi a na-agbasa n'etiti onwe ha. Ya kpatara na uma a na-ekwu na ndi Igbo si n'agburu ndi Juu batara n'akuku ala Igbo ufodu site na ndi zuru ahia oge ahia. O nwere ike buru ebe ahia ka Equiano siri muta ufodu echiche a. Ihe mere Afigbo jiri nwee nkwenye di etu a bu na o kpeniri na o buru na o bu ezie na ndi Igbo si n'agburu ndi Juu, ufodu ndi okenye na-agughi akwukwo bi n'ala Igbo ga-amakwa ya bu akuko. O bu naani otu onye, E.K. Ijeomanta, bu onye kwugoro ihe di etu a; etu o sila di, nkowa ya rugara aka na ndi Igbo si n'ala Ijpt.

Ijeomanta kwukwara na o bu n'onu otu okenye, Okpani Okonkwo, onye bu warant chiif ka o nuru akuko a. O dikwa mkpa igbakwunye na mgbe e rere Olaudah Equiano n'ohu ma kporo ya laa mba ofesi, o di naani afo iri na abuo. Nke a putara na o di otutu ihe o na-amaghi oge ahia n'ihia na o

ka adi na nwata. Di ka otutu umu aka, o diiri ya mfe ikweta akuko o bula o nuru n'ajughi ajuju. Ya mere o ga-ekwe ghota na naani echiche o nwere banyere ndi Igbo oge o no na mba ofesi di ka ohu nakwa oge o nweere onwe ya, bu ihe ndi o nuru di ka nwata.

Ozo di ka ibe ya bu na Equiano n'onwe ya kwuru na tupu o dee akwukwo edendu ya bu *Interesting Narrative of the Life of Olaudah Equiano or Gustavus Vassa The African* nke o noro na ya kowaa na ndi Igbo si n'agburu ndi Juu, o guru akwukwo ndi a: *Commentary on Genesis* nke John Gill dere, ntughari akwukwo Hugo Grotius nke Okm. John Clarke tughari *Truth of the Christian Religion*, nakwa *The Scripture Chronology (1730)* nke Rev. Arthur Bedford dere. Ebe o bu na ndi a niile dere maka omenala ndi Nigro, o ga-adi mfe ighota na ihe Equiano gutara n'akwukwo ndi a bu nke o jiri tonyere ndi Igbo.

N'iga n'ihu, obibia ndi ocha n'ala Igbo nakwa mgbasa ekpemekpe ndi uka gbasara n'ala Igbo mere ka uma a gbasaa n'etiti ndi Igbo. Otutu ndi Igbo gutaziri maka ahuhu ndi Juu tara na Baibul nakwa etu ebo iri nke Izrel, nke mere ha jiri kwenye na otu agburu ndi a nwere ike buru na ha waghari gidere bata n'ala Igbo. Ihe ozo gbasara echiche n'ala Igbo, n'oge ochichi nchigbu ndi ocha, bu umà okwu Ham, nke ndi ocha kowaa na ndi Afrika (ndi isi ojii) siri n'agburu Ham puta.

Umà okwu Ham a na-akowa na ihe niile di mma n'Afrika si n'agburu Ham, ndi so n'agburu Kokosus bia. Umà okwu Ham a na-akowakwa na ndi Igbo si n'Owua anyanwu, ala Ijpt ma o bu Hibru. Ndi ocha choputara na ndi Afrika ka anọ n'isi, o bu ya mere ha ji kuziere ndi Igbo ozigbo, bu ndi o na-agu agu imata etu ha siri malite uma nsiripu a. Ka manyere ha ikweta na ndi Igbo bu ndi Juu e ji ka ohu n'ala Ijpt. Nke a mere ha ji si ebe ahụ kpafuo oge ndi Juu siri n'ala Ijpt puo.

Akuko nsiripu ndi Igbo ndi gbadoro ukwu n'umà okwu Ham aburula okwu a kpu n'onu otutu afo. O ka abukwa isi okwu kpu oku n'onu n'ububo ndi oko akuko ala. Di ka Afigbo siri kowaa, otutu nchocha e merela n'Afrika kamgbe 1950 iji kowaa akuko ala otutu obodo n'Afrika azoputala ndi Igbo n'aka umàokwu Ham.

A choputakwala na e wepu ihe ufodu kwara isi okwu a na ihe e dere na Baibul banyere ndi Hibru na omenala ha, nke ndi na-akwalite echiche a gbadoro ukwu na-akowa na ndi Igbo si n'agburu ndi Hiburu ma o bu n'Ijpt, e nweghi otutu ihe okpu ma o bu ihe igba ama ozo ndi a nwere iji kwado nkowa ha. O bu nke a mere na otutu ndi ma ihe ekwe na-aku n'akuko ala ejighi echiche a kporo ihe. Ajuju a na-aju bu, kedu ihe kpatara ndi a na-akwalite echiche a ji akwaite ya? O nwere uru ndi nchinike bu n'obi irite site n'ikwalite echiche a?

Afigbo kowara na site n'ikwado echiche a, e mere ka ndi Igbo huta onwe ha ka ndi no n'agburu ogo elu na ndi di mkpa, kariya ka ndi ocha na-achigbu ha siri huta ha; uche ha ime ka ndi Igbo huta onwe ha ka ndi na-abughi agburu nkiti di ka agburu ndi ozo n'Afrika. Mbunuche ndi nchinike ozo n'igbasa echiche a bu ka ndi Igbo kweta na ha nobu n'okpuru ochichi ndi Ijpt ma o bu nke ndi Juu. Site n'ikwenye na nke a, ha ga na-akuziri ya umu na umu umu ha. Ndi ocha mere ka ndi Igbo huta ohu ha bu n'okpuru ndi ocha di ka ihe na-abughi ihe ohuru kama o bu etu ndi nna nna ha (bu ndi Juu ma o bu n'Ijpt) siri bie ndu, nke mere na ha kwesiri ihuta ochichi ndi ocha di ha ka o bu mmenyere ka a na-emenyere ha. Ozo bu na echiche a nyeere ndi ocha aka ichigbu ndi Igbo, bu ndi hiaburu ha ahụ ichikwata. Atutu Ham a bu otu uzo ndi ocha jiri webata usoro ochichi nchigbu mkpuke, nke ndi Briten ga-esi noro be ha na-ekpebi ihe ga na-eme n'ala Igbo.

Kama ijikota ndi Igbo onu, uma okwu Ham na-ebute ogbata uhie na ndoro ndoro n'etiti obodo ufodu banyere ebe bu isi ala ndi Igbo. Nke a putara ihe n'akuko ndi Nri na Agulu. Nghotaghie a adighi mma maka na ndi Igbo kwesiri inwe otu olu ma jikota onwe ha onu maka agamniha ha. Nke a so n'ihe meziri o ji di ka ndi Igbo enweghi eze.

Nnwale onwe 2

2. Deputa ma kowaa n'okwu nke gi, mgbe echiche a na-ekwu na ndi Igbo si na mba ofesi bia malitere na ihe ndi di iche iche butere ya.
3. Kedu ndi kwalitegasiri echiche a.
4. Gini mere ha jiri mee nke a?

4.4 Nchikota

Ihe i muru na yunit a nwere ike buru ihe mere ufodu ji ekweta na o nwere ihe jikoro ndi Igbo na ndi Yoruba. Ozo, nkwenye ufodu na-akwado echiche a, di ka a muru na yunit a, abaghi uba ka ndi na-asi na o bu n'agburu ndi Juu ka ndi Igbo si. N'aka nke ozo, i hula site na nnyocha e mere n'ihe omumu a na echiche ahụ na-ekwu na ndi Igbo si na mba ofesi bia nwere ike ibu oru aka ndi nchinike; a hula ihe kpatara ha ji gbasawa echiche di etu a. O kwesiri ka nchocha ogbara ohuru banyere ndi Igbo nyochaa uma okwu a nke oma ma mata nke bu eziokwu ma si na ya tule eziokwu di n'akuko Baibul banyere ndi Juu na omenala ha.

4.5 Nruṭụaka/Ngumi

Afigbo, A. (1981). *Ropes of Sand: Studies in Igbo History and Culture*, Nsukka: University of Nigeria Press.

Afigbo, A. (1983). Traditions of Igbo Origin: A Comment. *History in Africa*, Vol. 10, ihu 1-11

Falola, T. (Ed.) (2005). *Igbo History and Society: The essays of Adiele Afigbo*, Trenton, NJ: Africa World Press, p. 8.

Iweadighi, S. (1997). 'Origin or Genealogy of the Igbo People of Nigeria', Austria: University of Viena.

Ebe nnweta: https://nairametrics.com/wp_content/.../05/Origin_of_the_Igbo_people_of_Nigeria.pdf

Jeffreys, M. D. W. (1946). 'Dual Organization in Africa', *African Studies*, Vol. 5, No. 2.

Jeffreys, M. D. W. (1951). 'The Winged Solar Disk', *Africa*, Vol. xxi, No. 2.

Okorie, I. (1983: 8-11). *The History of the Igbos and the Chronology of Events*, Enugu: Cecta, ihu 8-11., n'Iweadighi, S. (1997). *Origin or Genealogy of the Igbo People of Nigeria*, Austria: University of Viena.

Talbot, P. (1926). *The Peoples of Southern Nigeria*. Vol. 1. London: Oxford University Press

Ị chọọ ịmatakwu maka ụma okwu Ham ụ;

Sanders, E. R. (1969). The Hamitic Hypothesis; Its Origin and Function in Time Perspective 1. *Journal of African History*, x, 4, ihu 521-532.

4.6 Ihe kwesiri ibu usa nnwale e mere

Usa nnwale nke mbu

1. Na nchikota, a hutara m na ndi niile kwuru okwu ebe a na-arugara otu ihe aka n'agbanyeghi uzọ di iche iche ha si akọ akukọ akukọ gbasara okwu akpu n'onu. N'ebe a, ufodu ndi nchocha na ndi akukọ ala kwenyere na o bu n'ala Ijipt ka ndi Igbo siri malite ndu ma sitekwa n'ebe ahụ zopu ije tutuu ha erute n'ebe ha bi ugbo a. Mana ebe nsogbu di n'uma okwu a bu na ndi kwenyere n'akukọ a ejighi otu olu; ha na-arụ onwe ha ukà. Nke a mere ka o nyee nsogbu imatazi nke bu ezie.

Usa nnwale nke abuo

2. Mgbe echiche a na-ekwu na ndi Igbo si na mba ofesi bja malitere, e nwere ihe e bu n'obi nakwa ihe ndi di iche iche butere ya. Ee, e nwere ihe ndi nwere ike ikpata ya.
Na mbu, izukorita ahia na-eme ka ndi na-azukorita ahia na-atukorita echiche: site na nke a, nke a na-eme ka nkwenye ndi ahia ndi a na-agbasa n'etiti onwe ha. Ya kpatara na uma a na-ekwu na ndi Igbo si n'agburu ndi Juu batara n'akuku ala Igbo ufodu site na ndi zuru ahia oge ahụ. O nwere ike buru ebe ahụ ka Equiano siri muta ufodu echiche a.
Ozokwa bu obibia ndi ocha n'ala Igbo nakwa mgbasaa ekpemekpe ndi uka: obibia ha nke gbasara n'ala Igbo mere ka uma a gbasaa n'etiti ndi Igbo. Otutu ndi Igbo gutaziri maka ahuhu ndi Juu tara na Baibul nakwa etu ebo iri nke Izrel, nke mere ha jiri kwenye na otu agburu ndi a nwere ike buru na ha waghariidere bata n'ala Igbo. Ihe ozọ gbasara echiche n'ala Igbo, n'oge ochichi nchigbu ndi ocha, bu umà okwu Ham, nke ndi ocha kowaa na ndi Afrika (ndi isi ojii) siri n'agburu Ham puta. N'uche m, o bu ihe a ka m nwere ike ikwuputa n'echiche a na-ekwu na ndi Igbo si na mba ofesi bja nakwa ihe nwere ike ikpata ya.
2. Ndi kwalitegasiri echiche a bu Afigbo, Olaudah Equiano nakwa Ham
3. Ha mere nke a n'ihini ndoro ndoro di n'etiti obodo ufodu banyere ebe bu isi ala ndi Igbo, tumadi ka osi puta ihe n'akukọ ndi Nri na Agulu. Nghotaghie a adighi mma maka na ndi Igbo kwesiri inwe otu olu ma jikota onwe ha onu maka agamniha ha.

YUNIT 5 ỤMA OKWU NA-EKWU NA NDI IGBO SI NA STEETI DI NA NAIJIRIA NA ỤMA OKWU NA-EKWU NA O NWEghi EBE NDI IGBO SI BIA

Ndina

- 5.1 Mkpolite
- 5.2 Mbunuche
- 5.3 Ndina Kpom kwem
 - 5.3.1 Ụma okwu na-ekwu na ndi Igbo si na steeti ndi di n'ime Naijiria
 - 5.3.2 Akuko Eze Chima
 - 5.3.3 Echiche na-ekwu na ndi Igbo si Amaigbo
 - 5.3.4 Iji ihe okpu wee kwado nkowa ha
 - 5.3.5 Ụma okwu na-ekwu na o nweghi ebe ndi Igbo si bia
- 5.4 Nchikota
- 5.5 Nrutuaka/Ngumi
- 5.6 Ihe kwesiri ibu usa nnwale e mere

5.1 Mkpolite

Na yunit ndi gara aga, i muru ufodu echiche na-akwado ụma okwu na-ekwu na o bu na mba ofesi ka ndi Igbo si bia biri n'ala Igbo. Na yunit a, i ga-eleba anya n'uma okwu abuo ndi ozoo ndi na-akowakwa ebe ndi Igbo si. Otu n'ime ụma okwu a ga-eleba anya na yunit a na-akowa na ndi Igbo si n'ufodu steeti di na Naijiria bia. Ụma okwu nke abuo na-akowa na e nweghi ebe ndi Igbo si bia. Ka e lebaa anya n'uma okwu abuo ndi a iji matagasia mkpatara echiche ndi a.

3.2 Mbunuche

Na njedebe yunit a, i ga-enwe ike ghota:

- a. Ihe banyere ụma okwu na-ekwu na ndi Igbo si na steeti Naijiria ndi ozoo bia
- b. Ụma okwu na-ekwu na e nweghi ebe ndi Igbo si bia.
- c. Echiche na-akwado ụma okwu ndi a.
- d. Ndi na-akwado ha.
- e. Etu ụma okwu ndi a si nye aka n'ikowa ebe ndi Igbo si.

3.3 Ndina Kpọm kwem

3.1 Uma okwu na-ekwu na ndi Igbo si na steeti ndi di na Najirija

Ndi na-akwado uma okwu a kwenyere na o bughị na mbà ofesi ka ndi Igbo si bịa n'ebe ha bi ugbo a; ha na-arụ na o bu n'ufodu steeti di n'ime Najirija ka ndi Igbo malitere ndu ha, si ebe ahụ bịa n'ebe ha bi ugbo a. O bu ezie na o nweghi onye nwere ike ikwu deeti ndi Igbo mere njem, nke ha jiri si n'ala di iche iche na Najirija bịa biri n'ala Igbo mana a na-eche na o nwere ike ibu na senchuri iri na ato gara aga. Ihe mere e ji eche etu a bu na Robet Smith kowara na ndi niile a chupuru achupu oge ndi Yoruba na-eguzobe ala-eze ha di iche iche kwafere n'Etiti Odida Anyanwu Najirija; ndi Igbo kwafetara n'ala Igbo.

Njem ozọ ndi mmadu mere sitere na nchugbu sitere na nhiwe na mmepe ala-eze Bini. Oge ndi Bini na-ebu agha di iche iche ibawanye ala-eze hau, otutu mmadu gbara oso ndu si n'Etiti Odida Anyanwu Najirija gbadata ala Igbo. A na-akokwa na o bukwa na Bini ka ndi nna ochie ndi Onicha siri gba pu oso ka e merichara ha n'agha oge ha bi na Bini. Ha gafere Osimiri Naija ma wube Onicha. Oriji kowara na otutu ndi a gbata n'ala Igbo sokwa na ndi nufegara na Ngwa, Ikwere na Ijo.

Echiche a na-akowa na ndi Igbo si na mpaghara Enugwu ma o bukwanu Benue bata n'ebe ha bi ugbo a. Ufodu ndi na-akwado echiche a na-akowa na o bu n'aba osimiri Naija na Benue ka ndi Igbo si malite ndu ha. Di ka o di n'ufodu akuko odinala ndi Igbo, ndi nna Igbo ochie bu ichu nta ka ha jiri malite ndu ha. Ndi na-akwalite echiche a kwenyere na o bu n'ebe a osimiri Naija na nke Benue zukoro ka ndi Igbo mbu na-achu nta siri malite ndu ha ma sikwa n'ebe ahụ gbadata n'ebe ndida anyanwu Nsuka-Okigwe.

Ugbo a, ka e lebaa anya n'akuko a iji ghotu ihe di na ya. O burugodi na n'ezie na ndi nna ndi Igbo bu n'aba osimiri Naija na Benue ka ha siri malite ndu ha, ajuju e kwesiri iju n'ebe a bu, keduzi ebe ndi Igbo biri tupu ha agbasaa gaa ebe ndi ozọ. O buru na e lee anya n'ukpuru nto-ala eserese odidi ala Igbo, a ga-ahu na ebe mbu di larii toto ato mmadu biri n'ala Igbo bu na gburu gburu Nsuka-Okigwe na Oka-Olu. N'ebe a, Nsuka no n'odida anyanwu ebe Okigwe no n'etiti ala Igbo ma gbatiruo Arọ. Afigbo dere na naani ihe nwere ike igbanwo echiche a bu ma e nwee nchoputa ozọ na-agbagha nke a. Obodo ndi di na mpaghara ndi a, a kporo aha, okachasi Oka echefuchaala akuko banyere etu ha siri bịa biri n'ebe ha bi ugbo a. Ha enweghi usoro akuko nkomiriko di ka ndi Nri na Aguleri siri nwee. Nke a mere na otutu n'ime ndi obodo ndi bi na mpaghara Nsuka-Okigwe ma o bu Oka-Olu, okachasi ndi Oka, kwetara na ndi nna nna ha bu n'ala ka ha si pulite. Ufodu n'ime ha kwetara na ndi nna nna ha si n'elu daa

n'ebe ha nọ ugbo a, mana n'akukọ ala Igbo ndị ọzọ, ha nwechara akukọ banyere etu ha siri bịa biri n'ebe ha bi ta a.

Ihe ọzọ e nwere ike iji kwado na ndị bi na mpaghara Ọka-Ọlụ na Nsuka-Ọkigwe bụ ndị mbụ biri n'ala Igbo tupu ndị ọzọ abịa bụ maka etu ahịhia dị n'ala ha siri gbanwee. E lee anya, a hụ na ala ndị Ọka, iji maa atụ, adighizi ka ala Igbo ndị ọzọ nke putara na ala ha adighizi eme nri ka ala Igbo ndị ọzọ. Nke a nwere ike buru na ihe kpatara ya bụ na o teela e jiri kowaa ya ihe. Ala ha akpọla nku, okachasi na Nsuka, nke na ndị bizi n'okirikiri ebe ndị a ejighizi oru ugbo mere aka oru; otutu n'ime ha tughariziri buru ndi okà n'ikpu uzu, ikpu ite, izu ahia, dibia mgborogwu na mkpa akwukwo na ikwa nka di ka nkata, oche, akwa, dg.

Ihe ọzọ e nwere ike iji kwadoo na ndị Igbo bi n'ugwu ndida anyanwu ala Igbo bu uzọ biwe n'ala Igbo tupu ndi ọzọ abia binyere ha bu na ala ndi gbara obodo ndi a gburu gburu bu naani ala mmiri mmiri. Oge ahụ ndu malitere n'ala Igbo, mmadu enweghi ike ibi n'ebe ala di larii. O bu nke a mere ndi nna ochie obodo ndi a jiri gbagoo n'ugwu, ebe ala kporo akpo jee biri; nke a mere n'otutu afo tupu a muo Kraist.

N'otu aka ahụ, e nwekwara ike isi na ufodu ndi Igbo, n'oge ochie ahụ, so na-agbago n'ugwu ndida anyanwu ahụ, gara n'ufodu ebe ala kporo nku biri, ndi a gunyere Urata, Echie, Ikwere, Asa, na Ndoki. Obodo ndi a bu obodo ndi mebere odida anyanwu ala Igbo.

E leghi anya, ihe mere ndi Igbo mbu jiri si n'aba osimiri Naija na nke Benue kwalie bu ichu nta. Di ka e kwuburula, na mgbe ochie ahụ, o bu ichu nta ka ndi Igbo ji enye ezi na ulo ha nri. E nwere ike isi na ndi Igbo mbu egbuchaala ma o bu achumiela anu niile di n'okirikiri ha; nke a mere ha jiri gbadaba n'odida anyanwu Okigwe na Oka-Olu maka ichu nta. N'ebe a, ha turu anya ihu otutu anu ohia di iche iche maka na ala ndi foro bu apiti. Omenala ndi Nri kowara nke a.

E nwere otu nkomiriko ndi Nri na-agba ama na o bu na mpaghara Ndida odida anyanwu a (Oka-Olu ma o bu Nsuka-Okigwe) ka oru ugbo na nka ikpu uzu bu uzọ bido n'ala Igbo niile. E nwere ike iru uka na nka ikpo oru ugbo na nka ikpu uzu bu na Sudan ka o si bata na odida anyanwu Afrika. Naani okpu Platu puru ikwado ma o bu gbaghaa nke a.

Nkomiriko ndi Nri kwadoro na ndi Oka bu ndi mbu bu uzọ n'ala Igbo tupu ha abia. A ga-echeta akuko a koru na mbu banyere etu uwa siri malite n'echiche ndi Igbo. A bia n'akuko Eri, a ga-echeta na oge Chukwu nyere Eri mkpuru ka o koo, Eri gwara Chukwu na uwa niile bu so mmiri mmiri, nke mere Eri jiri kpota ndi okpu uzu si Oka, ndi biara misisia mmiri niile ahụ. Akuko a gosiri na ndi mmadu ebirila n'Oka tupu Chukwu ezidata Eri n'elu uwa. Ihe ọzọ akuko a gosiri bu na ndi Oka aburula ndi okà ikpu uzu

tupu mgbe ahụ. Ihe ọzọ akukọ a gosikwara bụ na ndị Ọka akoputawala ihe ubi ma ọ bụ mara ka e si arụ ọrụ ugbo bụ nke ha ji enyeju onwe ha afo tupu Eri agbadata n'elu uwa ma ọ bụkwanu tupu ala Igbo ọ bula amata ihe ekwe na-akụ.

Adjele Afigbo kowara na otutu ndi Igbo na-arugara obodo di ha nso na ndida anyanwu nakwa n'odida anyanwu Naijiria di ka ebe ha si malite ndu ma sikwa ebe ahụ bja n'ebe ha no ugbo a. Obodo ndi a bu Bini na Igala. Obodo ndi di n'odida anyanwu na-asị na ha si Igala ebe obodo ndi di n'owuwa anyanwu na-asị na ha si Bini bja. Ufodu ndi na-asị na ndi si Bini na Igala mejuputa ha. Ndi na-akwado echiche a kwetara na o buru na e lee anya n'ala Igbo ta a, na a ga-ahucha nrịba ama na-egosi na obodo Igbo ndi a sicha na Bini na Igala bja.

Afigbo gara n'ihu kowaa na agburu Umụ Eze Chima nke ihe mebere ya gunyere Onicha Ugbo, Onicha Olona, Onicha Ukwu, na Onicha Ibabo na-ekwu na o bu na Bini ka ha si bja biri n'ebe ha bi ta a. N'aka nke ọzọ, Nsuka na Eha Aluma na-arugara Igala aka di ka ebe ha si bja n'ebe ha bi ta a. Ozọ kwa, Agbo, Isele Ukwu, Obio, Igbozọ na Ezi si n'ala Igbo bja. Obodo ndi di na Ndida Odida Anyanwu nke ndi bjakoro mebe ya gunyere Ndoni, Utoku, Akraị na Asaba, nke di n'ebe ndida anyanwu. Afigbo kowakwara na ufodu ndi Enugwu-Ezike na-ekwu na ha si Bini bja, ebe ufodu n'ime ha na-ekwu na o bu Igala ka ha si. Obodo ndi mebere Arọ na-ekwu na ha si ebe di iche iche bjakoro onu buru ndi Arọ. Obodo ndi ahụ ha na-ekwu na ha si bja gunyere Igbo, Ibibio na Akpa. Ndi si Akpa kacha n'onu ogu maka na o bu ndi Akpa duuru ndi ozọ bja mebee obodo ahụ. Ufodu n'ime ha na-azu ahia ebe ufodu bu eze mmuo.

Nnwale onwe 1

1. N'ihe omumu a, njem ole ka a kporo aha ndi mmadu mere si n'otu ebe nuje n'ebe ozọ?
2. Kedu ihe i ga-eji kwadoo ma o bugbaghaa nkowa Afigbo kowara banyere ebe mbu ndi Igbo biri n'ala Igbo?
3. Deputa ebe Afigbo kwuru na ndi Igbo izizi ma kwadoo nkowa gi.

3.1.1 Akukọ Eze Chima

Otu n'ime akukọ mmalite nke kacha doo anya ma buru nke e ji akwado uma okwu na-ekwu na ndi Igbo si na steeti ndi ozọ di na Naijiria bja bu akukọ Eze Chima. Akukọ a na-ekwu na obodo nakwa agburu jiri akukọ a mere akukọ nsiri ha bu ndi huru Eze Chima di ka nna ha ochie. Chima a so n'otu nnukwu chiif e nwere na Bini na senchuri iri na isi. Afigbo kowara na Chima a na ndi be ya bi na Bini otutu afo rue mgbe okwu daputara n'etiti Chima na chiif ozọ (onye a kpoghi aha). Esemokwu a banyere olili otu chiif nwuru anwu na onye ga-eri ekpe chiif ahụ. Mgbe

Ọba na-achi Bini huru na esemokwu ahụ na-emebiri ya ihe, ọkachasi n'ochichi obodo, o tinyere onu n'idozi chiif Bini ahụ na Chima. N'ime nke a, Ọba Bini wetara akpati ozu abuo dọba n'ala. Chima na chiif Bini ahụ amaghi ihe di n'akpati ozu ahụ. Etu o sila di, ihe di n'ime otu akpati ahụ bu ozu chiif ahụ nwuru anwu ebe ukwu nku di n'akpati nke abuo. Ọba tiri iwu na onye n'ime ha butere akpati ozu chiif nwuru anwu, lie ya, ga-ewere ihe niile chiif ahụ lara mmuo nwere. Chima di ka onye okwu ya kacha ada uda n'ime ha abuo putara, ghorọ otu akpati; chiif nke ozo buru akpati nke ozo. Ka e mechara ka Chima choputara na akpati nke o ghorọ bu ukwu nku di na ya, o wutere ya nke ukwu.

N'ihu odida a Chima dara n'asom-mpi a, o (Chima) duru ndi niile na-eso ya (ma ezi na ulo ya) hapu Bini gbadata na mpaghara Naija. Ka Chima na ndi ya na-agbada na mpaghara Naija, ha kwusituru na Agbo nke a na-akpo Owuoru ma o bu Ani-Agidi mgbe ahụ. Ka ha ruru n'Agbo, asusu Igbo ha malitere suwa mere ka ha chefuwe asusu Edo ha mabu. O teghi aka, Chima malitekwaru njem ya ozo; ka ha na-aga, ufodu n'ime ndi niile so ya, ndi ike njem ahụ gwurula, malitere kwusiba n'obodo ndi ha na-agafesi n'uzo. Mana Chima kporo otutu so ya rute na mpaghara osimiri Naija ebe ha zutere ndi Igala nyeere ha aka site n'iji ugbọ ha bufee ha Osimiri Naija. Ka ha gafechara osimiri Naija, ha noduziri ebe ahụ guzobe obodo nke ha, nke a ma ta a di ka Onicha.

Afigbo kowara na ihe na-akwado akuko bu na ndi Onicha nwere eze di ka nke ndi Bini. Ozo, aha echichi eze Onicha na ndi Ichie di ka nke ndi Bini. Ozo di ka ibe ya bu na otutu ihe di n'obi Eze Onicha bu aha Bini ma o bu Ika Igbo, nke na-egosi uzo ndi Onicha siri mee njem ha jiri bia n'ebe ha bi ugbu a.

O bughikwa naani ndi Onicha na-ekwu na ha si Bini bia n'ebe ha bi ta a. Obodo di ka Ijo na Ichekiri na-ekwu na o bu na Bini ka ha bia ebe ha no ugbu a. Ihe mere nke a bu na n'oge ochie ahụ, ala-eze Bini so n'ala eze kachasi, nwee okwa ochichi toro ato ma na-agakwa n'ihu n'aku na uba. Otutu obodo di na Ndida Najiria na-akokwa na ha si Bini; ihe o gosiri bu na akuko ndi a nwere ike ibu akuko nkiti obodo ndi a ji na-akowa ebe ha si n'udi ga-eme ka a na-ahuta ha di ka oke obodo.

Ka o sila di, a tlee onu ugu ndi no na Ndida Najiria na senchuri iri na isii, bu oge akuko a koru na Chima na ndi be ya mere njem a, a ga-choputa na akuko eze Chima a riri mperi. Ihe a na-akowa ebe a bu na e lee anya n'onu ugu ndi Onicha na senchuri abuo na ato, mgbe Chima na ndi ya batachara n'Onicha, di ka akuko a si koo, ndi Onicha kwesiri ibu ibu kari ndi Edo. O buru na onu-ugu mmadu ndi si Edo puta buru nnukwu ibu, di ka akuko a siri kowaa, ka senchuri abuo ma o bu ato gasiri ha jiri biri n'Onicha, ebe niile gaara ejuputa na mmadu. Ihe nke a putara bu na ihe a koru na imerime mmadu si Edo nugaa Onicha abuchaghi

eziokwu. O nweghi ka onu-ogu mmadu ha etu ahụ ga-esi hapu Bini n'onu ukporo. A ga-echeta na di ka Basden siri gbaa ama n'akwukwo ya o biputara na 1921, otutu ebe n'Onicha bu mmiri mmiri. Anu ohia di iche iche juputara n'ala ahụ; nke a bu maka na ala ndi ahụ ka abụ oke ohia oge ahụ.

Ozo di ka ibe ya bu na e lee anya n'asusu, o nweghi ka ndi a muru n'Edo, na-asu Edo ga-esi nu asusu ohuru ozo chefu asusu epum ha di ka akuko a siri koo. Nke ozo bu na, onye o bula duru ndi a si n'Edo puta n'Onicha kwesiri ibu onye chiri echichi, gbaa mgborogwu na Bini ma burukwa onye a muru zuo na Bini. O nweghi ka aha nwoke di etu a ga-esi buru Chima nke bu aha Igbo. Afigbo kowara na Chima bu aha a na-aza n'Aro.

O bu nke a mere ufodu ndi Aro jiri kwuo na Chima bu otu onye na-aru oru n'ulo ikpe Oba Bini. N'ihu esemokwu daputara ebe ahụ, o hapuru Bini kporo ndi be ya gbadataba ebe Naija. Ndi Onicha, n'aka nke ozo, kporo ya Chime. Ka o sila di, e kwesiri ibu n'obi na akuko Umụ Chime bu otu n'ime otutu akuko na-ako etu ndi Igbo siri bia n'ebe ha bi ugbo a.

Nnwale onwe 2

4. Chikota ihe niile i ghotara banyere akuko eze Chima di ka o si metuta akuko na-ako na ndi Igbo si na Bini bia.
5. Olee etu i si kwetadebe na akuko a kowara etu obodo Igbo ndi ozo siri malite?

3.1.2 Akuko na-asị na ndi Igbo si Amaigbo gbasaa

Akuko a na-akowa na o bu n'Amaigbo Isuama ka ndi Igbo si malite ndu. Onye na-akwalite echiche a bu John Nwachinaemere Orji. Ihe mere Orji jiri kwenye na Amaigbo bu ebe ndi Igbo siri malite ndu ha bu na o dere na n'otutu ebe n'ala Igbo ta a, a na-ahuta omenala ndi Amaigbo na ya n'otu uzọ ma o bu uzọ ozo. A ga-echeta akuko a muburu banyere etu ndi Igbo siri malite ndu, bu nke a koru maka Amaigbo. O bu n'Amaigbo a, nke onye guzobere ya bu nwoke aha ya bu 'Igbo', ka Orji kowara na ufodu ndi Isuama na-ekwu na ha si puta. Orji dekwara na ufodu kwenyekwara na o bu n'Amaigbo Isuama ka ndi Igbo siri malite ndu ha tupu ha agbasaa n'ebe ndi ozo ha bi ta a. Mana ebe mmiri siri baa n'opi ugbuguru bu na echiche a Orji na-akwalite abughi nke e merela ezi nchocha na ya. O bughikwa akuko otutu ndi okammuta n'akuko ala Igbo maara maka ya.

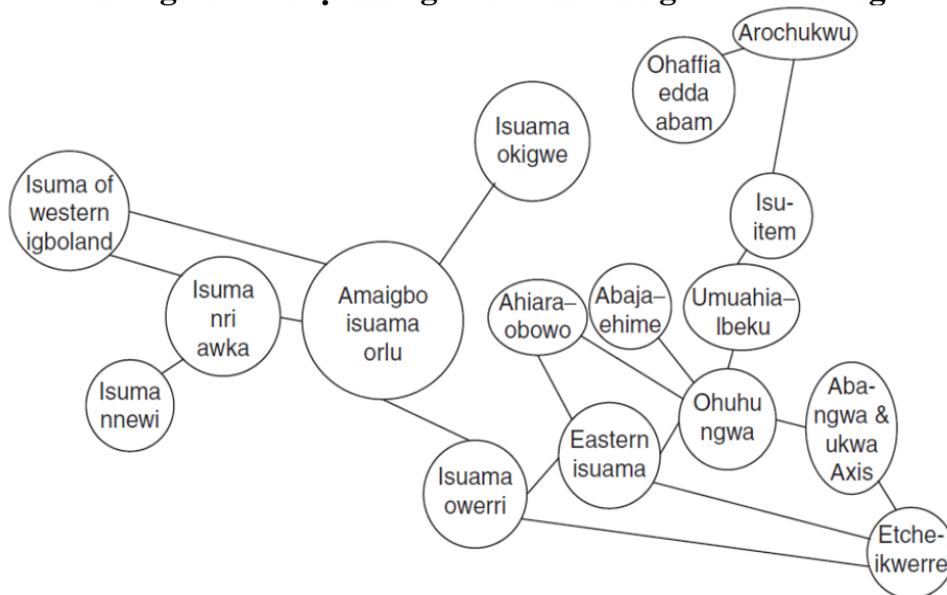
Obodo ndi omenala Amaigbo metutara nke ha gunyere Isuama Owere, otu obodo Isuama ndi di n'okirikiri owuwa anyanwu ala Igbo ndi gunyere Ahjara Obowo, Ohuhu Ngwa na Ikwere Echie. Orji kowakwara na ndi Umuahia Ibeku na mpaghara owuwa anyanwu Isuama na-asikwa na ha bu otu n'ime umu Igbo mutara, nke si n'okirikiri Olu guzobe obodo ha.

Ọ bụ na mgbago ugwu Ọhafia Arochukwu ka ụfọdụ ndị si n’owuwa anyanwu Isuama siri puo jee n’ebe ha bi mebe obodo ndi di n’odiada anyanwu ala Igbo ugbu a.

Iji kwado echiche ya, Orji lere anya n’akwukwo Talbot, Mulhall na G. I. Jones. Ọ gunyere Nri-Ọka di ka nnukwu akukọ Isuama-Ọlụ. Nke a putara na ndi nna Nri Ọka ochie si Amaigbo Isuama Ọlụ bja n’ebe ha bi ugbu a.

Orji kowara na a bja n’omenala ndi Nri, a na-ekwu na ndi agburu Agbaja (Ana-Edo) di n’okirikiri Nnewi so na ndi mebere Isu (Isuama). N’aka nke ozọ, Orji kowakwara na H. Henderson gosiri na Isuama nke mgbago ugwu Ọka Ọlụ na agburu ndi ozọ di ya gburu gburu bu uzọ biri n’Onicha na senchuri 1500-1600 tupu ndi ala-eze Bini abia binyere ha. Ọ buru na e lekwa otutu omenala ndi Ahaba, nke ndi CMS kpoghariri Asaba, na nke ndi Igbozọ, nke e dehiere ka Ibusa, a ga-achoputa na ndi nna ochie ha, ndi guzobere obodo ndi a, si mpaghara Isuama Nri Ọlụ. Orji gakwara n’ihu kowaa na ntulekorita omenala di iche iche n’ala Igbo gosiri na otutu n’ime omenala ndi a na nke ndi Isuama bu otu.

Eserese na-egosi etu ndi Amaigbo Isuama siri gbasaa n’ala Igbo

Eserese a di n’elu sitere n’akwukwo Orji (2011:6)

Ọ buru na e lee anya n’eserese a, a ga-achoputa na o gosighi na obodo niile di n’ala Igbo si n’ala Amaigbo-Isuama malite. O gosighikwa otutu obodo ndi e nwere n’ala Igbo. Ọ bụ nke a mere Orji jiri kwuo hoo haa na akuko banyere etu omenala Isuama siri gbasaa n’ala Igbo egosighi etu otutu obodo ndi Igbo ndi ozọ siri bja biri n’ebe ha bi ugbu a. Ebe ndi Igbo bi ugbu a gosiri obosara ala, nke otutu mmadu si ebe di iche iche bira biri ma mbata ndi a na-akpo ndi Igbo ta a. Ihe ozọ di mkpa irutu aka Orji kowara n’akwukwo ya bu na di ka o siri di n’akuko odinala Igbo ufodu, a choputara na ndi Igbo a ma ta a bu ufodu gbatara oso agha n’ala Igbo oge

ala-eze ndi Bini, Yoruba na Igala na-ebu agha iji mee ka obodo ha bukwuo ibu kariya ka o di na senchuri 1300 na 1800 gara aga. O bukwua otu oge ahụ ka ndi Fulani na-ebu agha Jihad n'odida anyanwu Najirija (1804-1842). Ehert dere maka akuko ala ndi Bantu na etu ha siri gbasaa; o kowara na ihe omumu okpu na amumamu asusu egosila na ndi mmadu ebiwela n'ala Igbo tupu ndi Bantu ebido njem ha, nke ha jiri si ebe ahụ na ebe ndi ozo n'owuwa anyanwu Najirija gaa biri n'otutu obodo di n'okpuru Sahara Afrika n'agbata 500 TK ruo 200 OK. Nke a bu ihe igba ama na ndi Igbo eteela ha jiri biwe n'ala ha bi ugbo a.

Nnwale onwe 3

6. Kedu ihe i chere banyere echiche Orji?
7. I kwenyere na echiche Orji bu ihe a ga-elebara anya iji kowakwuo nsiripu ndi Igbo?

.2 Iji ihe okpu kwado echiche a

E nwere ihe okpu di iche iche e gwutere n'ebe di iche iche n'ala Igbo bu nke ndi na-akwado echiche a jiri kweta na o bu n'ebe osimiri Naija na nke Benue zukoro ka ndi Igbo malitere ndu ha. Obodo ndi a e gwutere ihe okpu ndi a bu Ehubo, Ugwuele, Nsukka, na Igbo-Ukwu. Ihe okpu ndi a e gwuputara n'obodo ndi a di ezigbo mkpa, maka iji kowaa na ndi Igbo anoola ebe ha bi ugbo a ihe di ka 100,000 tupu BC nakwa 5000 BC. Ihe okpu ndi a e nwetara n'obodo ndi a gosiri na ndi Igbo a na-ahu taa agbanweela site n'etu ha dibu wee rue na udi ndi a ma taa di ka ndi Igbo. Ufodu ihe okpu ndi a gosiri oge ndi Igbo ka na-eji okwute/mkpume awa nku ma na-emekwa ihe ndi ozo tupu ha ruo oge ha malitere ikpu uzu di ka ndi Oka na-eme wee rue ugbo a.

Anozie kowara na ihe okpu mkpume ndi e nwetara n'Ugwuele gosiri na ndi mebere ya bu ndi Igbo, ndi biri n'ebe ahụ n'oge ahụ. Ndi ahụ bibu ebe ahụ n'oge ahụ churu nta, koo ugbo ma ru kwa oru ndi ozo. N'igbado ukwu n'udi ihe okpu a huru n'Ugwuele, ha gunyere mkpume a nuchara anucha e ji awa nku, ako ugbo, na ime ndi ozo. Ihe di mkpa irutu aka ebe a bu deeti e dere n'elu ngwa okpu ndi a di n'Ugwuele, ndi di n'agbata 2935 TK na 15 OK. N'omi olulu sait di n'Ugwuele, a huru omenala mkpume abuo putara ihè na Nsuka na Ehubo. Onwuejiogwu kowara na deeti nke mbu na nke na-esote ya n'ihe okpu a huru na Nsuka na Ehubo dabara nke oma iji gosi na e nwere eziokwu di na ya. Ozo bu na umu urughuru mpekere ngwa okpu e nwetagasiri ka Onwuejiogwu kowakwara na o yitere ngwa okpu ogbara ohuru di n'Ehubo na Nsuka; ha gosiri na ndu na omenala ndi gboo biri ebe ahụ bu nke ndi Igbo.

.3 Ụma okwu na-ekwu na ebe ndi Igbo bi ugbu a bu ebe Chukwu kere ha

Ndi na-akwado ụma okwu a na-akowa na o nweghi ebe ndi Igbo si bia biri n'ebe ha no ugbu a. Ha na-arụ ụka na ebe ndi Igbo bi ugbu a bu ebe Chukwu dobere ha oge o kechara ha. Ufodu n'ime ha na-ekwu na o bu otu ebe n'ala Igbo ka Chukwu dobere ndi Igbo mbu (Eri na nwunye ya). Ka ha na-amutazi umu, ha gbasara wee guzobe ala Igbo ndi ozo. Afigbo kowara na ndi na-akwado ụma okwu a na-ekwu na o bu na mpaghara Oka-Olu-Okigwe bu ebe ndi Igbo mbu biri.

Echiche a kwadoro nkowa Hartle (1967). Hartle na-akowa na ihe omumu okpu gosiri na ndi Igbo aruwala oru n'ebe ha bi ugbu a n'owuwa anyanwu Najirja ihe di ka 2000-3000 TK. Omenala ndi obodo di ka Ngwa, Oghu na Mbaise, bu ndi na-ekwu na ha si na mpaghara Amaigbo-Umunneoha wee bia ebe ha no ta a kwadoro echiche a. N'ikwado echiche a, Isichie dere na otu okenye nwoke o gbara ajuju onu kwenyesiri ike na o nweghi ebe ndi Igbo si bia ebe ha no ugbu a. Nwoke ahụ kwuru, di ka o di n'akwukwo Isichie, si na o nweghi ebe ndi Igbo si bia. O gara n'ihu kwuo na onye o bua kwuru na o nwere ebe ndi Igbo si bia ebe ha bi ugbu a bu onye okwu asi.

E wepu akuko ndi Nri na-ako na ndi Igbo si n'agburu ndi Juu bia, e nwekwaziri usoro akuko ozo obodo ndi mebere umu Nri na-akowakwazi na o nweghi ebe ndi Igbo si bia ebe ha no ugbu a. A ga-echeta akuko a kuziri na mmalite ihe omumu a banyere etu uwa siri malite n'echiche ndi Igbo. O bu akuko Eri di ebe ahụ ka ufodu ndi Nri na obodo umu Nri ji akwado echiche a na-ekwusi ike na ebe ndi Igbo no ugbu a bu ebe Chukwu dobere Eri na nwunye ya Nnamaku oge o si n'elu igwe zidata ha n'elu uwa. A ga-echeta na di ka akuko a siri kowaa, oge Chukwu zidatara Eri na nwunye ya, o dobere ha n'elu mkpu maka na ebe niile juputara na mmiri. Akuko a koru na o bu ebe ahụ ka Eri noro riu Chukwu enyemaka; o zitere ha ndi okpu uzu si Oka, ndi biara misisia mmiri ahụ. E nwetara ebe ala koru nkụ di, bu ebe Eri na nwunye ya bi wee muo umu. Afigbo dere na akuko a koru na ka ndi Oka misisiri mmiri ahụ ahụ, Eri nyere ndi Oka ofo ndi Igbo ma tube ha ugo n'ikpu uzu.

Ihe akuko a putara bu na e nweghi ebe ndi Oka siri bia; nke a na-akwado echiche ndi na-akwado ụma okwu a. Ozo bu na ndi Oka anodula n'awa tupu Eri abia. Mana akuko banyere etu ndi Igbo siri gbasaa bu n'aka Eri ka o si. Akuko a kowara na Eri nwere ndi inyom abuo. Nwunye ya nke mbu muru umu ano ndi gunyere Nri (onye guzobere Agukwu Nri), Agulu (onye guzobere Aguleri), Onogu (onye guzobere Igboariam), na Ogbuodudu (onye guzobere Amanuke). Nwunye Eri nke abuo mutara naani otu nwa nwoke bu onye mechara guzobe obodo Ida. Afigbo kowara

na ebe Eri bi mụta ụmụ ya niile bụ n'ebe Aguleri dị ugbo a. O kowakwara na o bụ Nri kwesiri ino ebe ahụ; mana n'akuko a, e kwughi ihe mere Nri jiri si n'orubere ya na obi nna ya puo, jee biri n'ebe ha bi ugbo a bu Agukwu.

Nnwale onwe 4

8. Olee ka ngwa okpu e nwetara n'ebe di iche iche n'ala Igbo si zuo ikwado na o bughị na mba ofesi ka ndi Igbo si bia?
9. Kedu ihe mere ufodu ndi jiri kweta na o nweghi ebe ndi Igbo si bia?

3.4 Nchikota

Ihe echiche a tulere n'ihe omumu a gosiri bu na ndi Igbo esighi n'otu nnukwu nna ma o bu n'otu ebe bia. Ndi nnukwu nna ochie ndi a guzobere obodo ndi a si n'ebe di iche iche bia. I hukwala ihe mere Afigbo jiri kwuo na ndi Igbo bi na mpaghara Nsuka-Okigwe na Oka-Olu bu ndi mbu biri n'ala Igbo. Ihe omumu a mere ka i mara na e nwere ufodu kwetara na o bu na Bini ka ndi Igbo siri malite ndu ha. I huru akuko odinala e ji akwado uma okwu a. Ihe ozoo a kuziri bu nkowa Orji nke na-egosi na o bu n'Amaigbo di na steeti Imo ka ndi Igbo si malite ndu ha. N'iga n'ihu, i hukwara na ufodu ndi na-akwado uma okwu a na-ekwu na ndi Igbo si na steeti ndi ozoo bia, tinyere ndi kwetara na o nweghi ebe ndi Igbo si bia. Ha na-aruga aka n'ihe okpu di iche iche ndi e gwuputara n'ala Igbo na-akwado nkowa ha.

5.5 Nrutuaka/Ngumi

Hartle, D. D. (1967). 'Archeology in Eastern Nigeria' in *Nigeria Magazine*, June 1967; No. 93, n'ime Iweadighi, S. (1997). *Origin or Genealogy of the Igbo people of Nigeria*.

Isichei, E. (1976). *A History of the Igbo People*. London: Macmillian
 Afigbo, A. (1983). Traditions of Igbo Origins: A Comment. *History in Africa*, Vol. 10, Pp.

Anozie, F. N. (1979). 'Early Iron Technology in Igboland Llejja and Umundu', in Special Book Issue of *West African Journal of Archeology*, Vol. 9., ihu 109-24.

Afigbo, A. (1981). *Ropes of Sand: Studies in Igbo History and Culture*. Ibadan: University Press Limited.

- Okonkwo, J. I. (1996:84) Nri Myth of Origin: an Aro Problem Review, In *AAP*, Iss. 48 ihu 81 90
- Iweadighi, S. (1997). 'Origin or Genealogy of the Igbo People of Nigeria', Austria: University of Viena. Ebe
 nnweta:https://nairametrics.com/wp-content/.../05/Origin_of_the_Igbo_people_of_Nigeria.pdf
- Jones, G. I. (1964). *The Trading States of the Oil Rivers: A Study of Political Developments in Eastern Nigeria*, London: Oxford University Press, ihu 30.
- Ehert, C. (2001). "Bantu Expansions: Re-envisioning a Central Problem of Early African History," *The International Journal of African Historical Studies*, 34.1. ihu 5-40.
- Pleass, C. J. (N.d). Intelligence Report on Ibeku Clan, Nigerian National Archives, Enugu., c.f. Orji (2011).
- Orji, J. N. (2011). *Political Organization in Nigeria Since the Late Stone Age: A History of the Igbo People*, New York: Palgrave Macmillan
- Smith, R. (1969). *Kingdoms of the Yoruba*, London: Methuen, p.17.
- Henderson, R. (1972) *The King in Every Man: Evolutionary Trends in Onitsha Ibo Society and Culture*, New Haven: Yale University Press, ihu. 44-45.
- Oriji, J. N. (1981). The Ngwa-Igbo Clan of Southeastern Nigeria: An Oral History Overview, *The Oral History Review*, Vol. 9, ihu 82.
- Afigbo, A. (1983). Traditions of Igbo Origins: A Comment, *History in Africa*, Vol. 10.
- Okeke, E., Ene-Obong, H., Uzuegbunam, A., Ozioko, A., Umeh, S., Chukwuone, N (2006). *The Igbo Traditional Food System in Southern Nigeria*.
- Nwaozuzu, G. I. (2008). *Dialects of Igbo Language*, Nsukka: University of Nigeria Press.
- Onunwa, U. R. (2005). *Studies in Igbo Traditional Religion*, (Revised Edition) Obosi: Pacific Publishers.
- Agugu, M. O. (2006). *Ndi Igbo na Akuko ala ha*, Nsukka: Eva-Unique Printing and Publishing Enterprises.

Afigbo, A. (1981). *Ropes of Sand: Studies in Igbo History and Culture*, Nsukka: University of Nigeria Press.

Ogbalu, F. C. (1981). *Ndu ndi Igbo*, Onitsha: University Publishing Co.

Jeffreys, D. W. (1946). Dual Organisation in Africa. *African Studies*, Vol. 5, No. 2.

Talbot, P. (1926). *The Peoples of Southern Nigeria*. Vol. 1, London

Okorie, I. (1983). *The History of the Igbos and the Chronology of Events*. Enugu: Cepta Pub

3.6 The kwesiri ibu usa nswale e mere

Usa nswale nke mbu

1. Njem ole a kporo aha ndi mmadu mere si n'otu ebe nwe n'ebe ozodo di ato.
2. a agam agbagha echiche Afigbo gbasara ebe mbu ndi Igbo biri. o nweghi ezi ndeputa doro anya nke bu na ekwuputa, a si na o bu ezie4 e. ima atu, e lebaa anya n'akuko a iji ghota ihe di na ya. O burugodi na n'ezie na ndi nna nna ndi Igbo bu n'aba osimiri Naija na Benue ka ha siri malite ndu ha, ajuju e kwesiri iju n'ebe a bu, keduzi ebe ndi Igbo biri tupu ha agbasaa gaa ebe ndi ozodo. O buru na e lee anya n'ukpuru nto-ala eserese odidi ala Igbo, a ga-ahu na ebe mbu di larii bu mmadu biri n'ala Igbo nke bu na gburu gburu Nsuka-Okigwe na Oka-Olu. N'ebe a, Nsuka no n'odida anyanwu ebe Okigwe no n'etiti ala Igbo ma gbatiruo Arọ. Maka na nghota edochaghi anya maka nsipuru ndi Igbo, Afigbo abia dee na naani ihe nwere ike igbanwo echiche a bu ma e nwee nchoputa ozodo na-agbagha nke a. O buru n'ezie na o bu etu a ka o si di, Afigbo akaghi ideputa ihe di etu.
3. Afigbo kwuru na ndi Igbo izizi biri na n'aba osimiri Naija na Benue na o buru na a bia n'ukpuru nto-ala eserese odidi ala Igbo, a ga-ahu na ebe mbu di larii todo ato bia buru mmadu biri n'ala Igbo na gburu gburu Nsuka-Okigwe na Oka-Olu. N'ebe a, Nsuka no n'odida anyanwu ebe Okigwe no n'etiti ala Igbo ma gbatiruo Arọ.

Usa nswale nke abuo

4. N'ezie, Chima a so n'otu nnukwu chiif e nwere na Bini na senchuri iri na isi. Afigbo kowara na Chima a na ndi be ya bi na Bini otutu afọ rue mgbe okwu daputara n'etiti Chima na chiif ozodo (onye a kpoghi aha). Esemokwu a banyere olili otu chiif nwuru anwu na

onye ga-eri ekpe chiif ahụ. Mgbe Oba na-achị Bini hụrụ na esemokwu ahụ na-emebiri ya ihe, okachasị n'ochichi obodo, o tinyere onụ n'idozi chiif Bini ahụ na Chima. N'ime nke a, Oba Bini wetara akpatị ozu abụọ dọba n'ala. Chima na chiif Bini ahụ amaghị ihe dị n'akpatị ozu ahụ. Etu o sila dị, ihe dị n'ime otu akpatị ahụ bụ ozu chiif ahụ nwurụ anwụ ebe ukwu nkụ dị n'akpatị nke abụọ. Oba tiri iwu na onye n'ime ha butere akpatị ozu chiif nwurụ anwụ, lie ya, ga-ewere ihe niile chiif ahụ lara mmụọ nwere. Chima dị ka onye okwu ya kacha ada ụda n'ime ha abụọ putara, ghorọ otu akpatị; chiif nke ọzọ buru akpatị nke ọzọ. Ka e mechara ka Chima chọputara na akpatị nke ọ ghorọ bụ ukwu nkụ dị na ya, o wutere ya nke ukwu.

N'ihị ọdịda a Chima dara n'asom-mpi a, o (Chima) duru ndi niile na-eso ya (ma ezi na ụlọ ya) hapu Bini gbadata na mpaghara Naija. Ka Chima na ndi ya na-agbada na mpaghara Naija, ha kwusituru na Agbọ nke a na-akpo Owuoru ma ọ bụ Ani-Agidi mgbe ahụ. Ka ha ruru n'Agbọ, asusu Igbo ha malitere suwa mere ka ha chefuwe asusu Edo ha mabu. O teghi aka, Chima malitekwaru njem ya ọzọ; ka ha na-aga, ufodu n'ime ndi niile so ya, ndi ike njem ahụ gwurula, malitere kwusiba n'obodo ndi ha na-agafesi n'uzo. Ha megidere nje m a ganye na ha erute ebe ha hutara onwe ha taa dika ala Igbo.

Ma n'ezie, ọ bughikwa naani ndi Onicha na-ekwu na ha si Bini bia n'ebe ha bi ta a. Obodo di ka Ijo na Ichekiri na-ekwu na ọ bụ na Bini ka ha bia ebe ha no ugbu a.

4. N'uche m, nkwenye m esighi ike ma oli n'ihị na oobodo obula n'akọ ka o si di ha mma. Ndi mmaodu n'ede ihe ha chere na ọ bụ ya mere ma ọ bụ ihe nke a kororo ha. Ihe ndi a niile bu ndoro ndoro obodo bu isi n'ala Igbo. Na chikota, nkwenye m esighi ikie.
- 5.

Usa nnwale nke atọ

6. Ọ bụrụ na a bia n'ecghiche John Nwachinaemere Orji., echeghi m na ọ bụ ezie na ọ bụ obodo ọ kororo aha ka ala Igbo si malite. Ajuju bu, onye bu onye muru nwoke o kwuputara na aha ya bu Igbo. Ọ bụrụ na e lee anya nke omọ, ọ bụ onye ahụ muputara onye aha ya bu Igbo bu ya bu onye akuko a kaara ikwuputa na ọ bụ ya bu onye wubere Igbo, ma akuko a kwuputaghị maka aya. N'ihị nke a, o nwere ebe nwoke ọ si puta. N'uche m, ihe m chere banyere y bu na akuko adabaghị adaba n'anya m.
7. N'uche m, echiche John Nwachinaemere Orji abughị ihe m hutara a ga-elenye anya n'ihị na a hutara m ya ka akuko ọ kororo iji were soro na ndi kwuputara maka ebe ndi Igbo si puru. N'aka nke ọzọ, e nwere ike ilenye anya maka nchocha n'odinihu.

MODUL 4 ETU UFODU OBODO N'ALA IGBO SI MALITE

- Yunit 1 Akuko ala Onicha na Nri
 Yunit 2 Akuko ala ndi Ehubo, Oka na Ohafia
 Yunit 3 Akuko ala ndi Owere na Ngwa

YUNIT 1 AKUKO ALA ONICHA NA NRI

Ndina

- 1.1 Mkpelite
- 1.2 Mbunuche
- 1.3 Ndina Kpom kwem
 - 1.3.2 Etu Onicha si malite
 - 1.3.3 Etu Nri si malite
- 1.4 Nchikota
- 1.5 Nrutuaka/Ngumi
- 1.6 Ihe kwesiri ibu usa nnwale e mere

1.1 Mkpelite

N'ihe omumu a, i ga-elebanye anya n'etu obodo ufodu di iche iche a ma ama n'ala Igbo siri malite. Ihe ndi i ga-elebanye anya ga-agbado ukwu n'ebe ndi guzobere obodo ndi a malitere ndu na etu ha siri bia biri n'ebe ha bi ugbu a. Ihe mere e ji horo obodo ndi a, n'ihe omumu a, bu onodu obodo ndi a n'akuko ala Igbo. Ufodu obodo ndi a ga-elebanye anya na yunit a bu Onicha na Nri.

1.2 Mbunuche

Na njedebe ihe omumu a, i ga-enwe ike mata:

- Akuko odinala di iche iche na-akowa etu obodo ndi a siri malite.
- Obodo di iche iche si n'obodo ndi a puta.
- Ihe ndi nchocha kwuru banyere obodo ndi a.

1.3 Ndina Kpom kwem

Ihe omumu a ga-elenye anya na mbunuche kpomkwem e ji were na-eme ihe omumu a.

1.3.1 Akụkọ banyere etu Ọnịcha siri malite

Dị ka ọtụtụ obodo ndị ọzọ a ma ama n'ala Igbo ta a, akụkọ banyere Ọnịcha gosiri na ndị nna anyị ochie si n'ebe ndịdịa anyanwụ Naijiria bịa n'ebe ha nọ ugbo a. E nwere akụkọ dị iche iche na-akọwa mgbe na etu ndị Ọnịcha siri malite ndụ ha, na ka ha si bịa n'ebe ha bi ta a n'ofe osimiri Naija. Ụfọdụ n'ime akụkọ ndị a gbadoro ụkwụ n'akụkọ ọdinala ebe ụfọdụ bu ndị e mere nchọcha na ya iji mata nke bụ eziokwu. N'ihe ọmụmụ gara aga, a muọla akụkọ Eze Chima dị ka otu n'ime akụkọ na-akọwa ka ndị Ọnịcha siri malite ndụ ha nakwa ka ha si bịa biri n'ebe ha bi ugbo a dị ka ọ dị n'akwụkwọ Afigbo. A ga-elebakwa anya n'usoro echiche ndị ọzọ na-akọwakwa etu ndị Ọnịcha siri malite ndụ.

Dị ka ụfọdụ akụkọ a siri dị, ụfọdụ kwenyere na ndị Ọnịcha si n'ala-eze Bini (nke a na-akpọ Ado n'Iduu) bụ ebe ha nọ malite ndụ ha. Ọ bụ n'ebe ahụ ka ha siri gbapụ ọsọ ndụ na ngwucha senchuri 1600 mgbe ndị Alakuba si n'ọdịda anyanwụ Afrika lụsoro ha agha n'ebe ahụ. N'agha ahụ ndị Alakuba lụsoro ndị Ọnịcha na Bini, e meriri ndị Ọnịcha n'uzọ dị ukwuu; nke a mere ka ndị Ọnịcha fọrọ n'ala Bini gbapụ ọsọ ndụ gbadatazie n'ebe osimiri Naija dị. Ụfọdụ ndị ọkammụta kwetara na ọ bụ ka ndị Ọnịcha ndị a fọrọ na-agba ọsọ ndụ, na-agafe n'akụkọ Ile-Ife ka ha zawaziri Ọnịcha nke bụ mkpọjọ Orisha na Udo; Orisha na Udo bụ bụ arụsị a ma ama ndị Ọnịcha na-efe n'oge ahụ. Ka ụbọchị na-aga n'ihu, ha hapuziri ịza 'Orisha' zawazie 'Ọnịcha' ma hapukwazie 'Udo' zawazie 'Ado', nke pụtaziri 'Ọnịcha Ado' bụ aha ndị Ọnịcha na-aza rue taa.

Akụkọ ọzọ kọwara na mbụ, ndị Ọnịcha bụ ndị ọbịa n'ala-eze Bini. Na Bini, ndị Ọnịcha gbara nnukwu mbọ ma gbakwaa mgborogwu na Bini; nke a mere ha ji nwee mpaghara nke ha. Mana n'ihi ọtụtụ esemokwu ha na eze Bini na-enwekebe, nke mechaziri bute agha dị egwu, ha pụrụ na Bini. Ihe butere esemokwu a bụ nke ọtụtụ ndị ọkọ akụkọ ala na-agbagha. Ụfọdụ ndị kwetara na ọ bụ ndorọ ndorọ maka onye ga-achi ala-eze Bini butere esemokwu a, ebe ụfọdụ kwetara na ihe butere esemokwu a bụ maka nghotaghie daputara n'ebe ndị Ọnịcha na-akọ ugbo. C.K. Meek, ọka mmụta na nnwogha mmadụ na onye isi ọchịchị ndị nchịnike kọwara na ihe kpalitere esemokwu n'etiti ndị Ọnịcha na Bini bụ nsogbu daputara n'etiti agburu ndị Ọnịcha na Ọba Esigie (1404-1550 OK). Dị ka ndị a siri kọwaa, Ọba Esigie, bụ eze na-achi Bini n'oge ahụ, kpariri arụsị Udo ndị Ọnịcha. Akụkọ a kọwara na omenala a na-eme na Bini n'oge ahụ bụ na onye ọ bụla e chiri Ọba na Bini ga-aga hucha arụsị niile dị mkpa n'ala ahụ ma kwanyere ha ụgwù ruuru ha site n'igburu nke ọ bụla ehi n'òkwù ya.

Mana oge Ọba Esigie rigorochara dị ka eze ndị Bini, ọ juru ije hụ Udo bụ arụsị ndị Ọnịcha. Nke a buteziri nsogbu n'etiti ndị Bini na Ọnịcha. Nsogbu a butekwara ọtụtụ agha n'etiti ha, nke mere ndị Ọnịcha ji sizie na Bini puo gawazie n'ebe ọwụwa anyanwụ.

N'aka nke ozo, ufodu ndi ekwetaghi na o bu ndoro ndoro di etu a mere ndi Onicha ji si na Bini puo; kama, ha kwetara na o bu nghotahie daputara n'ubi ndi Onicha. Na nkowa ndi na-akwado echiche a, otu ubochi, nne Oba Bini, nke aha ya bu Esigie, bara n'ubi ndi Onicha ikpa nku. Mgbe ndi Onicha nwe ubi ahụ huru nke a, ha huru agwa ahụ nwaanyi ahụ kpara ka ekele gafere nku aka; ha tiri nwaanyi ahụ (Esigie) ihe. Oge nwaanyi ahụ laruru ulo, o kororo nwa ya nwoke bu Oba Esigie ka ya na ije siri gaa. Ihe a were Oba Esigie iwe; o ziri ochi agha ya bu Aguala ma o bu Gbunwala ka ha jee taa ndi Onicha ahuhu ma chupukwa ha na Bini. Nke a so n'ihe butere agha, nke e mechara merie ndi Onicha ma chupukwa ha na Bini. Ha si ebe ahụ gbadata n'ebe ha bi ugbo a.

Ka o sila di, e lee anya n'akuko a niile, a hu na o nwere ihe jikoro ha nke na-egosi na ha abuo bu otu akuko a koro iche iche. A ga-ewere ya na n'ih iwe ndi Onicha buuru Oba Esigie n'obi maka etu o sighi kparie Udo oge e mechara ya eze, nke a mere ha jiri hu agwa nne ya kpara di ka irunye ha aka n'anya. Nke a putara na nwaanyi ahụ ma na ndi agburu Onicha bi na Bini oge ahụ buuru Oba Esigie iwe n'obi ma mara uma jee choo ha okwu; o jere n'ubi, nke ndi Onicha na-ako ihe kpara nku; ndi Onicha hutara nke a di ka agwa a kpara iji zosa ha ala ha.

E nwekawaziri ndi kwetara na nsogbu daputara na Bini oge ndi Onicha bi n'ebe ahụ abughi n'etiti ndi Bini na ndi Onicha kama o bu n'etiti umu nne abuo bu ndi Onicha maka ala ubi ha na-azo. Akuko a kowara na ka umu nne abuo a na-azo ala, otu gwara ibe ya na o ga-ahapu ya jee biri n'Ado n'Iduu. 'Ado' putara 'oke ala'. Ka o kwuchara nke a, o kpororo ndi be ya bu ihe di ka okara ndi Onicha bi na Bini gabadata n'akuko Osimiri Naija. N'akuko a niile, ihe jikoro ha niile bu etu ndi Onicha sirigafee osimiri Naija. Ka ndi Onicha rutere n'ikpere mmiri Naija, o bu ndi Igala nyeere ha aka igafe osimiri Naija, ha birizie n'ebe a ma ta a di ka Onicha na senchuri 1600. N'oge ahụ, ihe a na-akpo ebe Onicha bi ugbo a bu Ado n'Iduu. Onicha malitere igho nnukwu obodo na 1857 oge ndi ahia Bekee na-azu ahia mmanu ruru ulo oru ha n'Onicha.

Ihe ozo mekwara Onicha jiri buruzie nnukwu obodo bu oge ndi C.M.S biaziri n'Onicha na 1857 wee malite oru uka ha. Ndi malitere oru ahụ n'aha ndi C.M.S bu Bishop Ajayi Crowther, Simon Jonas na Rev. J. C. Taylor. Ndi C.M.S rioro Obi na-achi Onicha n'oge ahụ ka o nye ha ala ha ga-ebi ruo oru ha. Obi Akaezue, eze na-achi Onicha oge ahụ, nyere ndi CMS ala; ha ruru isi ulo oru ha nke a kporo ogige uka na ulo akwukwo mbu a ruru n'ala Igbo n'Onicha.

Nnwale onwe 1

1. Usoro akukọ ole ka i mụtara n'ihe omumụ a na-akọwa ebe ndi Onicha siri bja?
2. Kọwaa ihe i chere jikoro akukọ niile a.

1.3.2 Etu Nri siri malite

Mgbe a na-ekwu maka ala Igbo, Nri bu otu obodo di mkpa irugara aka. Nke a bu maka na e were ha di ka ndi nchekwa ekpemekpe odinala Igbo. Ufodu ndi oko akuko ala ji Nri atunyere obodo di ka Meka na Rome. Nke a bu maka onodu ndi Nri huru onwe ha n'ihe gbasara ekpemekpe odinala Igbo n'oge gboo. N'oge ahụ, n'ala Igbo, a na-enye ndi dibia Nri ugwu na nsopuru puru iche. Ha na-eje eguzobere obodo di iche iche arusi ha ma na-emekwa ihe di iche iche banyere ekpemekpe odinala. Ikike a ndi Nri nwere n'ihe banyere ekpemekpe odinala mere ha jiri na-achikota otutu obodo n'ala Igbo site n'Oka ruo Onicha. Ebe ozo ike ndi Nri ruru gunyekwara Asaba, Anioma, Igala, Ibibio, Ijo, Nsuka, wdg. Di ka otutu nchocha siri kowaa, o bu na Nri ka ndi Igbo siri muta ma bido usoro ichi Eze n'ala Igbo. O bu ihe ndi a niile mere o jiri di mkpa ikowatu ka Nri siri malite.

Di ka anyi kwuburula, akuko banyere etu Nri siri malite di abuo. Otu n'ime akuko ndi a na-akowa na onye wubere Nri, aha ya bu Eri, so n'otu n'ime agburu ndi Juu si Ijpt puta oge Mozis duuru umu Izrel si n'ala Ijpt puta. Akuko a kowara na Eri bu nwa nke ise Gad muru ma buru onye na-adu Fero odu n'ihe metutara ekpemekpe. Eri na ndi be ya hapuru ndi Juu ndi ozo puo. Ha kwusiri n'aba mmiri Ezu na Omambala, bu ebe ndi Nri jiri mere isi obodo ha (o bu nke a mere na tupu e chie mmadu eze Nri, otu n'ime ihe a ga-atu anya na onye ahụ ga-eme bu ije n'aba osimiri Ezu na Omambala mee ufodu omenala echiche a). Akuko a kowakwara na oge Eri rutere ebe ahụ, o nwere umu nwunye abuo aha ha bu Nneamaku na Oboli. Nneamaku mutara umu ise ndi gunyere Nrifikwuanim-Menri bu diokpara ya, Agulu bu osoko diokpara (ndi Agulu rue taa ka na-agbagha na o bu ha bu diokpara Eri mutara ma na-ekwukwa na o bu na be ha ka Eri nwuru, e lie ya ebe ahụ), Ogbodudu, Onogu na otu nwaanyi o mutara bu Iguedo. Oboli nwunye Eri nke abuo mutara naani otu nnwa nwoke aha ya bu Onoja. Oge Eri nwuchara, Oboli turu egwu na umu Eri ndi ozo nwere ike igbu Onoja. Nke a mere o jiri gwooro Onoja ogwu ma dokwasa ya nkume n'isi, gwa ya buru nkume ahụ gafee osimiri Naija. O gwakwara ya na ebe o bu nkume ahụ dara n'ala bu ebe o ga-ebi. Nke a mere Onoja jiri puo wee muta ndi anyi ma taa di ka ndi Igala.

N'aka nke ozo, akuko nke abuo na-akowa na ebe ndi Nri no ugbu a bu ebe Chukwu dobere ha oge o kechara ha. O bu akuko gbadokari ukwu n'akuko odinala. A kpotula ukwu n'akuko a n'ihe omumu gara aga, nke

gbasara nkwenye ndi Igbo banyere etu uwa siri malite. Di ka o siri di n'akuko odinala ndi Nri, ha kwenyere na Eri bu onye mbu Chukwu kere. Chukwu kekwaru nwunye ya bu Nneamaku. Eri mutara umu ano na nkwenye ndi Nri. Aha umu Eri bu Ndri, osote okpara bu Aguleri, nke toro Igboariam ma o bu Onugo na Amanuke ma o bu Ogbu odudu.

N'akuko nsiripu abuo a, nke otutu mmadu kacha nabata bu akuko na-ekwu na Eri si n'ala Ijpt puta, bia wube obodo a na-akpo Nri ta a. N'aka nke ozo, o di mkpa ikwu na ihe a choputara bu eziokwu n'ime akuko abuo a bu na o bughị naani otu nwa ka Eri mutara. O bughikwanu otu nwaanyi ka o luru. Ihe nke a gosiri bu na e nwere otutu obodo n'ala Igbo ta a na-akpo Umu-Nri. Nke a putakwaziri na di ka otutu ndi oko akuko ala siri kowaa, e kwesiri ibu n'obi na mgbe a na-ekwu maka Nri, ihe a na-arugara aka bu na ala-eze Nri nwere otutu obodo mebere ya.

Akuko banyere Nri bu nke otutu ndi merela nchocha na ya, ufodu ndi merela nchocha banyere nke a gunyere N.T. Nwezeigwe, B.I.O. Odinanwa, A.N. Okonkwo, F.C. Idigo, S.O.N. Okafor, M.D.W. Jeffreys, C.M. Ezekwugo, I.C.K. Anadi, na A.N. Okonkwo. Site na nkowa ndi okammuta na ndi oko akuko ala ndi a niile, ihe Agukwu Nri ji buru ebe a na-akpukari n'onu oge o bu la e kwuru maka Nri bu maka na o bu n'Agukwu ka Eze Nri ga-esi na-aputa. N'ime ndi a niile, mmadu abuo nchocha ha nyochara akuko Nri ofuma bu Jeffreys na Nwezeigwe. Ha kwara na mgbe a na-ekwu maka 'Nri', otutu na-ahuta ya di ka aha otutu a na-etu onye o bu la rigoro oche Eze Nri (di ka onye ochichi na onye nchu-aja) di ka ndi Ijpt na Peshia si eme, ima atu, Fero bu aha otutu a na-enye Eze o bu la na-achi Ijpt. Ufodu Eze-Nri gara aga di ka Tabansi Udene zara Nri Jiogo II; Enwelani zakwara Nri Enwelani. Aha a bu "Agukwu Nri" bu aha na-aruga aka n'ebe otutu eze Nri ndi gara aga siri puta nke di iche n'akuku Nri nke ozo bu Akampisi. O bu na nzuko Nri Cooperative Society (NCS) e mere na Disemba 30, 1940 ka e kwekoritara iji aha a bu 'Nri' gosiputa njiko obodo Akampisi na Agukwu. Mkpebi a adighi otutu Umunri ndi ozo mma n'obi. Obodo ndi a na-arugara aka di ka Umunri bu umu Menri (nwa Eri) mutara. Obodo ndi ahụ gunyere Enugwu Ukwu, Enugwu Agidi, Nofia, Nookwa, Oraeri na ebe ndi ozo di na mpaghara Ogboli di ka Igbozo, obodo Umakpanshi di na mpaghara Umutei, Ila, ufodu ebe di n'Ogwashi-ukwu, na otutu obere obodo ndi ozo di n'okpuru ha. Olee nke bu eziokwu n'ihe ndi a? A na-atu anya na nchocha ga-enyochaputa aziza ajuju a.

1.4 Nchikota

I choputara na yunit a na akuko na-akpo na o bu na Bini ka ndi Onicha malitere ndu ha. O bukwa ebe ahụ ka ha siri zopu ije bia n'ebe ha no ugbu

a. Ihe ịrụ ụka dị n'akụkọ ala ndị Onicha bụ ihe mere ha ji puo na Bini, etu na ebe ha siri puo, ole ha di puo na mgbe ha mere njem a. Nri, n'aka nke ozo, nwekwara otutu akuko mmalite bu ndi a kuziri n'ihe omumu a nakwa na yunit a. Ihe omumu a mere ka i ghotakwa obodo ndi ozo si n'obodo ndi a puta.

1.5 Nrutuaka/Ngumi

Igboanusi, H. (2006). 'Agents of Progress or Problem-Makers? Missionary Activities in the Development of the Igbo Language', *African Study Monographs*, 27(4): 157- 168.

Nwadike, I. U. (2002). *Igbo Language in Education: An Historical Study*. Obosi: Pacific Publishers

Abanobi, C. (2017). 'History of Onitsha'. Retrieved from https://www.edoworld.net/History_of_Onitsha.html

Odukwe, M. E. (1996). "Ndichie Title in Onitsha since 1945: A Brief Historical Study". A published M.A. Project Report, Department of History, University of Nigeria.

I chọọ imatakwa maka Nri, guo

Nwaezeigwe, N. (2013). 'The Politics of Igbo Origin and Culture: The Igbo-Ukwu and Nri Factors Reconsidered.' Available at: <https://www.africaresource.com/rasta/sesostris-the-great-the-egyptian-hercules/the-politics-of-igbo-origin-and-culture-the-igbo-ukwu-and-nri-factors-reconsidered/>

Jeffreys, M. D. W. (1956) 'The Umundri Tradition of Origin', *African Studies*, 15:3, 119 131, DOI:10.1080/00020185608706990

"Nri Co-Operative Society (NCS) Minutes of General Meeting", December 30, 1940. (cited in Nwezeigwe, 2013).

Onwuejeogwu, M. A. (1981). *An Igbo Civilization Nri kingdom and Hegemony 9 11 AD to present*. London: Ethiope Publishing Corporation.

Idigo, M.C. M. (1955). *The History of Aguleri*, Yaba: Nicholas Printing and Publishing Co.

Ezekwugo, C.M. (1986). *Ora-Eri-Nnokwa Nri Dynasty*, Enugu: Lejon Printers.

Uwakwe, E. J. (1996). *Ndichie Title in Onitsha since 1945: A Brief Historical Study*. A Published M.A Dissertation, Department of History, Univeristy of Nigeria.

1.6 The kwesiri ibu usa nkwale e mere

Usa nkwale nke mbu

1. Usoro akuko ise bx ihe m mutara n'ihe omumu a na-akowa ebe ndi Onicha siri bia
2. Ihe m chere jikoro akuko niile a bx na a ga-ahu na o nwere ihe jikoro ha nke na-egosi na ha abuo bu otu akuko a koro iche iche. A ga-ewere ya na n'ihi iwe ndi Onicha buuru Oba Esigie n'obi maka etu o sighi kparie Udo oge e mechara ya eze, nke a mere ha jiri hu agwa nne ya kpara di ka irunye ha aka n'anya. Nke a putara na nwaanyi ahu ma na ndi agburu Onicha bi na Bini oge ahu buuru Oba Esigie iwe n'obi ma mara uma jee choo ha okwu; o jere n'ubi, nke ndi Onicha na-ako ihe kpara nku; ndi Onicha hutara nke a di ka agwa a kpara iji zosa ha ala ha.

YUNIT 2 AKUKỌ ALA NDI ẸHUGBO, OKA NA OHAFIA

Ndina

- 2.1 Mkpelite
- 2.2 Mbunuche
- 1.3 Ndina Kpọm kwem
 - 2.3.1 Akukọ ala ndi Ẹhugbo
 - 2.3.2 Akukọ ala ndi Oka
 - 2.3.3 Akukọ ala ndi Ohafia
- 2.4 Nchikota
- 2.5 Nrutuaka/Ngumi
- 2.6 Ihe kwesiri ibu usa nnwale e mere

2.1 Mkpelite

Na yunit gara aga, i muru etu Nri na Onicha si malite. Na yunit a, n'otu aka ahu, i ga-eleba anya n'akukọ ala obodo ato, Ẹhugbo, Oka na Ohafia si malite. I ga-akowakwa ndi mebere ha na ebe ha si bia.

2.2 Mbunuche

Na njedebe yunit a, i ga-amata etu

- Obodo ato ndi a si malite
- Ndi mebere obodo ndi na ebe ha si bia

2.3 Ndina kpom kwem

Ihe omumu a ga-elenye anya na mbunuche kpomkwem e ji were na-eme ihe omumu a.

2.3.1 Akukọ ala ndi Ẹhugbo

Ẹhugbo, nke a na-edejọ ka Afikpo, so n'otu nnukwu obodo kacha ochie ma burukwa obodo bara oke uru n'ala Igbo. O bu obodo nke abuo bukarichara n'ibu na steeti Ebonyi. E nwere obodo iri abuo na abuo gbakorọ aka mebe Ẹhugbo di ka obodo. Ẹhugbo di na ngwucha ngwucha owuwa anyanwu ala Igbo. Ebe Ẹhugbo dibu n'ala oké mmiri ozuzo tupu mmepe abata. Ebe ndi mmadu bigasi n'Ẹhugbo bu ebe uguwu di n'ih na ala ha bu ala mmiri mmiri. N'oge ochie, otutu obodo di n'Ẹhugbo bisara ebisa mana uguwu a, otutu n'ime ha na-abiakotazi onu n'ih mmepe batarala n'ala ha. Ala Ẹhugbo na-emeputakwa nri nke oma n'ih mmiri

na-ehu n'ebe di iche iche n'Ehugbo. Mana ajuju buzi, kedu ka ndi Ehugbo siri bia n'ebe ha bi ugbu a? Kedu ndi bu ndi nna ha ochie? Kedu ndi mbu biri n'ala ahụ?

E nwekabeghi otutu akwukwo e derela banyere akuko ala ndi Ehugbo. Ihe a mara banyere akuko ala ndi Ehugbo ta a bu nke si n'onu ndi okenye. Ndi mebere Ehugbo bu otutu ndi si ebe di iche iche bia na otutu senchuri gara aga. Di ka akuko ala ndi Ehugbo siri koo, ndi mbu biara biri n'Ehugbo bu ndi Egu na ndi Nkalu. A kowara na o bu n'ihe di ka 5000-3000 TK ka ndi mbu biri n'Ehugbo biara. Deeti a bu nke a choputara site n'ihe okpu okammuta Hattle gwuputara n'Ezi-Ukwu na 1966 mana ihe okpu ndi a egosighi ndi mbu bu uzọ bia n'Ehugbo. Ka akuko odinala ndi Ehugbo siri kowaa, ndi Egu bu ndi mbu biara biri n'Ehugbo ebe ndi Nkalu bu ndi nke abuo sochiri ha. Ottengberg kowara na e nwere ufodu ndi mbu biburu n'Ehugbo na-abughi ndi Igbo. O kowara na o bu nke a kpatara na e jee n'odida anyanwu na owuwa anyanwu Ehugbo ta a, a ga-ahu otutu ndi na-abughi ndi Igbo bi n'ebe ahụ. O kwukwara na ndi Igbo mbu batara n'Ehugbo si obodo ndi Igbo di n'okirikiri Ehugbo bata. Nkwa Ottengberg kwadoro akuko odinala ndi Ehugbo, nke na-ekwu na ndi Igbo mbu batara n'Ehugbo bu ndi Egu na ndi Nkalu. Umụ ndi a (Egu na Nkalu) bu ndi mebere Ugwuegu Elu na Amaizu di n'Ugwuegu Ehugbo.

E nwere akuko ozo na-akowa ka ndi Ehugbo siri malite ndu ha. Di ka akuko a siri kwu, umu amaala Ehugbo jere agha merie ndi Ndiegu ndi bibu n'agbata Abankaliki na Ohaozara doro otutu n'ime ha n'agha di ka ohu loghachi Ehugbo. Ufodu n'ime ha, ndi gbara oso ndu, gbagara n'Ishiagu ebe ha no guzo obodo nke ha. Ufodu n'ime ha noduru ma birikwa n'Ohaozara ebe ndi ozo gbago ma biri na Nkalaegu. Oyeoku kowara na Ehugbo bu otutu ndi nwere omenala di iche iche biakorọ onu biri n'ihu izukorita ahia. O gara n'ihu kowaa na Ehugbo bu uzọ jikotara ndi Kros Riva na ndi ozo.

N'aka nke ozo, e nweghi ike ikwu kpom kwem oge ndi Nkalu jiri bia biri n'Ehugbo. E kwenyere na o bu n'Akoj (ma Ekuri, Erei, Agwugwuna na ndi ozo) nke di n'ebe owuwa anyanwu steeti Kros Riva ka ndi Nkalu siri bia biri n'Ehugbo. Mbey kowara na ka ha sichara na Akoi puta, ha gagharigidere okirikiri rue mgbe ha gafere osimiri di na Kros Riva nodu n'akuku mmiri ahụ bu Iyi Ehome (nke di nso n'Otu Eke) otutu afọ. Site n'ebe ahụ, ha gbasara ruo ebe a ma ta a di ka Enohia Nkalu, Amaozara na Mkpogoro.

2.3.2 Akuko ala ndi Oka

Ndi Oka kwenyere na a bia n'ala Igbo niile, ha kacha buru okenye. Ha kwenyesiri ike na o nweghi obodo bu ha uzọ noro n'ala Igbo. Ha nasikwa na o bu aha arusi ha ka ndi Igbo ndi ozo jiri mere aha ubochi di n'izu di ka Eke, Oye, Avọ, and Nkwọ (Eke, Ori, Afọ na Nkwọ). O

nweghi onye nwere ike ikwu hoo haa mgbe ndi Oka malitere ibi n'ebe ha no ugbo a ma o bu ebe ha siri bia. Otu onye mere ezigbo nchocha banyere akuko ala ndi Oka nke nchocha ya bara ezigbo uru iji ghotu n'uju banyere agburu ndi Igbo a puru iche (Oka) bu Okafor, onye kowara na ndi Oka ebirila n'ala Igbo tupu ndi Onicha awuchie. N'otu aka ahụ, otutu akuko ala, nke ndi Nri ji ako etu uwa siri malite gosiri na ndi Oka bi n'ala Igbo tupu ndi Nri abia ma o bu tupu Chukwu ekee Eri.

N'oge ochie, tupu otutu obodo n'ala Igbo amalite, mgbe ndi Bini na-ebu agha ma na-ewekoro obodo di iche iche, ndi Oka noro onwe ha n'enweghi nsogbu o bula. Ha na-apukwa ma na-abata n'enweghi nsogbu. Okafor dere na o bu onye Oka si n'Umukwa kpuoro Igbuala ma o bu Ugwuala mma agha o ji eje ogu. Afigbo kowakwara na ndi Oka nakwa ufodu obodo di n'odida anyanwu ala Igbo bu ndi mbu biwere n'ala Igbo. Otutu ndi Oka kwenyere na e nweghi ebe ha siri bia n'ebe ha no. Ha kwenyere na ebe ndi Oka huru onwe ha ugbo a bu ebe Chukwu dobere ha ka o kechara ha dobe ha n'akuku mmiri. Ufodu ndi Oka kwenyewara na ndi nna nna ha si n'ala pulite.

E nwere otutu akuko banyere ndi Oka buru uzo noro n'Oka, nke otutu mmadu mechara bia binyere ha, ha niile wee jikoo onu buru ndi Oka. Ekwenyere na ndi Ifiteana bu ndi Oka izizi. Ndi Ifiteana kwetara na ha no, ndi ozo abia binyere ha. Oge ndi mmadu biara binyere ndi Ifiteana, ndi Okpuno na ndi Mgbakwu bi n'owuwa anyanwu Oka. Ugwuoba na Amaisii (Amansea) biri n'akuku mmiri Izu na ndida anyanwu Oka. N'oge mbu ahụ, Urueri, Amaenyiana na Okpo bikobu onu na Nkwele. Oge ahụ, mmiri ha nwere oge ahụ bu mmiri Ogwugwu mana nke ha na-anukwa mmiri Enie na Nnija-Oku.

Okafor kowara na o bu mgbe ndi Oka na-agbasa ka ndi Amaenyiana na Okpo puru jee biri n'ala ozo ebe Urueri nogidere na Nkwele. Ihe mere Amaenyiana jiri horo ma biri n'ala ha bu maka na ebe ahụ di nso na mmiri Ofiaa. O bukwa mmiri ahụ ka ha na-anu. Ndi Okpo jere biri n'Amaachala nke di nso na iyi Nwanna. A kowara na n'ime mmiri niile ndi a mmiri Ofiaa kachasi ha niile nso.

N'ih i udi ala ndi Oka nwere (nke di na mgbago ugwu), ha anaghi akokebe oru ugbo. O bu nke a mere ndi nna nna ha jiri were ikpu uzu mere aka oru. N'uche Afigbo, ihe kpatara ndi Oka anaghi eji akokebe ubi bu n'ih i na o teela ndi Oka jiri nodu n'uwa; ihe mere ha ejighi arukebe oru ugbo bu na ha akokatala ihe n'ala ha bi, ahijaaju ipu. N'ih i nke a, ndi Oka choputara na onyinye puru iche ha nwere bu ikpu uzu maka igwe di na be ha. Nke a mere na ndi Oka na-akpu uzu n'ebe o puru iche. Otutu kwenyere na ikpu uzu bu nka Chukwu jiri gozie ndi Oka. N'ala Igbo niile, ikpu uzu bu aka oru e ji akwanyere ndi Oka ugwu. Ndi Oka na-akpu anyiike, mma, ogu na egbe. Ha na-akpukwa ite mmiri ma na-akpakwa akwa.

N'ime ogbe niile di n'Oka n'oge ochie, ndi Amaenyiana bu ndi kacha akpu uzu. N'Amaenyiana, ma umu nwoke ma umu nwaanyi na-akpucha uzu. Umu nwaanyi na-enyekwara ndi di ha aka n'oru uzu. N'oge ochie n'ala Igbo, o bu ndi Oka na-akpuru otutu obodo ihe niile ha ji ako ugbo, ngwa ogu di iche iche di ka ubè, mma na ihe ndi ozọ di mkpa ndi mmadu ji enyere ndu aka. E wepu ihe ndi e ji ako ugbo, ndi Oka na-akpukwa nnukwu alo, ogene na ihe egwu ndi ozọ di iche iche. N'oge ochie ahụ, ndi Oka na-emekwa une, oja na ihe ndi ozọ.

Obodo ndi mebere Oka di ka ha siri toọ ibe ha gunyere: Umuyom, Umunoke, Umuramma, Umokpu, Achalaoji, Umunamoke, Umudiaba, Agbana, Amachala, Amudo, Umuzocha, Ezinato-Ifite, Enu-Ifite, Agbana-Ifite, Omuko, Umuri, Umukwa, Umogwuala, Umogbunu, Umudioka, Umudiana, Okperi, Igweogige, Ishiagu, Obunagu, Umogbu, Umubele, Umunaga, Umuike, Umujagwa, Umenechi, Umoruka.

2.3.3 Akuko ala ndi Ohafia

Ohafia bu otu obodo a ma ama na steeti Abia. N'ihia etu o siri buo ibu, Ohafia nwere okpuru ochichi ime obodo nke aka ya. Obodo ndi di ka Mkpuro na Abiriba di n'Ohafia. Di ka akuko ala ndi Ohafia siri di, o bu n'obodo Elu ka ndi Ohafia malitere ndu ha. O bukwa n'ebe ahụ ka ha siri gbasaa. Ndi Ohafia hapuru Andoli biri n'Isi-Eke. Akuko a kwara na oge ndi Ohafia bi n'Isi-Eke, otu abali, ha nuru mkpotu di ka ebe a na-etiwasi ite, ha chere na ndi iro ha na-abia ibuso ha agha. Nke a butere nnukwu ogba aghara, nke mere na ufodu n'ime ha si n'uzo Ngodo gbapu ebe ndi ozọ chere ihu n'uzo Isuochi. Ufodu n'ime ha chekwara ihu n'Abam.

Oge ha na-agba oso ndu a, onye na-edu ha bu Ezeama Atitia. Nwoke ahụ nwere umu abuo aha ha bu Onyereobi (okpara) na Uduma Ezema. Akuko a kwara na otu n'ime nwunye nwa Atitia Ezeama, nke aha ya bu Onyereobi, di ime oge ha na-eme njem a. Oge ha rutere n'Abam, nwunye Onyereobi ahụ enweghizi ike ignnwu ije; ike gwuru ya. Nke a mere Onyereobi jiri kwusi n'ebe ahụ ma birizie n'Abam. Ndi ozọ hapuru ya nyaa ihu na njem ha. Ka ha ruziri na Ugwumgbo, Ezeama Atitia na nwa ya nke abuo bu Uduma noduru ebe ahụ ma were ya mere ebe obibi. Ka otutu afo gara, ha mutara otutu umu di iri abuo na isii ndi mebere obodo ndi di n'Ohafia ta a.

Isi ala Ohafia bu Elu-Ohafia; nke a mere na Igwe Ohafia na-ebi n'Elu-Ohafia. Ta a, obodo iri abuo na isii mebere Ohafia nwere eze Ogo na-achi ha. Eze Ogo niile ndi a bu ha gbakoro aka mebee otu ndi na-enyere igwe aka n'ochichi obodo.

Nnwale onwe 1

1. Kedu ihe mere ndị mbụ bi n'Èhụgbo ji biri n'ebe ugwu dị?
2. Deputa aha obodo ndị bịakorọ mebe Èhụgbo.
3. Kedu aha agburu kacha akpụ uzu n'Oka?

2.4 Nchịkọta

Ihe ndị ị mụrụ na yunit a banyere akụkọ ala obodo atọ ndị a gosiri na akụkọ banyere obodo ndị a kwadoro ụma okwu dị iche iche a kuziburu na-akọwa ebe ndị Igbo si bịa. Akụkọ ala anyị mụrụ ebe a gosiri na agbụrụ dị iche iche bịakorọ ọnyụ wube Èhụgbo. Ndị Oka n'onwe kwenyesiri ike na o nweghi ebe ha si bịa ebe ndị Ohafora nwekwara akụkọ ọdinala na-akọwa ebe ha siri bịa.

2.5 Nrụtuaka/Ngumi

Oyeoku, O. K. (2000) "Èhụgbo Pottery as a Cultural Heritage Resource", A Published Ph.D. Thesis submitted to the Department of Archeology, University of Nigeria. Pp. 11-12.

Mbey. G. (2009). 'Origin of Afikpo (Èhụgbo)', Excerpts from a pre-publication copy, presented with Ebonyi Online.com editorial changes <https://www.ebonyionline.com/origin-of-afikpo-ehugbo/>

Ottengberg, S. (1968). Double Descent in an African Society: The Èhụgbo Village Group. University of Washington Press; 1st Edition, P.5.

Ogbalu, F. C. (1982). Animo: A Directory of Anambra and Imo States. Onitsha: University Publishing Company.

Okafor, A. (2013) *The Oka People*. Retrieved from <https://igbocybershrine.files.wordpress.com/2013/01/awka-people.pdf>

2.6 Ihe kwesiri ibu usa nkwale e mere

Usa nkwale nke mbu

1. Ihe mere ndi mbu bi n'Ehugbo ji biri n'ebe ugwu di bu n'ih na ebe ndi mmadu bigasi n'Ehugbo bu ebe ugwu di n'ih na ala ha bu ala mmiri mmiri.
2. Aha obodo ndi biakorọ mebe Ehugbo bu Egu na ndi Nkalu
3. Aha agburu kacha akpu uzu n'Oka bu ndi Amaenyiana

YUNIT 3 AKUKỌ ALA NDI OWERE NA NDI NGWA

Ndina

- 3.1 Mkpelite
- 3.2 Mbunuche
- 3.3 Ndina Kpom kwem
 - 3.3.1 Akuko ala ndi Owere
 - 3.3.2 Akuko ala ndi Ngwa
- 3.4 Nchikota
- 3.5 Nrutuaka/Ngumi
- 3.6 Ihe kwesiri ibu usa nkwale e mere

3.1 Mkpelite

I lebanyela anya n'etu ufodu obodo di n'ala Igbo siri malite na yunit ndi gara aga. Na yunit a, i ga-elekwuzi anya n'akuko ala ndi Owere na Ngwa iji ghotu etu obodo abuo ndi a siri malite, ebe ha si puta nakwa akuko odinala e ji akowa akuko ala obodo ndi a.

3.2 Mbunuche

Na njedebe ihe omumu a, i ga-enwe mata

- Etu obodo abuo ndi a si malite.
- Akuko odinala ndi obodo a ji akowa mmalite ha.
- Obodo ndi mebere ha.

3.3 Ndina kpom kwem

Ihe omumu a ga-elenye anya na mbunuche kpomkwem e ji were na-eme ihe omumu a.

3.3.1 Akuko ala Owere

Owere bu otu n'ime nnukwu obodo e nwere na steeti Imo; ya bu obi govment steeti Imo. O so n'otu ebe kacha mepee emepe ma na-ekpokwa oku n'ala Igbo. Akuko banyere etu Owere siri malite ma o bukwanu etu na mgbe e guzobere obodo a bu nke otutu mmadu na-amabeghi. E debeghi otutu akwukwo maka nsiripu ya. Nke a mere na ihe a mara banyere etu Owere siri malite bu nke sitere n'akomako.

Aha onye guzobere Owere bu nwoke aha ya bu Ekwem Oha. Aha nne ya bu Aruugo. O bu na senchuri 1400 OK ka Ekwem si n'Umuri nke di n'Urata di n'okpuru ochichi Owere Noot puta, guzobe ebe a ma ta a di ka Owere. Ekwem bu onye a muru n'Umuri; o siri n'Umuri gbapu oso ndu oge nwa nne ya nwoke bu Ndum chorog igbu ya; o gbagara Owere. Di ka akuko siri koo, ihe butere esemokwu daputara n'etiti Ekwem na nwa nne ya Ndum (onye a ma di ka Ndumoha) bu ikè ehi e jiri lie nna ha, bu onye ndi obodo niile (Umuri) na-akwanyere ugwu.

Ekwem bu okpara; mana oge nna ya nwuru, o nweghi ego iji zuta ehi a ga-eji lie nna ha. Nke a mere Ekwem jiri rigo nwa nne ya nwoke nke o toro bu Ndum ka o zuta ehi ahụ. Ndum kwetara wee zuta ehi ahụ. Mana ebe nsogbu siri putazie bu na oge e lichara nna ha, chozie ike ehi e jiri lie ya. Ndum kwuru na o ga-ewere isi na obi ehi ahụ nakwa akuku ahụ ehi ahụ kwesiri igara okpara (Ekwem). Ihe mere o jiri kwuo nke a bu na o siri na o bu ya zutara ehi e jiri lie nna ha. Ihe a Ndum kwuru were Ekwem iwe nnukwu; o juru na o gaghi enye Ndum ihe ndi ahụ maka na o mara ihe nke ahụ putara. E leghi anya, o chere na inye Ndum akuku ehi ahụ o chorog n'ihu mmadu niile putara iwere ikike ya di ka okpara nyefee nwa nne ya nke o toro. Ojuru Ekwem juru inye Ndum akuku ehi ahụ kpasuru nnukwu esemokwu n'etiti umu nne abuo a.

A kporo ndi Oha Urata ka ha bia dozie esemokwu a daputara n'etiti umu nne abuo ndi a. Ka ndi okenye bira, ha doziri ikpe ahụ di ka omenala ndi obodo ha siri di site n'ime ka Ekwem bu okpara were oke ruru ya. Mana etu e siri kpee ikpe ahụ adighi Ndum mma n'obi, o wee chorog uzog o ga-esi gbuo nwa nne ya bu Ekwem. Oge Ekwem choputara maka nkata Ndum na-akpa iji wepu ndu ya, o kporog ezi na ulog ya nakwa ndi niile na-ejere ya ozi n'ulog, gbapu n'ime abali gbaga n'Egbu nke bu obodo di ha nso. A kowara na o bu n'Egbu ka a na-alu nwa nne Ekwem nke nwaanyi mgbe ahụ. Oge Ekwem gbatara oso ndu n'Egbu, nwa nne ya nwaanyi turu egwu na e nwere ike Ndum achota Ekwem n'ebe ahụ; nke a mere o jiri gwa Ekwem ka o hapu Egbu gbaga ebe mmadu enweghi ike imata ebe o no. Odug a nwa nne Ekwem nwaanyi duru ya di ya mma; o wee gwa nwa nne ya nwaanyi na o buru na o rue ebe o ga-anog na o ga-aku igba iji gwa ya na o ruru n'udo nakwa ime ka o mata ebe o no. Ka o ruru n'ime abali, Ekwem kporowara ndi be ya niile, were mpanaka a na-akpo 'owa' maka ihu uzog si n'Egbu puog; ogbagara n'elu ugwu, nke a ma ta a di ka Ugwu Ekwema wee biri n'ebe ahụ.

Ka Ekwem na ndi be ya ruru n'ugwu ahụ, ha kudara ume. Ekwem si "Ewerela m ihe mara m aka". Ekwem kuru igba di ka ya na nwa nne ya nwaanyi siri kpa; o rue n'echi ya, nwa nne ya nwaanyi achota ya ebe ahụ ma loghachikwa Egbu. Ha huru ji rie (nke a bu nri mbu e riri n'Owere) ma kelee Chukwu maka nchekwa o nyere ha nakwa etu o siri duo ha ije -

ajọ anumanu di iche iche juputara n'ohia ahụ. O bu oge ndi ocha biara webata ekpemekpe uka ka ndi CMS supere Owere ka o buru Owerri.

3.3.2 Akukọ ala ndi Ngwà

Ngwà, obodo di na Abia steeti, so otu n'ime obodo kachasi n'ibu n'ala Igbo niile nakwa na Odida Anyanwu Afrika. Osimiri Imo kewara ndi Imo na ndi Ngwa n'akuku ndida anyanwu. Akuku nodebere ebe Osimiri Imo ka a na-akpo Isiala Ngwa. Obodo ha na ndi Ngwa gbara agbata-obi n'ebe Owuwa-anyanwu Ugwu bu ndi Isuogu. Osimiri Imo, nke kewara ndi Ngwa na ndi Mbase na-aru oru oke ala, nke di n'etiti ndi Ngwa no n'odida anyanwu na Omuma-Echie rue n'ebe ndida anyanwu. Ndi Asa Ndogi na ndi Ngwa gbakwara agbata obi n'ebe ndida.

Akuko banyere etu Ngwa siri malite ma o bu ebe ha siri bia ebe ha bi ta a nakwa obodo Igbo ndi ozo bu nke gbadoro ukwu n'akuko a koru n'onu. J.N Oriji weputara oge mee nchocha banyere akuko ala ndi Ngwa. Akuko nwa amadi wekotara gbadoro ukwu n'etu na ebe ndi Ngwa siri bia n'ebe ha no ugbu a, omenala ndi Ngwa, ekpemekpe na ihe ndi ozo di mkpa imata banyere ndi Ngwa. Naani ihe di mkpa n'ihe omumu a banyere ndi Ngwa bu imata mgbe na ebe ndi Ngwa siri bia n'ebe ha bi ugbu a. A gaghị abanye n'akuko ndi ozo.

Akuko ala na etu ndi Ngwa siri bia biri n'ala ha bi ugbu a bu nke a koru na ha mere mgbe otutu mmadu mere oke njem e jiri guzo otutu obodo n'ala Igbo. Ndi Ngwa na-akowa na o bu n'Umunneoha nke di na mpaghara Owere ka ha siri malite ndu. Ha na-ekwukwa na o bu n'Umunneoha ka ndi nna nna ha siri bia n'ebe ha no ugbu a mana omenala ndi Umunneoha na-akowa na ndi Ngwa ahapula biri n'ebe ha bi ugbu a tupu e guzobe arusi obodo ha bu Igwe-Ka-Ala n'ihe di ka senchuri 1600 OK ma o bu iri na asaa gara aga. Ka o sila di, Oriji kowara na ihe kpatara ndi Ngwa jiri si Umunneoha puta, nakwa njem ndi ozo e mere n'owuwa anyanwu Najirija n'oge ochie ahụ bu nke mere e jiri guzobe obodo di iche iche n'ala Igbo bu mbata otutu ndi si n'obodo di n'Agbo batara na mgbadata ala Igbo. Oriji kwukwara na o bu n'ihina onu ugu ebe obibi ndi si ebe di iche iche bia biri n'Owere bawanyeberere; nke a mere ka ndi mmadu kari akari n'Owere n'oge ochie ahụ. Nke a mere ka ala ebe a ga-ako ihe koo uko. Ndi mmadu bidoro puwa jewe n'ebe ozo iji chota ala ha ga na-ako ihe nakwa ebe obibi. Ndi Ngwa na ndi Ikwere sokwa n'ime ndi a purunu.

Ka ndi Ngwa siri n'Umunneoha puo, ha gafere Amaigbo rute Ezinihite ebe ha noro gbasaa gaa ebe di iche iche. Ufodu gara n'ebe odida anyanwu na mpaghara Umuahia, Etiti na Mbaano ebe ndi ozo gara n'ebe ndida anyanwu na mpaghara Okpuala Ngwa; n'ebe a, ha wubere agburu Ngwa. N'egbughi oge, ndi Ngwa bidoro gbasawa rue Asa, Ndogi na Boni nke di

n'owuwa anyanwu Delta. Ndi Ikwere, n'aka nke ozo, gawara n'ebe Orata n'ime Okpuala, Echie na Isiokpo ebe ha noro guzo agburu Ikwere.

Ta a, e kewara Ngwa na mpaghara na mpaghara nke nochitere anya okpuru ochichi di iche iche. Okpuru ochichi ndi a niile nwekwaziri obodo di iche iche dikwazi n'okpuru ha. E nwere Isiala Ngwa. Osisioma Ngwa, Obi Ngwa, Obioma Ngwa na ndi ozo.

Nnwale onwe 1

1. Kedu aha onye guzobere Owere?
2. Obodo ole biakotara mebe Ngwa

3.4 Nchikota

A hula na yunit a etu obodo abuo ndi a siri malite. Ihe ozo a kuzikwara na yunit a, bu na akuko ala obodo naabo ndi a; akuko ha na-akwado uma okwu na-akowa na nsiripu ndi Igbo si n'ebe ndi ozo n'ime Najirja.

3.5 Nrutuaka/Ngumi

Njemanze Family Abroad (2011). 'History of Owere', <http://www.njemanzeabroad.com/history.html>.

Oriji, J. N. (1981). The Ngwa-Igbo Clan of Southeastern Nigeria: An Oral History Overview, *The Oral History Review*, Vol. 9, ihu. 65-84.

1.6 Ihe kwesiri ibu usa nnwale e mere

Usa nnwale nke mbu

1. Aha onye guzobere Owere bu nwoke aha ya bu Ekwem Oha
2. Obodo biakotara mebe Ngwa gunyere Isiala Ngwa. Osisioma Ngwa, Obi Ngwa, Obioma Ngwa na ndi ozo.